

Külliyyat

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

SAYI: 15
DECEMBER 2021

SAYI EDİTÖRÜ/ISSUE EDITOR
Mesut ALGÜL

ISSUE: 15/DECEMBER 2021
ISSN: 2587- 117X

Külliyyat

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERĐİ
International Refereed Journal

Editörler/Editors

Prof. Dr. Bahir SELÇUK
Prof. Dr. Nazmi ÖZEROL
Prof. Dr. Hasan ŞENER

Sayı Editörü

Dr. Mesut ALĐÜL

Editör Yardımcısı/Sub-Editor

Uzm. Ferdi ÖZAVCI

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Bahir SELÇUK
Prof. Dr. Beyhan KESİK
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK
Doç. Dr. F. Gül KOÇSOY
Doç. Dr. Hasan ŞENER
Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL
Doç. Dr. Sıtkı NAZİK
Dr. Yunus DOĐAN
ÖĞr. Gör. Mesut ALĐÜL
Uzm. Muhammed ÜLGEN
Uzm. Selahattin TOPBAŐ
Uzm. Erhan ÖZDEMİR

Türkçe Redaksiyon/Turkish Redaction

ÖĞr. Gör. Dr. Mesut ALĐÜL
Uzm. Ferdi ÖZAVCI

Grafik-Tasarım/Graphic-Design

Turan KOCA

YazıŐma Adresleri/Correspondences

<http://dergipark.gov.tr/kulliyyat>
kulliyyatdergisi@gmail.com

Külliyyat'ta yer alan yazılardaki fikir ve görüşler tamamen yazarlara ait olup Külliyyat yönetiminin görüşlerini yansıtmazlar.
The opinions and views expressed in the articles are the authors' solely and do not reflect the views of the Külliyyat's owners.

Bilim ve Danışma Kurulu/Science And Advisory Board

Prof. Dr. Abdulhalim AYDIN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullatif TÜZER	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Abdurrahman ACAR	Emekli Öğr. Üyesi
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARTAL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Amila BUTUROVIĆ	York University
Prof. Dr. Aydın ÇELİK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Beyhan KANTER	Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Beyhan KESİK	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Burhan AKPINAR	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Cafer MUM	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Claudia Römer	University of Vienna
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan ALKAYA	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan BADA	Hakkari Üniversitesi
Prof. Dr. Esma ŞİMŞEK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mustafa SIVACI	Yıldırım Bayezid Üniversitesi
Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan KAVRUK	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Halil TUĞLUK	Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. İdris KADIOĞLU	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ	Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Kâzım YOLDAŞ	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Lars JOHANSON	Johannes Gutenberg University
Prof. Dr. Murat SUNKAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa KARABULUT	Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. Mücahit KAÇAR	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Sadık YAZAR	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Şener DEMİREL	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Tarık ÖZCAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz UNAT	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Zahir KIZMAZ	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Adnan OKTAY	Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. Amina Siljak JESENKOVIĆ	University of Sarajevo
Doç. Dr. Bekir KAYABAŞI	Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Berat AÇIL	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru ŞENOCAK	Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Edith Gülçin AMBROS
Doç. Dr. Ercan Çağlayan
Doç. Dr. Fatih Ramazan SÜER
Doç. Dr. F. Gül KOÇSOY
Doç. Dr. Fatih ARSLAN
Doç. Dr. Fatih ÖZEK
Doç. Dr. M. Gökhan DALYAN
Doç. Dr. M. Said KIYMAZ
Doç. Dr. Mehmet Sait ÇALKA
Doç. Dr. Metin KOPAR
Doç. Dr. Mutlu DEVECİ
Doç. Dr. Özcan BAYRAK
Doç. Dr. Serdar YAVUZ
Doç. Dr. Sıtkı NAZİK
Doç. Dr. Veysel ŞAHİN
Dr. Ayad Kamil İBRAHİM
Dr. Öğr. Üye Mesut SERT
Dr. Öğr. Üye. Ramazan TURGUT

University of Vienna
Muş Alparslan Üniversitesi
Cumhuriyet Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
University of Zakho
Hakkari Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

Prof. Dr. Hamza ALTIN
Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ
Prof. Dr. Mustafa KARABULUT
Doç. Dr. Mustafa Said KIYMAZ
Dr. Öğr. Üy. Abuzer KALYON
Dr. Nurten ÇELİK
Dr. Yaşar Kaplan
Dr. Muhammed ÜLGEN

Bingöl Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Milli Eğitim Bakanlığı
Hakkari Üniversitesi
Milli Eğitim Bakanlığı

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER

Google Scholar

SÖBİAD

EDİTÖRLERDEN

Değerli bilim insanları,

KÜLLİYAT Osmanlı Araştırmaları dergisinin Aralık 2021 sayısı ile karşınızdayız. Bu sayımızda 3 araştırma makalesi, 1 kitap tanıtımı yer almaktadır.

Dergimize makale göndererek katkı sağlayan yazarlarımıza, kıymetli vakitlerini ayırarak hakemlik yapan değerli hocalarımıza ve saygıdeğer kurul üyelerimize şükranlarımız arz ederiz.

İlgi, katkı ve desteklerinizle yeni sayılarda buluşmayı diliyor, selam, saygı ve muhabbetlerimizi sunuyoruz...

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ
International Refereed Journal

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

EDEBİYAT/LITERATURE

Araştırma Makalesi

KALYON, Abuzer, *Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk'ında Bahar Mevsiminin Olumsuz Yansımaları, Negative Reflections of The Spring Season in Şeyh Galib's Hüsn ü Aşk.....* 1-11

EĞİTİM BİLİMLERİ/ EDUCATIONAL SCIENCES

Araştırma Makalesi

KALYON, Bilal, *Prenses Kadriye Hüseyin'in Mehâsin-i Hayât Adlı Eserinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi, The Work of Princess Kadriye Hüseyin Titled Mehâsin-i Hayât Investigation in Terms of Values Education.....* 13-44

TARİH/HISTORY

Araştırma Makalesi

ALANDAĞLI, Murat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat Sonrası Dönemde Hakkâri'de Mali, İdarî ve Sosyo-Kültürel Yapıyı Tesis Etme Uğraşı (1857-1863 Yılları Muhasebe Kayıt Defterine Göre), The Attention of the Ottoman Empire to Establish the Financial, Administrative And Socio-Cultural Structure in Hakkari in the Post-Tanzimat Period (According to the Accounting Registry From 1857 to1863).....* 45-81

YAYIN TANTIMI/BOOK REVIEW

DURMUŞ, Ali, *Kadızâdeliler Hareketi, Lokman Doğmuş, Ekin Yayınları, İstanbul, 2021, 125 S., ISBN 978-625-7105-81-1.....* 83-90

ŞEYH GALİB'İN HÜSN Ü AŞK'INDA BAHAR MEVSİMİNİN OLUMSUZ YANSIMALARI *Negative Reflections of The Spring Season in Şeyh Galib's Hüsn ü Aşk*

Abuzer KALYON

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, abuzerkalyon@gmail.com, 0000-0003-0594-9920

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 25.11.2021
Kabul/Accepted:19.12.2021

DOI:

10.51592/kulliyyat.1028343

Anahtar Kelimeler

Divan şiiri, Şeyh Galip, bahar mevsimi, olumsuzluk.

ÖZ

Bahar mevsimi klasik edebiyatın pek çok şairi tarafından değişik manzumelerde işlenmiştir. Baharın işleniş genellikle olumlu bir şekilde ele alınmıştır. Oysa Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk mesnevisinde yer alan tasvirde bahar olumsuz açıdan değerlendirilmiş, böylece mekân ve zamanın divan şiirindeki klasik anlayışına farklı bir değerlendirme getirilmiştir. Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk adlı mesnevisinde yer alan bahar tasviri daha çok bilinen mazmunların olumsuz açıdan yer alması şeklin-dedir. Hem tasavvuf ehli bir Mevlevi şeyhi olan hem de Sebki Hindî akımının temsilcisi olarak bilinen Şeyh Galib'in bu farklı bakış açısı diğer anlatımlara göre divan şiirinde pek rastlanmamış bir durumdur. Mesnevîde yer alan bahar tasvirleri hayatı hüzünlü bir çerçevede seyreden bir kabilenin gözüyle anlatılmıştır. Bu bakış açısında, klasik edebiyatta görülen baharın huzur verici özellikleri yerine acı verici, hüzünlendirici tarafları ele alınmıştır. Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk adlı mesnevisinde yer alan bu bölüm, şairin Sebki Hindî akımının birçok özelliğini göstermesi açısından da önemli bir şiirdir. Bu şiirde Şeyh Galib'in bahar tasvirini farklı bir bakış açısıyla ele alış ve bu bakış açısı içerisinde yer alan benzetmeler, tezatlar gibi farklı değerlendirmeler konu edilmiştir. Şeyh Galib hem tasavvufi şiirin hem de divan şiirinin son döneminin büyük bir şairi olarak tanınmaktadır. Bu özelliğini birçok eserinde kanıtlayan şair bahar mevsiminin ele aldığı şiirinde oluşturduğu farklı manzarayla da şair duruşunun ayırt edici özelliğini ön plana çıkarmaktadır. Divan şiirinde bahar tasvirlerinin alışlagelmiş anlatımlarına tezat oluşturan bu şiir benzetmelerdeki yeni unsurlar açısından Sebki Hindî'nin bîkr-i manadaki ısrarcılığını gözler önüne sermektedir. Şiirlerin farklı bir değerlendirmeye tabi tutulması esasına dayanan bu çalışma divan şiiri araştırmacılarına çok yönlü bakış açıları kazandırma düşüncesi ön planda tutularak hazırlanmıştır.

ABSTRACT

The spring season has been handled in different verses by many poets of classical literature. The handling of spring has generally been viewed positively. However, spring was evaluated negatively in the depiction in Şeyh Galib's Hüsn ü Aşk masnavi, thus a different evaluation was brought to the classical understanding of space and time in divan poetry. The depiction of spring in Sheikh Galib's masnavi called Hüsn ü Aşk is in the form of negative aspects of the more well-known mazmuns. This different point of view of Sheikh Galib, who is both a Sufi Mevlevi sheikh and known as the representative of the Sebki Hindi movement, is a rare situation in divan poetry compared to other narrations. The depictions of spring in the masnavi are told through the eyes of a tribe that watches life in a sad frame. In this point of view, instead of the peaceful features of spring seen in classical literature, its painful and sad aspects are discussed. This part of Şeyh Galib's masnavi named Hüsn ü Aşk is an important poem in terms of showing many features of the poet's Sebki Hindi movement. In this poem, sheik Galib's approach to the depiction of spring from a different perspective and different evaluations such as similes and contrasts within this perspective are discussed. Sheikh Galib is known as a great poet of the last period of both mystical poetry and divan poetry. The poet, who proves this feature in many of his works, highlights the distinctive feature of the poet's stance with the different landscape he creates in his poem, which deals with the spring season. This poem, which contrasts with the usual expressions of spring depictions in Divan poetry, reveals Sebki Hindi's insistence on bîkr-i meaning in terms of new elements in similes. This study, which is based on the principle of subjecting the poems

Keywords

Divan poetry, Şeyh Galip, spring season, immortality.

to a different evaluation, has been prepared by keeping the idea of bringing versatile perspectives to the researchers of divan poetry.

Atıf/Citation: Kalyon, A. (2021), "Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk'ında Bahar Mevsiminin Olumsuz Yansımaları", *Külliyat, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 15(Aralık), 1-11.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Abuzer KALYON, abuzerkalyon@gmail.com

GİRİŞ

Bahar mevsiminin tasvir edilmesi, birçok şair tarafından ele alınmış olan bir anlatımdır. Bu anlatım daha çok baharın güzellikleri ve huzur verici oluşu gibi hususiyetleri ön plana çıkarılarak verilmiştir. Oysa Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk mesnevisinde yer alan tasvirde bahar olumsuz açıdan değerlendirilmiş, böylece mekân ve zamanın divan şiirindeki klasik anlayışına farklı bir değerlendirme getirilmiştir. Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk adlı mesnevisinde yer alan bahar tasviri daha çok bilinen mazmunların olumsuz açıdan yer alması şeklindedir. Hem tasavvuf ehli bir Mevlevî şeyhi olan hem de Sebki Hindî akımının temsilcisi olarak bilinen Şeyh Galib'in bu farklı bakış açısı diğer anlatımlara göre divan şiirinde pek rastlanmamış bir durumdur. Hüsn ile Aşk adlı iki gencin kavuşma hikâyesi olan bu mesnevi aslında Allah'a kavuşma yolunda geçilen mesafeler, yaşanan zorluklar açısından değerlendirilmiştir. Eserdeki her isim gibi mekân ve zamanı da temsilî olarak kullanan Şeyh Galib bu tarzıyla eserini önemli bir metafor kaynağı haline getirmiştir. Mesnevîde yer alan bahar tasvirleri hayatı hüznü bir çerçevede seyreden bir kabilenin gözüyle anlatılmıştır. Bu bakış açısında, klasik edebiyatta görülen baharın huzur verici özellikleri yerine acı verici, hüznendirici tarafları ele alınmıştır.

Divan şiirinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Şeyh Galib gerek tarzı, gerekse verdiği eserler açısından önem arz eden bir şair olarak karşımıza çıkmaktadır. Divan şiirinin son dönemlerinde bu alanın tekrar canlanmasına vesile olan Şey Galib, tasavvufî kimliğiyle de dikkat çeken önemli bir şahsiyettir. Mevlevî şeyhi olması ve bu alanda çok iyi bir eğitim alması hasebiyle yazdığı şiirlerde tasavvufa hâkim oluşu onun en önemli özelliklerinden biridir.

Divan şiirinin önemli ekollerinden biri olan Sebki Hindî akımının da temsilcisi olan Şeyh Galib'in şiirlerinde yer alan karamsar hava, bîkr-i mânâ arayışı, soyut-somut geçişleri, ıstırap verici duygu yoğunluğu vb. hususlar bu anlayışın bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kısa bir ömre önemli bir mesnevi ve divan şairi olabilen şair, Osmanlı kültüründe el sine-i selase denen Arapça, Türkçe ve Farsçayı iyi derecede öğrenmiş olup bu dilleri şiirlerinde de kullanmıştır. Genç yaşında bir divan tertip edebilme yeteneğine sahip olan Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk adlı mesnevisini de 26 yaşında iken kaleme almıştır (Kalkışım, 1994: 24).

Hüsn ü aşk, üslup ve ele alınan konu açısından klasik edebiyatı tasavvuf edebiyatıyla buluşturan bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserde yer alan Aşk'ın Hüsn'e kavuşmak için kat ettiği merhaleler tasavvuf edebiyatında fenafillaha erişme şeklinde adlandırılan yolculuğun ta kendisidir. Talibin insan-ı kâmil olma hedefiyle geçirdiği zorluklar, katlanmak zorunda olduğu tüm dünyevi sıkıntılar, Aşk'ın yolculuğunda hayat bulmaktadır. Bu yolculuk esnasında yaşanan olaylar kadar bulunulan mekânlar da önem arz etmektedir. Şeyh Galib'in, eserinde mekân tasvirlerine dikkat ediyor olması eseri farklı bir açıdan değerlendirmeye zemin hazırlamıştır. Bu açıdan

bakıldığında bahar mevsimi içerisinde, bulunulan ve görülen mekânların farklı bir bakış açısıyla ele alınması dikkat çekicidir.

Divan şiirinde çok defa kullanılmış olan bahar mevsimi teması, şairlerce genel anlamda aynı şekilde değerlendirilmektedir. Örneğin Nef'i'nin, meşhur beytinde:

Esdî nesîm-i nevbahâr açıldı güller subh-dem
Açsın bizim de gönlümüz sâkîyâ meded sun câm-ı cem

Bahsi geçen bahar, divan şiiri içerisinde normal formlarda değerlendirilebilecek bir anlatımdadır. Bir diğer deyişle baharın o rahatlatıcı esintisiyle güllerin açılıyor olması ve buna bağlı olarak insanların gönül açıcı duygular hissetmesi gayet normal karşılanmaktadır. Ya da Baki'nin,

Ruh-bahş oldu Mesihâ-sıfat enfâs-ı bahâr
Açdılar dîdelerin hâb-ı ademden ezhâr

beytinde, baharın hayat verici oluşu ve çiçeklerin yokluk uykusundan uyanışı çarpıcı bir şekilde anlatılmıştır. Bu anlatımların yanında Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk adlı mesnevisinde yer alan bahar tasvirleri oldukça dikkat çekicidir. Şair baharı bildiğimiz rahatlatıcı, gönül açıcı özellikleri yerine olumsuz bir bakış açısıyla değerlendirmeyi uygun bulmuştur. Bu değerlendirmede, baharın acı ve ıstırap verici yanlarının da olabileceği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk mesnevisinin bahar tasviri bölümü "Sıfat-ı Bahâr-ı İştân" adını taşımaktadır. Mesnevide yer alan ve hüznü ruh hali yaşayan bir kabileyi ele alan şair, bu kişilerin bakış açılarıyla bahar mevsimini değerlendirmiştir.

Hüsn ü Aşk'ta Bahar'ın Klasik Şiir Anlayışının Dışında Farklı Bir Tasavvuru

Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk adlı mesnevisinde yer alan bahar tasviri şu şekildedir:

Sıfat-ı Bahâr-ı İştân¹

(Baharlarının Özelliği)

Ol semte gelince nev-bahârân

Sahrâya olurdılar girizân

O yere ilkbahar gelince sahraya doğru kaçarlardı.

Bahar tasvirindeki olumsuzluk havası ilk beyitte yer alan "İlkbaharın gelişyle birlikte bulunulan mekândan ayrılıp sahraya kaçma" ifadeleriyle kendini göstermiştir. Beyitte kullanılan "girizân" kelimesi baharın bir araya getirme

¹ Hüsn ü Aşk'tan alınan beyitler için bkz. Abuzer Kalyon, Hüsn ü Aşk, Akçağ Yay. 2020

kavuşturma duygusuna aykırı olan bir kelimedir. Çünkü bahar mevsimi tüm canlıların tekrar hayat bulduğu ve bir araya geldiği mevsimdir. Bu özelliğine karşın şairin kaçış, firar ediş anlamına gelen “girizân” kelimesini kullanıyor olması baharın olumlu havasını değiştiren, olumsuzlaştıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Peyvend edip âh-ı dâğı dâğa
Çün berk giderler idi bâğa

Yaralarının ahını dağa çarparak bahçeye şimşek gibi giderlerdi.

Yukarıdaki beyitte geçen âh-ı dâğ ifadesi divan şiirinin birçok şairi tarafından kullanılan bir mazmundur. Bu terkipte yer alan âh kelimesindeki (he) harfinin yuvarlak olması sebebiyle vücuttaki yaralara benzetiliyor olması şairlerin edebi sanat kullanma kolaylığını sağlaması açısından çokça tercih edilen bir kelimedir. Yaranın verdiği acıyla ah etmenin baharın mutluluk verici havasına uymadığı bir gerçektir. Bunun yanında ikinci mısradaki kullanılan “berk” kelimesi oluşan karamsarlığı iyice pekiştirmiştir. Bağa şimşek gibi giriyor olmak baharın tabiatına aykırıdır, baharda her canlının yavaş yavaş olgunlaşması ve rahat bir şekilde hareket etmesine karşılık şimşek gibi hız timsali bir kelimenin kullanılıyor olması bu olumsuzluğu daha da belirgin hale getirmiştir. Ayrıca şimşekğin yakıcılık özelliği de düşünüldüğünde baharı yansıtmayan ve olumsuzlaştıran bir kelime olduğu görülmektedir.

Maksûdları hemân akar su
Yeksân leb-i şerha vü leb-i cû

Bunların amaçları akarsuya ulaşmakla beraber, kendileri için kanayan yaranın ağzı ile subaşları aynı idi.

Şiirin üçüncü beytinde divan şiirinin önemli unsurlarından biri olan akarsu ele alınmıştır. Bu kelime divan şiirinde genellikle uzunluk, berraklık, temizlik gibi özellikleriyle kullanılan bir kelimedir. Oysa bu beyitte şair akarsuyun başı yani kaynağını bir yaranın kanayan ağzına benzetmiş, böylece baharın en ferahlatıcı özelliklerinden biri olan derelerin çağlaması hadisesini bir yaranın kanamasına şeklinde hayal ettirme yoluna gitmiştir. Su başlarının özelliği ses ve görüntü açısından rahatlatıcı bir özellikte olmasıdır. Su kaynaklarının bilinen bu özelliğine karşı şairin bu durumu, kanayan bir yara olarak tasvir etmesi yine baharın olumsuz havaya bürünmesi açısından dikkat çekicidir.

Şebbûyı görür kimi sanır şeb
Kimisi de sünbüle der akrep

Kimisi şebboyu görünce gece sanır, kimisi de sünbüle akrep derdi.

Divan edebiyatının önemli unsurlarından olan çiçekler daha çok sevgilinin saç ve kokusunu vafsetmek için kullanılmıştır. Saçın kıvrımlarının benzetildiği sümbül ile yine koku ve şekil itibarıyla saç benzeten şebboy bunların başında gelmektedir. Birçok şair tarafından bu özellikleriyle kullanılan şebboy ile sümbül yukarıdaki

beyitte daha önce pek rastlanılmayan bir benzetmeyle karşımıza çıkmaktadır. Şebboyu geceye, sümbülü ise akrebe benzeten şair renk ve koku açısından ferahlık veren ve baharın gelişini temsil eden bu iki çiçeği olumsuz benzetmelerle kullanarak baharın huzur verici ortamını bir anda olumsuzla çevirmiştir.

Dâğ-ı gamı gül-feşân sanırlar
Kan ırmağın ergavân sanırlar

Gam yarasını gül bahçesi sanırlar, kan ırmağını da erguvan zannederler.

Dâğ-ı gam divan şiirinin en onulmaz yaralarındandır. Aşığın bağına delen, yaralar açan gam yine sevgiliye duyduğu hasretin ve ondan ayrılığın bir tecellisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sevgiliye duyulan yoğun duygular ve kavuşamama korkusu, sevgilinin ağyarla hemhal olması gibi acı verici durumlar sebebiyle oluşan gam yarası aşığın bedeninde farklı şekillerde yaralar açılmasına sebep olur. Bu yaralar renk itibarıyla kırmızı bazen de kanlıdır. Şaire göre bu yaralar başkaları tarafından açmış güllere benzetilmektedir. Buna bağlı olarak erguvan çiçeğini de kan ırmağı olarak değerlendiren şair, mevsimin canlılık verici görüntüsüne tezat oluşturacak benzetmeler yaparak ilkbaharı olumsuz bir şekilde tasvir etmeye devam etmektedir.

Her biri gezer kenâr-ı bâğı
Devşirdiği lâle kendi dâğı

Her biri bahçenin etrafını gezer, devşirdikleri lâle ise kendi yaralarıdır.

Bahsi geçen bahçede gezen kişilerin lale topladığını dile getiren şair, bu toplanılan lalelerin aslında toplayan kişinin kendi yarası olduğunu, bir diğer deyişle bahçede gezenlerin lale yerine kendi yaralarını topladığını dile getirmektedir. Divan şiirinde renk ve şekil olarak daha çok kadehle ilişkilendirilen lale, ortasında bulunan siyahlık sebebiyle âşığın yaralarına benzetilir. Bu yaralar lalenin en dibinde yer alması gibi aşığın da kalbinin derinliklerindedir. Siyah olması sebebiyle de herkes tarafından kolay kolay görülmez. Şairin bir bahar tasvirini bu denli olumsuz hale getirerek lale toplama gibi eğlenceli ve zevk verici bir hadiseyi yaraların devşirilmesi olarak göstermesi onun bu mevsimi ne denli olumsuz bir havayla seyrettiğinin bir kanıtı niteliğindedir.

Bilmez biri zevk-ı bû-stânı
Almış anı derd-i dil-sitânı

Bunlardan hiç birisi bahçe, bostan zevkini bilmezler, her birisinin içini yaralı gönüllerinin derdi kaplamıştı.

Yukarıdaki beyitte geçen ifadeler şairin vafettiği kişilerin ne denli mutsuz olduğunu göstermektedir. Bu mutsuzluk öyle bir derecededir ki bahar mevsiminde bahçeleri dolaşarak güzel manzaralar seyreden, gül, lale,

erguvan gibi gönül açıcı çiçekleri toplayan bu kişiler yaptıkları bu işten zevk almadıkları gibi bir de içinde buldukları ortama olumsuz bir bakış açısıyla bakmakta ve dertlenmektedirler.

Bilmez ki nedir nihâl-i gül-nâr
Âteş mi bitirdi yoksa gülzâr

Narçiçeği fidanının ne olduğunu bilmediklerinden dolayı, gül bahçesinin ateş açtığını düşünürlerdi.

Şair yukarıdaki beyitte narçiçeğini tasvir ederken bunu en çarpıcı haliyle vermekte ve bahçenin ateş açmasıyla vasıflandırmaktadır. Bu durum bahar mevsimini olumsuz olarak düşünen ve bahçede gezerken her gördüğünü baharın verdiği ferahlığa inat bir olumsuzlukla değerlendiren kişilerin ne denli karamsar olduğunu göstermesi açısından dikkate değer bir ifadedir. Şairin dillendirdiği bu duruma göre bahçede gezenler çiçek açmış nar fidanını bile rengi ve şekli itibarıyla ateş olarak değerlendirmektedir. Ateşin yakıcılık ve yok edicilik özelliği düşünüldüğünde, bahar tasvirinin ne denli olumsuzlaştırıldığı görülmektedir.

Gül mi güler ergavân mı ağlar
Etfâl-i nihâl kan mı ağlar

Gül mü güler erguvan mı ağlar, fidan denilen çocukları kan mı ağlar?

Divan şiirinde gül-i handan olarak tanımlanan gülen gül, daha çok aşğın gözyaşlarıyla alay eden ya da rakibi ön planda tutup onunla sohbet eden sevgili için kullanılan bir benzetme şeklidir. Bu benzetmede gül gülerken ağlayan daha çok bülbül ya da aşğın kendisi olur. Yukarıdaki beyitte ise gülün gülmesine karşılık erguvan ağlamakta ve bu ağlayışa taze fidanların kanlı gözyaşları eşlik etmektedir. Divan şiirinde açılmış gülün gül-i handan olarak değerlendirildiği düşünüldüğünde, bahsi geçen zamanın baharın en güzel dönemi olduğu yani güllerin açtığı havanın mutedil bir sıcaklıkta olduğu ve etrafın çiçeklerle kaplandığı anlaşılmaktadır. Bu havayı ağlama gibi olumsuz bir ifadeyle tanımlayan şair, çocuk ağlayışlarını da kullanarak baharı olumsuzlaştırmayı katbekat artırmıştır.

Bülbülde mi gülde mi bu efgân
Sümbül mi olan aceb perîşân

Bu inleme bülbülde mi yoksa gülde mi, acaba perişan olan sümbül mü?

Divan şiirinin en çok ağlayıp inleyen canlısı olarak bilinen bülbül, yukarıdaki beyitte gül ile beraber kullanılarak gül-bülbül mazmunu açısından değerlendirmeye kapı aralamıştır. Fakat gül-bülbül hikâyesinde bülbül ağlayan, gül ise gülen, umursamaz tavırlar içerisine giren taraftır. Hâlbuki beyitte her iki unsur da ağlamak fiili ile birlikte kullanılarak bahar tasvirine farklı bir boyut getirilmiştir. Buna göre bir ağlayıp inleme söz konusudur ama bunun

sahibinin gül mü ya da bülbül mü olduğu belli değildir. Sümbülün divan şiirinin dağınıklık, perişanlık benzetmesi olarak kullanılan bir unsur olduğu bilinmektedir. Bu unsuru ağlamayla birlikte kullanan şair bahçenin nasıl bir halde olduğu ve bahar mevsiminin karamsar havası hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır.

Cû-bâra niçin uruldı zencîr
Durmaz yine kimden oldu dil-gîr

Irmağa niçin zincir vuruldu, yine durmuyor gönlü kim tarafından kırıldı?

Akarsu, ırmak, nehir gibi kavramlar divan şiirinde berraklığın, ferahlığın göstergesidir. Bazı durumlarda ise aşğın gözyaşlarını temsil etmesi açısından dikkat çekicidir. Irmağın, uzunluk ve şekil açısından zincirle birlikte kullanılması farklı bir bakış açısıyla değerlendirmeye zemin hazırlamaktadır. Irmağa zincir vurulması onu engellemek için bir çaba gösterildiğine işaret etmektedir. Oysa bu engellemeye karşı durmayan ve akmaya devam eden ırmak birileri tarafından incitilmiştir. Bu kırgınlığın verdiği hüznle akmaya devam eden ırmak bahar tasvirini içerisindeki yerini yine karamsar bir anlatımla almıştır. Şairin zincir vurma gibi olumsuz bir eylemle birlikte aynı zamanda durmak filini olumsuz olarak kullanıyor olması ve bu kullanıma dil-gir gibi yine olumsuzluk ifade eden bir kelime eklemesi, bu karamsar havayı güçlendiren etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kimdir düşüren hevâya servi
Almaz kanad altına tezervi

Serviyi aşka düşüren kimdir ki sülünü kanadı altına almıyor?

Klasik şiirde evgili, salına salına yürüyüşünden hareketle serviyeye benzetilmektedir. Buna karşın servinin havai bir tavır içerisinde olması ve sülün kuşuna sahip çıkmaması divan şiirinde pek de görülmeyen bir durumdur. Sülün kuşunun ağaç dallarına yuva yapan bir kuş olduğu düşünüldüğünde bu benzetmede bahar tasvirinin yine olumsuz olarak değerlendirildiği görülmektedir. Kuşların yuva yaptığı mevsim olan bahar, ağaçların dal budak saldığı birçok canlının tabiatın cömertliğinden faydalandığı bir dönemdir. Bu cömertliğe karşın sülünün bir yuva bile yapamıyor olması ve bu durumun serviden kaynaklanması baharın huzur verici havasına gölge düşürmektedir. Uzunluğuyla başı havalarda olan servi, bu havai tavrıyla kuşların dallarına yuva yapmasına müsaade etmemekte hatta belki de engel olmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde mevsimin barışçıl havasına ters düşen bu durumun bir olumsuzluk oluşturduğu muhakkaktır.

Derdi ne ki nergis oldu bîmâr
Bakmaz mı yüzine yoksa dildâr

Nergisin derdi nedir ki hastalandı, yoksa sevgilisi yüzüne bakmıyor mu?

Nergis şekli ve anlatılagelen efsanesi itibarıyla divan şiirinde daha çok göz unsuruyla birlikte kullanılan bir çiçektir. Aşğın, sevgilinin yollarını gözlemesi, ya da sevgilinin baygın bakışı hep bu çiçekle teşbih edilmektedir. Mağrurluğun sembolü de olan nergis su kenarlarında açması ve boynu büküklüğü ile de divan şiirine konu olmuş bir mazmundur. Şairin, nergisi hasta olarak teşbih ediyor olması yeni bir benzetme değildir. Çünkü nergis baygın bakışıyla bazen hasta bazen mahmur bazen de süzgün bakışlı sevgiliyi temsil eder. Beyitte ilginç olan durum bu hastalığın sebebinin sevgilinin nergisin yüzüne bakmıyor olduğuna bağlanmasıdır. Birçok şiirde sevgilinin bakışı olarak değerlendirilen nergis bu beyitte aşğın hasta hali, mahmur bakışı olarak değerlendirilmiş ve bu hastalığın kaynağının da sevgilinin ilgisizliği olduğu belirtilmiştir. Nergisin dert ve hastalık gibi olumsuz öğelerle birlikte kullanılıyor olması baharın olumsuz tasvirine güçlü bir şekilde etki eden faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Âteş mi yağar hevâ yüzinden
Gül mi biter ıstikâ yüzinden

Aşk yüzünden ateş mi yağıyor, şikâyetler yüzünden gül mü yeşeriyor?

Yukarıdaki beyitte gülün ateşle birlikte kullanılıyor olması yeni bir benzetme değildir. Fakat bahsedilen ateşin yağmur gibi yağıyor olması, güllerin de şikâyetlerin etkisiyle yeşeriyor olması divan şiirinde fazla görülmeyen birlikteliklerdir. Bu durumun bahar mevsimi içerisinde olması, manzarayı daha da ilginç bir hale getirmektedir. Ateşin aşk, arzu sebebiyle yağıyor olması ortamın ne kadar sıcak olduğunun bir göstergesidir. Hâlbuki bu durum bahar mevsimine aykırı bir durumdur. Bu kadar sıcak bir havada yetişen güllerin tıpkı ateş gibi yoğun bir kırmızılığa sahip olması söz konusudur. Şair renklerle birlikte verdiği sıcaklık hissini baharın serin havasına karşı kullanarak adeta bir tezat oluşturmuştur.

Bilmez biri hâk ü âsmânı
Seçmez gözi necm ü gülsitânı

Bu kabilenin hiçbiri gökyüzünü ve toprağı bilmez, gözleri yıldızla gül bahçesini ayırt edemezdi.

Tezatlğı ön planda tutan şair, yukarıdaki beyitte de bu duruma devam etmiş ve yer ile gök unsurlarını bir arada kullanmıştır. Bu unsurlara eklenen yıldız ve gül bahçesi de birinin gökte diğersinin yerde bulunuyor olması hasebiyle dikkat çekicidir. Şairin gökyüzünde tek tek görülen ve beyaz, parlak renkte olan yıldızlara karşın yeryüzünde bir gül bahçesi tasvir ediyor olması, yine şekil, renk ve mekân tezatlıklarının görülmesi açısından ilginç bir değerlendirmedir. Bakanların bu iki unsuru birbirine karıştırıyor olduğunu belirten şairin bu ifadesi, vaktin gece olduğunu da işaret etmektedir. Tezatlıklar içerisinde olan bir manzaranın gece veriliyor olması yine bahar tasvirini olumsuzlaştırmanın bir neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mecnûn gibi her yeri gezerler
Ammâ katı serserî gezerler

Mecnun gibi her yeri tıpkı serseriler gibi gezerlerdi.

Mecnun divan şiirinin vazgeçilmez mazmunlarının başında gelmektedir. Deli olma, çöllerde gezme, hayvanlarla dostluk kurma, sevgiliden her ne olursa olsun vazgeçememe gibi özellikleriyle ön planda tutulan Mecnun mazmunu, yukarıdaki beyitte de benzer özellikleriyle verilmiştir. Farklı olan durum, bahar mevsiminde bahçeyi gezenlerin Mecnun'a teşbih ediliyor olmasıdır. Bahar gibi iç açıcı bir mevsimde çiçeklerle dolu bir bahçeyi gezen kişinin ruh hali aşağı yukarı tahmin edilebilir. Bu kişi ya da kişilerin, mutlu, huzurlu, gezdiği yerlerden zevk alan, havanın verdiği etkiyle canlılık hisseden bir yapıya sahip olmaları icap eder. Oysa beyitte bahsi geçen kişiler gezdikleri yerleri bir mecnun edasıyla dolaşmakta, yani etrafında olup bitenlerden habersiz, hiç bir şekilde zevk almadan mutluluk, huzur gibi duygulardan yoksun bir şekilde gezmektedirler. Şair bu gezen kişilerin özelliğine serseri vasfını da ekleyerek, gezilen yerlerden zevk almayışını ve gezen kişilerin ne kadar perişan bir halde olduğunu belirtir gibidir.

Her faslı bahârına kıyâs et

Söyletme hazânların hirâs et

Her mevsimi baharlarıyla karşılaştı, ama sonbahardan söz etmekten kork!

Bahar mevsiminin tüm güzel özelliklerinin menfi bir şekilde gözler önüne seren şair yukarıdaki beyitte tüm mevsimleri bu mevsimle karşılaştırmaktadır. Bu karşılaştırmada özellikle sonbahara dikkat çeken şair sonbahardan söz etmekten korkulması gerektiğini dile getirmektedir. Her beyitte bahar mevsimini olumsuz bir bakış açısıyla tasvir eden şairin tüm bu duygu yoğunluğunu diğer mevsimlere dağıtıyor olması, bahsedilen olumsuzlukların her mevsim için geçerli olduğunu akla getirmektedir. Fakat şairin bu mevsimler içerisinde sonbahar mevsimine dikkat çekiyor olması da düşündürücüdür. Çünkü bahar mevsimini vafederken kullandığı tüm unsurlar sonbaharda bir bir sararacak ve yok olacaktır. Bu olumsuzluğa dikkat çeken şair mevsimlerin tamamının tıpkı bahar mevsimi gibi değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmektedir.

Herkesde bu ızdırâb sârî

Dil-şâdlık emr-i i'tibârî

Mutluluk, sevinç ve neşe imkânsız hale gelerek bu acı herkesi sarmıştı.

Şair bahar tasvirini olumsuz hale getirmede kullandığı birçok unsuru yukarıdaki beyitte kullanarak adeta baharı menfileştirme sebebini açıklamaktadır. Herkesin bir acı içerisinde olduğunu dillendiren şair bu acının herkesi sarmasıyla mutluluğun, sevincin imkânsız bir hale geldiğini belirtmektedir. Duygu yoğunluğu olarak üzüntü içerisinde olan kişiler, etrafında olup biten güzelliklere kayıtsız kalırlar hatta bu güzellikleri kendilerine göre değerlendirerek o an içinde buldukları ruh halinin verdiği tesirle olumsuz bir bakış açısı ile değerlendirirler. Dolayısıyla bahar gibi herkesi mutlu edecek bir mevsim bile acı çeken, ıstırap duyan insanlar için bir çölde yalnız başına kalıp gözyaşı dökmeye aynı şekilde değerlendirilir. Şair bu duygu yoğunluğunu ve duyulan acının

büyükliğini baharın her güzel unsurunu olumsuz bir bakış açısıyla vererek içinde bulunulan duygu karmaşası ve üzüntünün yoğunluğunu gözler önüne sermiştir.

Dehşetle dolup hevâ vü encâm

Doğdı o şeb içre bin serencâm

Gökyüzü ve yıldızlar dehşetle doldu. O gece içine binlerce macera doğdu.

Beyitte havanın dehşetle doluyor olması ve yıldızların da aynı görüntüyü vermesi olumsuz bir bakış açısının ne denli güçlü olduğunun bir kanıtı niteliğindedir. Yıldızlar her mevsimde kişiye uçsuz bucaksız bir gökyüzü manzarası, huzur verici bir görüntü sunarken şairin bu görünümü dehşet gibi çarpıcı bir kelimeyle veriyor olması olumsuzluğun boyutunu göstermektedir. İkinci mısradaki o gece binlerce maceranın ortaya çıkışı da yine verilen bu çarpıcı görüntünün devamı niteliğindedir. Şairin olumsuz havayı güçlendirme adına kullandığı kelimelerin gece gibi karanlığı çağrıştıran bir unsurla kullanılıyor olması da manzaranın ürkütücülüğü açısından önemli bir etkidir. Yıldızların görüldüğü bir havanın açık bir hava, mevsimin de bahar oluşu düşünüldüğünde şairin olumlu olan belki diğer insanlara huzur verecek olan bir gece manzarasının dehşete düşüren bir manzaraya çeviriyor olması olumsuzlaştırmayı kuvvetlendiren unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Şeyh Galib'e ait Hüsn ü Aşk mesnevisi esas alınarak incelenmiş olan bu şiir bölümü, bahar tasvirinin farklı bir değerlendirmesi açısından dikkat çekicidir. Görüldüğü gibi şair, baharın klasik unsurlarını şiirinde kullanmakla beraber bu unsurları farklı şekilde yorumlamıştır. Gül, bülbül, nergis, şebboy, akarsu gibi bahara ait mazmunlar bu şiirde baharın rahatlatıcı hususiyetine aykırı bir şekilde kullanılmıştır. Bu kullanım da baharın olumsuz açıdan tasvir edilmesine yol açmıştır. Şey Galib'in Hüsn ü Aşk adlı mesnevisinde yer alan bu bölüm, şairin Sebki Hindî akımının birçok özelliğini göstermesi açısından da önemli bir şiirdir. Bu şiirde şeyh Galib'in bahar tasvirini farklı bir bakış açısıyla ele alış ve bu bakış açısı içerisinde yer alan benzetmeler, tezatlar gibi farklı değerlendirmeler konu edinilmiştir. Şeyh Galib hem tasavvufi şiirin hem de divan şiirinin son döneminin büyük bir şairi olarak tanınmaktadır. Bu özelliğini birçok eserinde kanıtlayan şair bahar mevsimin ele aldığı şiirinde oluşturduğu farklı manzarayla da şair duruşunun ayırt edici özelliğini ön plana çıkarmaktadır. Divan şiirinde bahar tasvirlerinin alışlagelmiş anlatımlarına tezat oluşturan bu şiir benzetmelerdeki yeni unsurlar açısından Sebki Hindî'nin bir-iki manadaki ısrarcılığını gözler önüne sermektedir. Şiirlerin farklı bir değerlendirmeye tabi tutulması esasına dayanan bu çalışma divan şiiri araştırmacılarına çok yönlü bakış açıları kazandırma düşüncesi ön planda tutularak hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

Akkuş M. (2018). Nef'î Divanı, Ankara: Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yay.

Küçük S. (1995). Bâkî Divanı, Ankara: AKM Yay.

Kalkışım, M. (1994). Şeyh Gâlib Divanı, Ankara: Akçağ Yayınları.

Kalyon A. (2020). Hüsn ü Aşk, Ankara: Akçağ Yay.

PRENSES KADRIYE HÜSEYİN'İN MEHÂSİN-İ HAYÂT ADLI ESERİNİN DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ¹

*The Work of Princess Kadriye Hüseyin Titled Mehâsin-i Hayât Investigation in Terms of Values
Education*

Bilal KALYON

Öğretmen, MEB, bilalkalyon42@gmail.com, 0000-0003-0594-9920

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 23.11.2021
Kabul/Accepted:29.12.2021

DOI:

10.51592/kulliyyat.1027420

Anahtar Kelimeler

Prenses Kadriye, Mehâsin-i Hayat, değerler eğitimi.

ÖZ

Osmanlı Devleti idaresi de dâhil olmak üzere Türkler oldukça uzun soluklu bir devrede Mısır topraklarını idare etmişlerdir. Özellikle Osmanlı idaresindeki Mısır'da tarih, mimarî ve kültür sahalarında pek çok eser meydana getirilmiştir. Ülkedeki Osmanlı devrinin bıraktığı ihtişamın izleri günümüzde de devam etmektedir. Mısır'da Osmanlı menşeli idarecilerin vücuda getirdikleri kültür ve edebiyat ortamında pek çok şair ve yazarın yetişip eserler verdiğini ifade etmemiz mümkün. Söz konusu bu edebiyatçılardan birisi de Mısır'da devlet idaresinde bulunan Arnavut asıllı Mehmet Ali Paşa soyundan gelmekte olan Prenses Kadriye Hüseyin'dir. Kadriye Hüseyin hanımefendi devrin şartları ve imkânları içinde kendisini birkaç yabancı dil bilerek yetiştiren bir Osmanlı edibesidir. Mühim eserler kaleme almıştır. Prenses Kadriye Hanım'ın kaleme aldığı eserler-den olan Mehâsin-i Hayat dikkat çekici özelliklere sahiptir. Eser deneme tarzında kaleme alınmış olup; fert, aile ve toplum hayatını ilgilendiren fikirleri ihtiva etmektedir. Eserde işlenip değerlendirilen başlıca kavramlar şunlardır: Hasbihâl (Görüş-me), Tehzib-i Ahlâkdan Maksad (Ahlâkı Düzeltilme Maksadı), Ben neyim?, Menzil (Yer, Mekân, Mesafe), Aile, Vicdân, İştigâl (Meşguliyet, Uğraşı), Sabır, Vatan, Terakki (Kalkınma, Yükselme), Neşât (Neşe, Şenlik), Adâlet, Hüsn-i Tertîb (Tertip Güzel-liği), Merhamet, Mihnet (Keder, Sıkıntı), Mübâreze-i Hayât (Hayat Kavgası), Tenâzû-i Bekâ (Bakîlik Çekişmesi), Hürmet, İttihad (Birlik), Meveddet (Sevme, Sevgi), Mektebi İkmâlden Sonra (Okulu Bitirdikten Sonra), Hayât ve İnsanlar, Hayâta Hürmet (Hayata Saygı), Nizâm - Tertipsizlik (Düzen-Düzensizlik), İktisâd ve İsrâf (Ekonomi-Tutulmuluk, Savurganlık), Borç, Gâye-i Emel (Ümidin, Arzunun Gayesi), Olmak ve Görünmek, Nefse Hükm (Kendini Kontrol), Hakîkate Hürmet (Gerçeğe Saygı), Efkâr ve İ'tikâd (Fikirler ve İnançlar), İnsâniyet (İnsanlık) Bütün bu kavramlar aynı zamanda değerler eğitimi açısından da önem taşımaktadır. Ülkemizde değerler eğitimi ile alakalı önemli çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmada Prenses Kadriye Hüseyin Hanım'ın Mehâsin-i Hayat'ından hareketle değerler eğitime yaptığı katkılar belirtilmeye çalışılacaktır.

ABSTRACT

Turks, including the administration of the Ottoman Empire, ruled the Egyptian lands for a very long period of time. Especially in Egypt under Ottoman rule, many works were created in the fields of history, architecture and culture. The traces of the magnificence left by the Ottoman period in the country continue today. It is possible to express that many poets and writers have grown and produced works in the cultural and literary environment created by the Ottoman-origin administrators in Egypt. One of these men of letters is Princess Kadriye Hüseyin, who is descended from Mehmet Ali Pasha of Albanian origin, who was in the state administration in Egypt. Kadriye Hüseyin Hanım is an Ottoman poet who raised herself knowing several foreign languages within the conditions and possibilities of the time. He wrote important works. Mehâsin-i Hayat, one of the works written by Princess Kadriye Hanım, has remarkable features. The work was written in essay style; It contains ideas that

Keywords

Princess Kadriye, Mehâsin-i Hayat, values education.

¹ Bu makale, tarafımızdan hazırlanan Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir. Bkz. Bilal Kalyon, "Prenses Kadriye Hüseyin'in Mehâsin-i Hayat Adlı Eserinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi ve Eserin Bugünkü Harflere Aktarılması." Unpublished M.A Thesis. Konya Mevlana Üniversitesi, 2015.

concern individual, family, and community life. The main concepts that are processed and evaluated in the work are as follows: Interview, Purpose of Moral Correction, What am I?, Place, Family, Conscience, Effort, Patience, Homeland, Development, Ascension, Joy, Feast, Justice, Beauty of Order, Compassion, Grief, Trouble, Struggle for Life., Persistence, Respect, Unity, Loving, Affection, After School, Life and People, Respect for Life, Order-Disorder, Economy-Frugality, Extravagance, Debt, Hope, Purpose of Desire, Being and Appearing, Self-Control, Respect for Truth, Ideas and Beliefs, Humanity This whole concept is also important in terms of values education. In our country, important studies related to values education are carried out. In this study, Princess Kadriye Hanım's contributions to values education will be tried to be stated based on her Mehâsin-i Hayat.

Atıf/Citation: Kalyon, B. (2021), "Prenses Kadriye Hüseyin'in Mehâsin-i Hayât Adlı Eserinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi", *Külliyat, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 15(Aralık), 13-49.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Bilal KALYON, bilalkalyon42@gmail.com

GİRİŞ

Geçmişti itibariyle Ortadoğu ve İslam dünyasının söz sahibi devletlerinden olan Mısır, bugün de turizm, siyasi, tarihî ve kültürel hususiyetleriyle dikkat çekmeye devam etmektedir. Bünyesindeki El-Ezher Üniversitesi ile İslam dünyasına hitap etmektedir. Hemen hemen dünya coğrafyasının pek çok ikliminden öğrenciler El-Ezher'de eğitimlerine devam etmektedirler. Türkiye'den de geçmişten beri binlerce öğrenci bu üniversitede eğitim almıştır. Mısır, tarihi ve kültürel zenginliklerinden olup dünyanın yedi harikasından birisi olan piramitlerle de adından söz ettiren bir devlet olma özelliğini muhafaza etmektedir. Mısır ayrıca Arap dünyasının da siyasi lideri olma hususiyetine sahip bir devlettir.

Selahaddin Eyyübî'nin sevk ve idaresindeki Mısır bölgede isminden ve tesirinden daha fazla bahsettiren bir hükümdarlık haline gelmiştir. Oldukça uzun bir devrede Türklerin idaresinde kalan Mısır'da Türkler gerek Memlûklar devrinde gerekse de Osmanlılar devrinde pek çok tarihî ve kültürel eserler bırakmışlardır. Türklerin Mısır'da bıraktıkları kültürel eserler ve hususiyetleri Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu tarafından neşr edilen bir eserle ilim âlemine tanıtılmıştır.² Mısır'ın kültür, edebiyat ve tarihimiz açısından dikkate değer başka bir özelliği de millî şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un gönüllü sürgün senelerini Kahire'nin Hilvan semtinde geçirmiş olmasıdır. Mısır'da kaldığı 11 sene içinde Kahire Üniversitesinde Türk dili ve edebiyatı dersleri de veren şaire bir vefa borcu olarak 2006 yılında Kahire Üniversitesi tarihî binasındaki Edebiyat Fakültesi'nin bir amfisine Mehmet Akif Ersoy ismi verilmiştir.

Osmanlı devlet adamı olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa devrinden itibaren Mısır'da kütüphanelere ve el yazması eserlere çok değer verilmiştir. Geçmişten günümüze Mısır'da Türk dili ile kaleme alınmış binlerce cilt el yazması eser muhafaza edilmiştir.

Sadece Mısır Millî Kütüphanesinde (Darü'l-Kütübü'l-Kavmiyye) beş bin civarında Türkçe yazma eser bulunmaktadır. (Kalyon, A. ve Kalyon, F. 2015: 3) Ülkede yazma eserlerin dışında Darü'l-Kütübü'l-Kavmiyye'de Türk dili ve edebiyatı açısından değerli binlerce matbu kitap da bulunmaktadır. (Kalyon, 2020: 251).

² Bkz. İhsanoğlu, E. (2006). Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları, İstanbul: IRCICA Yay.

Mısır'da gelişen Osmanlı Türkçesi kendi şair ve yazarlarını da yetiştirmiştir. Bu şahsiyetlerin Türkçe eserler kaleme almış olmaları mühimdir. Bunlardan Çeşm-i Âfet Hanım'ın divanı, Semra Tunç tarafından,³ Gülperî Hanım'ın Güldeste-i Hâtırat'ı Filiz Kalyon tarafından,⁴ Ayşe Teymûrî divanı Abuzer Kalyon tarafından yayımlanmıştır.⁵

Tanzimat hareketiyle başlayarak günümüzde de devam etmekte olan yenileşme dönemi Türk edebiyatı yazarlarından birisi de Kadriye Hüseyin'dir. Kadriye Hüseyin Mısır'da gelişen Türk edebiyatının öncülerindedir (Kalyon, 2021: 394). Kavalalı Mehmed Ali Paşa Sülalesine mensup olan Prenses Kadriye Hüseyin, batı dillerinden Fransızcanın yanı sıra Kahire'de doğup büyümesinden dolayı da Arapçayı da çok iyi bilmektedir. Kahire'de yetişen bir şahsiyet olarak Türkçe pek çok eser kaleme almış olması da dikkat çekicidir.

Kadriye Hüseyin'in Meşrutiyet'in ilanından sonraki dönemin önemli mecmualarından *Şehbâl*'de, çoğunluğu "Nilüfer" takma adıyla olan pek çok yazısı da mevcuttur (Kalyon, 2021: 395).

Prenses Kadriye Hüseyin, *Mehâsin-i Hayat* adlı eserinde düşünce ve duygu dünyasının inceliklerini, millî, dinî ve kültürel konulardaki, "iyi insan" olma hususiyetleri hakkındaki fikirlerini işleme yoluna gitmiştir.

Millî ve ahlakî değerlere kıymet veren yazar, *Mehâsin-i Hayât*'ta değerler eğitime ayrıntılı olarak yer vermiştir. Kadriye Hüseyin, eserinde toplumdaki millî ve manevi değerlerin yitip gitmesine edebiyat yoluyla karşı çıkmaktadır. Yazar, toplumun refah ve huzurunun bu değerlere bağlılıkla sağlanabileceği görüş ve düşüncelerini örneklerle savunmaktadır.

Prenses Kadriye Hüseyin'in Hayatı ve Eserleri⁶

Mısır'da gelişen Türk edebiyatı içinde Divân edebiyatında olduğu gibi; Yeni Türk edebiyatı sahasında da önemli şahsiyetler yetişmiştir. Bu şahsiyetlerden en önemlisi hiç şüphesiz ki Prenses Kadriye Hüseyin'dir.

Günümüzde ulaşabilen kaynaklara göre Kadriye Hüseyin'in hayatı hakkında yeteri kadar bilgi mevcut değildir. Mısır'daki kültürel varlığımız ve Türk tarihi hakkında en teferruatlı bilgileri Ekmeleddin İhsanoğlu vermektedir. İhsanoğlu'nun *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları* adlı eserinden öğrendiğimize göre Prenses Kadriye, 10 Ocak 1888'de Kahire'de dünyaya gelmiştir. (İhsanoğlu, 2006: 59) Prenses Kadriye, Mısırlıların günümüzde de adından övgüyle söz ettikleri Kavalalı Mehmet Ali Paşa ailesine mensuptur. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın 1805'te vali oluşundan 1952'ye kadar Mısır'a bu aile hâkim olmuştur. İhsanoğlu, bu sülalenin Mısır'ın kültürel hayatında çok etkili olduğunu dile getirmektedir. (İhsanoğlu, 2006: 59) Mısır hanedanından yetişen kadın yazarlar arasında yeri ve önemi büyük olan Kadriye Hüseyin, Osmanlı kadını konseptini kişiliğinde taşıyan ve tanıtan aydın bir kadın olarak, Hidiv İsmail'in oğlu Hüseyin Kâmil Paşa'nın "Sultana Melek" olarak bilinen ikinci eşi Melek Sultan'dan olma üç kızından (Kadriye, Samiye, Bedia) en büyüğüdür. (Tağızade, 2012: 1967-1983). Kadriye Hüseyin, ilk evliliğini 1919 yılında Kahire'de yapmış; bu evliliği bir yıl sürmüştür. Eşinden ayrılan Prenses Kadriye ikinci evliliğini İstanbul'da yapmıştır. 1921'de Mahmut Hayri Paşa ile Emirgan'da evlenmiştir.

³ S. Tunç, *Kahire Sarayında Bir Hanım Şair, Çeşm-i Âfet ve Divanı* (Konya: Palet Yay., 2012)

⁴ F. Kalyon, *Divan Şiirinin Nil'de Açan Çiçeği Gülperî Hanım ve Güldeste-i Hâtırat* Ankara: Akçağ Yay. 2014

⁵ A. Kalyon, *Divan Şiirinin Nil'deki Sesi Ayşe Teymûrî Divânı*, Ankara: Akçağ Yay. 2013

⁶ Prenses Kadriye Hüseyin'in hayatı hakkındaki bu bölüm, başka bir çalışmamızdan aktarılmıştır. Bkz. Bilal Kalyon, Prenses Kadriye Hüseyin ve Mehasin-i Hayat İsimli Eseri, *Pearson Journal Of Social Sciences & Humanities*, 2021 Volume 6 Issue 11

Kadriye Hüseyin, Londra Konferansı'ndan dönmekte olan TBMM'nin Dışişleri Bakanı ve Amasya milletvekili Bekir Sami Bey başkanlığındaki Heyet-i Murahhasa'ya, eşi Mahmut Hayri Paşa ile birlikte 10 Nisan 1921 tarihinde İtalya'dan (Brindisi Limanı) katılarak, gemi ile Çanakkale-İstanbul-Samsun (14 Nisan 1921) üzerinden (16 Nisan 1921) heyetle birlikte Ankara'ya gelirler ve 16 Nisan-14 Mayıs 1921 tarihleri arasında Mustafa Kemal Paşa'nın konuğu olurlar.

Prenses Kadriye Hüseyin, Osmanlının yıkılışına ve Anadolu'nun kurtuluş mücadelesine şahitlik etmiştir. Kadriye Hüseyin Hanım, Türkiye'nin İtalya'dan alacağı savaş uçaklarından birinin bedeli olan 15 bin frank vererek uçağa kendi isminin verilmesini istemiştir. Bu süreçte milli direnişi destekleyen temenni ve iyi niyet dolu yaklaşımının açık olarak sezildiği *Mukaddes Ankara'dan Mektuplar* eserini kaleme almıştır.

1922-1930 yılları arasında İstanbul'da Huber Köşkü'nde yaşamıştır. Prenses Kadriye Hüseyin, 1930 yılında Huber Köşkü'nü Notre Dame de Sion Fransız Kız Koleji'ne bağışlayarak Mısır'a dönmüştür. 1952 yılında, Nasır'ın yaptığı devrim sonucunda Cumhuriyetin ilanı üzerine, hanedanın diğer üyeleri ile tutuklanan Prenses Kadriye Hüseyin yargılandıktan sonra beraat etmiş ve Mısır dışında yaşamaya başlamıştır. (Tağızade, 2012: 1969). Kadriye Hüseyin'in Hüseyin Hayri Paşa'dan Mahmud Hüseyin Hayri ve Samira adlı iki çocuğu olur. Oğlu Damad Mahmut Hüseyin Hayri Bey'i Abdülmecid'in torunu Prenses Fevziye Sultan'la Paris'te evlendirmiştir. Kadriye Hüseyin'in vefat yılı 1955'tir (İhsanoğlu, 2006: 59).

Prenses Kadriye Hüseyin, büyükannesinin İstanbullu olması nedeni ile "kendisini hep İstanbul'un bir parçası olarak görmüştür." (Eraslan, 2008: 61). Osmanlı *Hilal-i Ahmer Cemiyeti* bünyesinde ihdas edilen *Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi*'nin kuruluş ve işleyiş faaliyetlerinde görev almış, maddi ve manevi katkılarda da bulunmuş olan Kadriye Hüseyin; yerli, millî ve iyi olma şuuru ile hayata, insana, kültürel dinî ve millî değerlere, maneviyata, görgü ve adaba dair yazılar kaleme almıştır.

Edebiyat ve kültür eksenli Türkçe ve yabancı dilde pek çok eser kaleme alan Prenses Kadriye Hüseyin'in eserlerinin isimlerinden şu şekilde bahsetmek mümkündür:

Mukaddes Ankara'dan Mektuplar,

Mühim Bir Gece (Rus yazar Leopold Kampo'f'un Fransızca tercümesinden çevirdiği tiyatro oyunu)

Nelerim, (Kadriye Hüseyin'in "nedir" sorusu ile dikkat çeken denemeleri Türkiye'de Latin harflerine aktarılarakyayımlanmıştır.⁷

Temevvücât-ı Efkâr (Fikirlerin Dalgalanması) (H. 1330) 1914 yılında Maarif Matbaası'ndan basılmıştır.

Muhadderât-ı İslâm (İslam'ın Örtülü Kadınları) 1.cüz, Maarif Matbaası, Mısır (H. 1331) 1912- 1913

⁷ Bkz. Zeynep Gözde Kozlu, Prenses Kadriye Hüseyin, Nelerim, Kurgan Edebiyat Yay. Ank. 2018

Mehâsin-i Hayat⁸ (Hayatın Güzellikleri): Yazarın kendi isteğine göre seçtiği herhangi bir konuda, kesin yargılara varmadan, kişisel düşüncelerini ispatlama gereği duymadan, kendi kendisiyle konuşuyormuş havası taşıyan bir üslupla kaleme aldığı yazılar olarak tanımlanan denemenin Mısır'da gelişen Türk edebiyatındaki ilk örneklerini Prenses Kadriye Hüseyin kaleme almıştır. Mehâsin-i Hayat adlı eseri denemelerden müteşekkildir.

Mehâsin-i Hayat'ın birinci baskısı matbu olarak (H. 1327) 1909 yılında, Mısır'daki Osmanlı Matbaası'nda basılmış ve bunlardan Kadriye Hüseyin imzasını taşıyan bir tanesi de Kahire'de Darü'l-Kütübü'l-Kavmiyye'de (Mısır Millî Kütüphanesi) bulunmaktadır. Bu eser 158 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın sonunda bulunan 3 sayfalık fihristle birlikte 161 sayfadan teşekkül etmektedir. Takdim bölümüyle başlayan sayfa numaralandırması fihriste kadar devam etmektedir. Fihrist bölümüne sayfa numarası verilmemiştir. Eser takdim ve fihristle birlikte 33 bölümden oluşmaktadır.

Prenses Kadriye Hüseyin, Mehâsin-i Hayat'ı pederine takdim ettiğini eserinin birinci sayfasındaki "Takdim" kısmında şu cümlelerle ifade eder:

Sevgili Pederim;

Ömrümün baharındayım. Tebessümler eden gülistan-ı hayatımdan ruhumun iktıfat ve kalemimin tertip eylediği şu güldesteyi eserimi bir şükrâne-i nimet olmak üzere size takdim ederim. Kadriye Hüseyin

Takdimden sonra eserin ana bölümü bulunmaktadır. Bu kısmı oluşturan başlıklar sırasıyla şunlardır:

Takdime

Hasbihâl (Görüşme)

Tehzîb-i Ahlâkdan Maksad (Ahlâkı Düzeltme Maksadı)

Ben neyim?

Menzil (Yer, Mekân, Mesafe)

Aile

Vicdân

İştigâl (Meşguliyet, Uğraşı)

Sabır

Vatan

Terakki (Kalkınma, Yükselme)

Neşât (Neşe, Şenlik)

⁸ Mehasin-i Hayat hakkında tarafımızdan Yüksek Lisans tezi yapılmıştır. Bkz. Bilal Kalyon, "Prenses Kadriye Hüseyin'in Mehasin-i Hayat Adlı Eserinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi ve Eserin Bugünkü Harflere Aktarılması." Konya Mevlana Üniversitesi, 2015.

Adâlet
Hüsn-i Tertîb (Tertip Güzelliği)
Merhamet
Mihnet (Keder, Sıkıntı)
Mübâreze-i Hayât (Hayat Kavgası) – Tenâzû-i Bekâ (Bakîlik Çekişmesi)
Hürmet
İttihad (Birlik)
Meveddet (Sevme, Sevgi)
Mektebi İkmâlden Sonra (Okulu Bitirdikten Sonra)
Hayât ve İnsanlar
Hayâta Hürmet (Hayata Saygı)
Nizâm, Tertipsizlik (Düzen, Düzensizlik)
İktisâd ve İsrâf (Ekonomi-Tutumluluk, Savurganlık)
Borç
Gâye-i Emel (Ümidin, Arzunun Gayesi)
Olmak ve Görünmek
Nefse Hükm (Kendini Kontrol)
Hakîkate Hürmet (Gerçeğe Saygı)
Efkâr ve İ'tikâd (Fikirler ve İnançlar)
İnsâniyet (İnsanlık)

Mehâsin-i Hayât'ın İhtiva Ettiği Değerler

Değer, insanın varlığa anlam ve değer yükleme gayretinin sonunda ortaya çıkan ve zamanla içinde yaşadığı toplumun ortak kültürel birikimini ve mirasını oluşturan unsurlar olarak tanımlanabilir. İçinde yaşadığı toplumun bireyleri tarafından teşvik ve takdir edilen bir kavram olan değer, bulunduğu toplumda ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı bilinmediği gibi ne zamana kadar yaşayacağı da bilinemez.

Ahmet Çağlayan değer, “hayatımıza anlam kazandıran bizi biz kılan en önemli enerji kaynağımız değerlerimizdir” diye tanımlar. Çağlayan’a göre sahip olduğumuz değerler, olmazları olur, yapılamayanları yapılı hale getirmede oldukça etkilidir. Değerlerimiz içimizdeki ‘biz’in aynasıdır. Farklılıklarımızı öne çıkaran içimizdeki enerjiyi açığa çıkaran tilsimdir. Arkamızda bıraktığımız silinmeyen izdir. Değerlerimiz, vizyonumuzun temelidir.

Misyonumuzdan vizyonumuza ulaşmamızı sağlayacak köprünün ayaklarıdır. Vizyonumuzun olmazsa olmazlarıdır. Değerlerimiz temel ve kalıcı öğretilerimizdir. Hayal ettiğimiz var oluş biçimidir. Kısaca değerlerimiz hayatımızın önemli kaldırıdır (Çağlayan, 2005: 91).

Prens Kadriye Hüseyin, *Mehâsin-i Hayât* adlı eserinin yazılış sebebini kitabının önsözünde açıklamıştır. Kitabın adından da anlaşılacağı üzere insanlara mehasin-i hayatın (hayatın güzelliklerinin) yolunu göstermek, öğretmek ve mehasin-i hayatı (hayatın güzelliklerini) yaşatabilmek için bu eseri kaleme aldığını ifade etmektedir.

Kadriye Hüseyin, güzel ahlakın ve üstün değerlerin yaşatılmasının ve yeni nesillere öğretilmesinin tüm milletlerin ahlaki vazifesi olduğunu ifade etmiştir. Güzel ahlakla bağlantılı diğer unsurların gelişimi için de bunun önemli olduğunu belirtmiştir. Eğer bu değerleri yüceltip yaşatırsa, dönemin Osmanlı insanının da o derece ileri seviyelere ulaşacağını umduğunu belirtmiştir. Bu nedenle de Fransız ahlak bilimcilerinden Vagner'in "Hem Büyüklere Hem Küçüklere" adlı eserinden faydalanarak yazdığı ve Türk – İslam ahlaki değerleriyle zenginleştirdiği '*Mehâsin-i Hayât*' isimli kitabında amacının; tüm insanların faydalanması ve eğer okullara kabul edilmesi halinde ahlak derslerinde okutulması olduğunu ifade etmiştir.

İnsan hüsni hulk ile hüsni terbiyesiyle insandır. Âdem talim ve tehzib-i ruhu sayesinde âdemdir. Mîlel ve akvâm kim olursa olsun ve nerede bulunur ise bulunsunlar terbiye ve ahlâkı hüsnelerinin ulviyeti derecesinde asabiyet ve saadetlerini hifz ve himâyeye muktedir olurlar. İşte bu kaide-i matarda icabındandır ki ümem ve akvâm-ı mütemeddine bilhassa ta'lim ve terbiye-i ruhiyeleriyle nâ'il-i refah ve sa'âdet olmuş ve her vechle ni'met-i mehâsin-i hayatla mutena'im olmuşlardır. Mensubiyetiyle müftehar bulunduğum kavim-i necibimin derece-i âliyyede nâ'il-i refah ve sa'âdet olması ehass-ı emelimdir. Husul-i emele sa'y ve gayret ise nüfûsda bir tabiattır. Gönlüm kavmimin sa'âdeti yolunda hizmet etmek, ruhum milletimin aksâ-yı ulviyetine vüsûlünü görmek istiyor. Bunun içindir ki müta'âlasıyla müteleziz olduğum ketb-i resâ'il-i ahlâkiye ve ictimaiyyede müsadif-i nazarım bulunan mebâhis-i müfide-i ümrâniyenin mehâsin-i hayatımıza müte'allik aksâmını hep cem ve sırasıyla tertib eyledim. "Mehâsin-i Hayat" namını verdiğim kitabımın esasını ahlâk ve ümrâna müte'allik âsâr-ı münteşiresiyle eşhâr eden Fransa ahlâkiyyunundan "Vagner" ın "Hem Büyüklere Hem Küçüklere" nam eser-i mu'teberi teşkil ediyor. Ahlâk ve â'dât-ı milliyemizi nazar-ı ehemmiyete alarak birçok da mebâhis-i ahlâkiyye ve ictimaiyye ilave eyledim. Ta'ammüm-ü fa'idesi ve mekâtibe kabulü hâlinde hem kırâ'ât hem dürûs-ı ahlâk makamına kâ'im olması içinde tarz-ı ifadesinin sehl ü sadeliğine iktidarım derecesinde dikkat eyledim. Yukarıda dahi beyan eylediğim vech ile arzum milletimin hayrına, faidesine hizmet etmek ve emelim "Hayrû'n-nas men yenfa'en-nas" Kanun-ı münifenin hükmüne ittiba' ve ri'âyet eylemektir. Ve min Allâhu't-tevfik (Kadriye Hüseyin, 1327: 3,4).

Sadeleştirilmiş Şekli:

İnsan güzel yaratılışı ve güzel terbiyesiyle insandır. İnsan eğitimi ve ruhunu islah etmesi sayesinde insandır. Milletler ve kavimler kim olursa olsun ve nerede bulunursa bulunsunlar terbiye ve güzel ahlaklarının yüceliği

dercesinde bağlılıklarını ve mutluluklarını koruyabilirler. İşte bu zeminden dolayıdır ki çağdaş kavimler, ruh terbiyesi ve eğitimi ile mutlu ve huzurlu olmuşlar ve her yönüyle hayatın güzelliklerini tatmışlardır. Mensubiyetimle iftihar ettiğim soylu kavmimin ileri seviyede huzurlu ve mutlu olması en başlıca emelimdir. Amacımın gerçekleşmesi için çalışma ve gayret ise nefsimdeki bir özelliktir. Gönlüm kavmimin huzuru yolunda hizmet etmek, ruhum milletimin en ileri seviyeye ulaştığını görmek istiyor. Bunun içindir ki düşüncesiyle lezzet aldığım ahlak risalelerini yazıp ve tesadüf ettiğim medeniyetin ifade edildiği hususları derleyip hayatımızın güzelliklerine dair kısımlarını toplayıp sırasıyla düzenledim. “*Mehâsin-i Hayât*” (Hayatın Güzellikleri) adını verdiğim kitabımın esasını, ahlak ve medeniyete dair eserleriyle meşhur olarak tanınmış Fransız ahlakçılardan “Vagner” in “Hem Büyüklere Hem Küçüklere” adlı değerli eseri teşkil ediyor. Milli âdet ve ahlakımızın önemini göz önüne alarak topladığım ahlaki hususları ilave ettim. Umumun faydalanması ve okullara kabul edilmesi halinde ahlak derslerinde okutulması için ifade tarzının sadeliğine elimden geldiğince dikkat ettim. Yukarıda sıraladığım nedenlerle arzum milletimin hayrına, faydasına hizmet etmek ve emelim “*İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır.*” hadis-i şerifinin hükmüne bağlı kalmak ve riayet etmektir. Allah’ın yardımıyla...

Prenses Kadriye Hüseyin’in önsözünde belirttiği gibi, *Mehâsin-i Hayât*’ı insanların faydalanması düşüncesiyle ve Peygamber (sav) Efendimiz’in “İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır.” hadis-i şerifine uygun olarak insanlara faydalı olması temennisiyle kaleme almıştır.

Eserde Geçen, Bilinmesi ve Benimsenmesi İstenilen Tutum, Davranış ve Değerler

1. Çocuk Eğitimi

Eğitim konusunun ehemmiyetine eserinde dikkat çekmekte olan Prenses Kadriye Hüseyin, eğitimin temel olarak çocuklarda başlatılması gerektiğini ele almaktadır. Kadriye Hüseyin, eserinde çocuk eğitimiyle ilgili olarak onları eğitip doğru yola sevk etmek için “çocuk ve insan nedir?” sorusuyla konuya dikkat çekmekte ve hedef kitle olan çocuğun eğitimden, öğreneceklerinden ve öğreneceklerinin kendilerine nasıl fayda sağlayacağından bahsetmiştir. Çocuk eğitimiyle ilgili konuya başlayan yazar, yazısında motive olma ile öğrenme arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Motive olmanın öğrenmeyi kolaylaştırarak başarıyı arttıracaklarını belirterek bu konuyla ilgili düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır:

Çocukları terbiye ederek doğru yola sevk etmek için bir çare vardır. O da “Çocuk nedir? İnsan nedir?” sualine cevap verebilmektir. Çocuklar, işlediğiniz bir dersin sizi hangi amaca ulaştırıp sizi nasıl eğittiğini düşününüz (Kadriye Hüseyin, 1327: 5).

Kadriye Hüseyin, öğrencinin almakta olduğu eğitimin amacını ve kendisine faydasını bilmesinin dersi dikkatli ve istekli dinlemesini sağlayacağını dile getirerek konuyla ilgili olarak şunları aktarmıştır:

Size öğrettikleri şeyleri tamamen anlamayıp da dersinizi bir makine veya bir papağan gibi tekrar eder iseniz asla faydalanamazsınız. Dersinize dikkat etmez ve amacından haberdar olmaz iseniz büsbütün ihmâl eder ve sıkılırsınız. Fakat bir eğitimin amaç ve kazandırdıklarının ne olduğu anlaşıldığı zaman dikkat artar ve öğrenciler nazarında önemli bir hale gelir (Kadriye Hüseyin, 1327: 5).

Çocuklar, birilerini memnun etmekten ziyade kendi gelecekleri için okumaları gerektiğini düşünerek, öğrenecekleri bilgilerin kendilerine fayda sağlayacağını bilmelidirler.

Birey eğitim alırken başkalarını mutlu etmeyi değil, sadece kendi geleceğini ve hayatındaki kazanımlarını arttırmayı, kendini geleceğe hazırlamayı hedef edinmelidir. Öğrendiği her bir yeni konu hayatında kendisine ve çevresine fayda sağlamalıdır. Bu nedenle de eğitimin amaçları ve sonuçları olmalıdır, düşüncesinden hareketle yazar konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde aktarır:

Çocuklar her durumda ne hocalarını ne müdürlerini ne de anne-babalarını memnun etmek için okuyup yazmadıklarını bilmeli ve sadece kendi gelecekleri için çalıştıklarını düşünmelidirler. Eğer bu düşünce ile öğrenmeyip de yalnız vakitlerini geçirmek veya birini memnun etmek için okula gönderildiklerini zannederlerse tüm çabaları boşa gider. Çocuklar kendilerine verilen derslerden faydalanacaklarını bilmelidirler. Meselâ rakamları öğrendikleri zaman hesap yapabilmek maksadıyla çalışıp gelecekte kimsenin kendilerini aldatamayacağını anlamalıdır. Genç kızlar dikmiş öğreniyorlar ise kendi elbiselerini dikmek, sökülük ve yırtıklarını tamir edebilmek ve ailelerine yardımcı olmak arzusuyla çalışmalıdırlar. Her eğitimin bir sonucu var (Kadriye Hüseyin, 1327: 5,6).

2. Güzel Ahlak

Ahlâk, insanlar arasındaki huzur, barış ve mutluluğun temel öğelerinden birisini teşkil etmektedir. Ahlâkın muhafazası cemiyet hayatının güzelliklerinin kalıcılığının muhafaza edilmesi olarak da değerlendirilebilir.

Kur'an-ı Kerim'de inanç ve ibadetin yanı sıra üzerinde önemle durulan konulardan biri de ahlaktır. Ahlak, inanç ve ibadetlerin gereği olarak ortaya çıkan, ihlas ve samimiyetle yerine getirilen davranışlardır. Kur'an, Allah'a karşı sorumluluğumuzu, ona inanmak ve ibadet etmek olarak belirlerken insanlara karşı sorumluluğumuzun da güzel ahlaklı davranmak olduğunu bildirir. Dinin temelini oluşturan iman bir bakıma dinin Allah'ı tanıma ve bilme boyutunu, ibadetler Allah'a itaat boyutunu, ahlak ise Allah'ı sevme boyutunu teşkil eder. Yüce Allah kendimize ve topluma faydalı işler yapmamızı isteyerek hoşgörü, merhamet, dürüstlük, adalet, sabır, alçak gönüllülük, kanaat gibi ahlaki davranışları emreder.

“Ben, güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.”(ihyâ: c.2: 392). diye buyuran Hz Muhammed (sav) Efendimiz, güzel ahlakın ta kendisidir. Onun hayat anlayışını öğrenmek güzel ahlakı öğrenmek demektir. Peygamber (sav) güzel ahlakın önemini, “Meclisime en yakın olanınız, ahlakı en güzel olan ve etrafındakilerle hoş geçinendir. Onlar herkesi sever, herkes de onları sever.”(ihyâ, c.2: 393). sözleriyle ifade etmiştir. Peygamber Efendimiz (sav) için güzel ahlak o kadar önemlidir ki bu hususta nakledilen hadislerin çokluğu da bunu ispatlamaktadır. Bu hadis-i şeriflerden bazıları da şöyledir: “İnsanların cennete girmelerine en çok yardımcı olan takvâ (Allah korkusu) ve güzel ahlaktır.”(ihyâ, c.2: 391)., “Mizana konulacak en ağır amel güzel huydur.”(ihyâ, c.2: 392).,

Kadriye Hüseyin, güzel ahlakın insanları diğer canlılardan ayıran en önemli özellik olduğunu söyler. Nasıl eşyanın değeri terazi ile ölçülürse, insanın değerinin de güzel ahlakı ile ölçüleceğini şu şekilde ifade etmiştir:

İnsan bir fidanı faydası olsun diye yetiştirir. Biz de bir fayda için, bir görevi yerine getirmek için bu dünyaya geldiğimizi düşünelim. Bir insanı diğer canlılardan farklı yapan eğitim ve ahlakını diğer canlılardan ayıracak fark nedir? Güzel ahlakıdır. Bir insanın değerini bilmek için kendisini bir teraziye koysanız değerini anlar mısınız? İnsanın kıymeti kendi büyüklüğüyle, kuvvetliliğiyle ve sakinliğiyle bilinmez. Gayet boylu poslu olur da yine de aptal görünümlü birisi olabilir (Kadriye Hüseyin, 1327: 19).

Prenses Kadriye bazı insanları eğitilmiş maymunlara benzeter. Özellikle kötü bir hareketi görüp yapan insanların güzel ahlaktan yoksun olduklarını yazar ve ekler insanın manevi yaratılışının ve iradesinin 'vicdanı' olduğunu belirtir. Ayrıca bu vicdan ile düşüncenin güzel ahlakı oluşturduğunu şu şekilde ifade eder:

İlim, ahlâk, düşünce, yetenek ve san'at hep bu boş kuvvetten, hep bu lüzumsuz, büyüklük ve gösterişten daha iyidir. Sadece düşünce, insanı insan yapmaz. Çünkü kötü bir insan gördüğü tüm iyilik ve güzellikleri fenaliğe yorar. Aklını başka şeylerle uğraştırır. Bazı adamlar ise terbiyeli maymunlar gibidir. Her fena şeyi taklit ederler. Hayatları böylelikle geçiyor. Şer, nerede ve ne yönde bulunur ise onlar da oradadırlar. İşte insanın manevi yaratılışı ve iradesi kendi vicdanıdır. Bunların tamamının birleşimine ahlak derler. İnsanın güzel ahlakı, dışarıya yaramak niyetinden iyiliğe yeteneğinden ve kararından belli olur. İşte insanda terbiye edilecek yani eğitilecek olan noktalar bunlardır (Kadriye Hüseyin, 1327: 20).

3. Adalet

"Adl" kökünden gelen "adalet" kavramı, "insaflı ve doğru olmak, doğru davranmak, zulmetmemek, eşit olmak, eşit tutmak, her şeye hakkını vermek, düzeltmek, mutedil olmak, her şeyi yerli yerinde yapmak, istikamet ve hakkaniyet" anlamına gelir. "Adl" kökü Arapçada "an" harf-i cerri ile kullanıldığında doğruluktan ve yoldan sapmak ve meyl etmek; (ila) edatı ile kullanıldığında dönmek ; (be) edatı ile kullanıldığında denk ve eşit tutmak anlamına gelir. Dini bir terim olarak; ifrat ve tefrit arasında orta yolu takip etmek, hak yol üzere dosdoğru olmak, dinen haram kılınan şeyleri terk etmek, farzları yapmak, içi ve dışı, özü, sözü, fiil ve davranışları eşit olmak, haklıya hakkını, haksıza cezasını vermek, suç ve cezada eşit davranmak, şirk, küfür, nifak ve zulmü terk etmek, anlamlarına gelir. Adalet, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde genellikle "düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık" gibi anlamlarda kullanılmıştır. (Karaman, 1988-2006: 341).

"De ki: Rabbim adaletle davranmayı emretti... (Araf, 29. Ayet)"

"Yarattıklarımızdan, hakka yöneltip ileten ve onunla adaleti kılan (uygulayan) bir ümmet vardır (Araf, 29)."

"Ey inananlar! Kendiniz, ana- babanız ve en yakınlarınız aleyhine de olsa, zengin veya fakirde olsa -ki Allah onlara daha yakındır- , Allah için şahitlik ederek adaleti ayakta tutun. Adil olmanız için heveslerinize uymayın. Eğer çarpırsanız veya aldırış etmezseniz bilin ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır."((Nisa, 13).

Cenab-ı Allah adil olmakla ilgili bir başka ayette de şöyle buyurur:

"Allah göğü yükseltti ve her şey için bir ölçü koydu. Siz de (Ey İnsanlar!) asla ölçüden şaşmayınız; yaptıklarınızı adaletle tartın ve ölçüyü eksik tutmayın."(Rahman, 7-8).

Dünyada insanların huzur içinde, mutlu bir şekilde kardeşçe yaşayıp, geleceğe güvenle ve umutla bakabilmeleri için barışın adilane bir şekilde sağlanıp, adaletin her zaman, her yerde ve her kişiye eşit bir şekilde uygulanması toplumsal huzurun temelini oluşturur. Adaletin herkese eşit uygulandığı ülkelerde insanlar huzur ve mutluluk içinde kardeşçe yaşarlar.

Kadriye Hüseyin eserinde adil insanı, etrafını iyi aydınlatan parlak bir lambaya benzetirken adaletsiz insanları da süslü olmasına rağmen etrafını aydınlatamayan sönük bir lambaya benzetmiş ve bu konuyu şu şekilde ifade etmiştir:

Bir lamba, bir ışık bulunduğu yeri aydınlatmak içindir. Basit olsa bile yine çevresine ışık verir. İşte insan da adaletle, kardeşlikle diğer insanlara davranmalıdır. Zengin olsun fakir olsun, kibar olsun, kaba olsun vazifesi yine birdir. İnsan aynen bir lamba gibidir. Sağlam bir sağlığa, parlak bir düşünceye sahip olsa, niyeti yine kötü olunca süslü fakat sönük bir lambaya benzer. Demek oluyor ki bir insan olgunluk derecesini bulmak için madden, cismen, manen ve aklen sağlam olmalıdır. Cismin kuvvetini, sağlamlığını ve aklın, ahlâkın iktidarını tamamlamalı ve içimizde var olan hayvani duygular düşüncemize yardım eylemeli ki adaleti, doğruluğu sağlayacağından her yönüyle emin olalım (Kadriye Hüseyin, 1327: 21).

Ahlaki bir değer olarak adalet, hukuk fakültelerinde öğrenilecek bir ders değildir. Bireyin doğumundan ölümüne kadar yaşayarak, çevresindeki örneklerden görerek edindiği bir değerdir. Bu değer, ahlaki bir değere dönüşmesi ise adaletin doğru örneklerden öğrenilmesi ve uygulanması ile mümkündür.

Adaletin uygulanması kavramı, insan hayatının ve insanlık tarihinin her aşamasında önemsenmesi gereken en önemli kavramlardan birisidir. Hak edene hakkını, suçluya cezasını vermek; yani herkese hak ettiğinin verilmesi anlamına gelen adalet, evrensel kavramlardan birisidir.

İnsan hayatının her devrinde adaletin önemine ve adaletsizliklerin insan vicdanındaki rahatsızlıklarına değinen Kadriye Hüseyin, adaletle ilgili düşüncelerini şu cümlelerle ifade eder.

Adalet, bütün değerlerin kaynağı ve insanların merhamet kanunudur. Hayatın her devrinde, her yerde adalet lazımdır. Dünyada haksızlık pek çoktur. İnsan büyüdükçe farkına varır ve adaletsizliklerden dolayı çok üzüntü çeker (Kadriye Hüseyin, 1327: 59).

Prenses Kadriye, adaleti diğer değerlerin kendinden türediği bir kaynak olarak görmüş ve merhamet kanunu olarak nitelemiştir. Kişinin bir adaletsizlik gördüğü zaman hiç gecikmeden bu adaletsizliği önlemesi gerektiğini aksi takdirde insanlık suçu işlemiş olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

Yanınızda bir adaletsizlik yapılır ve buna engel olmanın çaresinin elinizde olmadığını görürseniz ne kadar sıkıntı çekersiniz. Eğer bir haksızlığa engel olabilecekseniz derhal olun. İhmal ederseniz insanlığın en birinci vazifelerinin yapılmasında kusur etmiş olursunuz. Eğer bir

haksız hareket, uygulama görürseniz, omzunuzu silkip "Bana ne?" demeyiniz. Kardeşlik böyle değildir. Başkalarının zahmetine, hüznüne siz de kalben ortak olunuz ki o da fırsat geldiğinde size karşılık versin (Kadriye Hüseyin, 1327: 59).

Prenses Kadriye, adaletsizliğin özellikle insanın kendisine yapıldığı zaman daha iyi anlaşıldığını belirtip tekrar ederek adalet, her ilmin menba'ıdır der. Adaletin nadiren uygulanan bir değer olduğunu Latin şairinden örnekler vererek savunur. Adaletsizliğin çaresinin ne olduğunu sorar ve cevabını 'adil olmaya gayret ederek' şeklinde verir. Adalet hakkındaki nasihatleriyle yazısına devam eder.

Adaletsizlik size özel ise bir kat daha sıkıntılı olur ve kişisel deneyimle her ilmin doğuş noktası olduğunu anlarsınız. Çevremizin birçok haksızlıklarını incelemek için pek uzağa gitmeye gerek yok. Her gün, her yerde, her çevrede bulunur. İnsanlar birbirlerini daima aldatıyor. Eziyet ediyorlar. Adalet nerededir? Hayat yolunuzda yalnız ara sıra rastlarsınız.

Latinlerin meşhur şairi "Virgil" adaletin köylerde bir süre ikamet ettikten sonra küremizi büsbütün terk ettiğine hüküm veriyor. Pek değerli bir nesne olduğu için çağımızda nadir bulunur. Yolsuzluk her yerde görülmektedir. Ne yapalım? Sonsuz ahlar ve lüzumsuz şikâyetler bu durumu değiştirebilir mi? Zira insafsızlık için üzülduğünüz zaman daha başka haksızlıklar meydana geliyor. Buna çare nedir? Dünya adaletini arzu ederek yürüseniz! Adil olmaya gayret ediniz. Kimsenin hatırını kırmayınız. Yüreğini incitmeyiniz (Kadriye Hüseyin, 1327: 60-61).

Kadriye Hüseyin, adil insanları doğru tartan bir teraziye, adil olmayanları ise dengesiz bir teraziye benzetmiştir. Sevdiği insanları, sevmediği insanlardan farklı olarak değerlendiren ve karar verirken taraflı davranan insanların adil olmadıklarını şu şekilde ifade etmiştir:

İyi bir terazi her şeyi tamam tarttığı gibi; adil olan zatların da düşmanı bulunmaz. İşte bazı kimselerin zihni bir teraziden aşağıdır. Zira herkesin akrabasının ve dostlarının itibarına tabii olduğu için adaletli davranamaz.

Adaleti herkese tavsiye ettikleri halde uygulamalarından dolayı kendileri haksızlık yapan, katı kalpli ve sert mizaçlı olmalarından dolayı küçük bir gelişmeyi abartan insanları da tasvip etmeyen Kadriye Hüseyin, onları şu şekilde değerlendirmektedir:

Bazı kimseler de dengesizdirler. Katı kalpli, sert mizaçlı olduklarından dolayı en ufak bir hareket kanlarını derhal kaynatarak içlerinde bir fırtınalar koparır. En küçük iddiayı o mertebe mübalağa ederler ki adaleti herkese tavsiye ettikleri halde, evvela kendileri haksız bulunurlar (Kadriye Hüseyin, 1327: 61).

Kadriye Hüseyin, adil olup adaleti uygulamak için adaletli olmak gerektiğini belirterek dostlarınıza, en yakınlarınıza, sevdiklerinize karşı bile adaleti uygulamanız gerektiğini; adaletin uygulanmasında duyguların etkisinde kalınmamasını ve hakikatin herkese söylenmesi gerektiğini şu cümleleriyle aktarır.

Âdil olmak için adaletli davranmalı. Hiddetler, şehvetler, insanın nazarını, akıl ve fikrini darmadağın eder. İnsan pek sevdiği kimselerin kusurlarını, noksanlarını görmez. Dostlarınız içinde adaleti sağlayınız. Yanlılığı, dalkavukluğu fikrinizden uzak tutunuz. Dostlarınıza ve arkadaşınıza hakikati eğer siz açıklamazsanız onlara kim açıklayabilir? Sadece sevdiğiniz kimseler içinde uygulamanız doğru ve haklı olmalıdır. (Kadriye Hüseyin, 1327: 61-62).

Olumsuz düşüncelere sahip olduğumuz, sevmediğimiz hatta nefret ettiğimiz insanlara karşı bile davranışlarımız ahlak sınırları içinde olmalıdır. Haksızlıklara dur deyip adaletsizlerin yanında bile adil olunmalıdır. Adalet uygulamamızda adil olmamız gerekir. Kadriye Hüseyin, adaleti sevmemiz gerektiğini işaret ederek, adaletin ahlakın esas olduğunu belirtir. Ahlakınızda adalet hissinin olup olmadığını kontrol edip anlayabilmeyi şu nasihat cümleleriyle anlatır:

Ahlâkınızda adalet hissi var mıdır? Anlamak ister iseniz kendi içinize dikkat ediniz. Kontrol ediniz. Eğer nefret ettiğiniz bir arkadaşı azarlar ve zulüm ederseniz, hiç kimse için artık adil olmayacağınıza emin olunuz zira yanlılıktan uzak değilsiniz (Kadriye Hüseyin, 1327: 61-62).

Prnenses Kadriye adil insanları, geceleyn etrafı aydınlatan yüksek bir kaya üzerindeki fenere benzetmiş ve adaleti tekrar şu cümleleriyle tavsiye etmiştir:

Haksızlığı dışlayıp aşağılayınız. Kimsenin gaddarı, cellâdı olmayınız. Her insanın payını, hakkını insafla veriniz. Adaletsizlerin yanında âdil kalmak pek zor bir görev ise de siz yine öyle olunuz. Meziyetinizi insanlar görmese bile yine Cenâb-ı Hak görür. Belirleme, hayatınızı zulmete kor. Adaletsizliğinizi uyandırır. Yollarını bulmak için geceleyn, kılavuzlar fenerlere ve yıldızlara müracaat ettikleri gibi, doğru vicdana sahip olan âdil bir insan da yüksek bir kaya üzerinde bulunan sağlam bir fenere benzer. Adaletin nuruyla hayatın eğri büğrü şüpheli ve heyecanlı yollarını aydınlatır. Adil olunuz. Adaleti seviniz. Zira adalet ahlakın esasıdır (Kadriye Hüseyin, 1327: 61-64).

4. Aile

Aile, insanoğlunun içinde doğduğu, yetiştiği ve ilk eğitimini aldığı en küçük sosyal topluluktur. İnsanın yeryüzüne ayak basmasıyla birlikte aile kurumu da oluşmuştur. Allah insanı kadın ve erkek olarak çift yaratmıştır. Kadın ve erkek birbirine eşit ama birbirinden farklıdır. Bu farklılık onların birlikte yaşamalarını kolaylaştırmak, yaratılış itibarıyla birbirlerinin eksik taraflarını tamamlamak için Allah tarafından insan fitratı için belirlenmiş hükümlerdendir. İşte bu birliktelik aileyi oluşturur.

Prnenses Kadriye de eserinde ailenin okul olma özelliğini şu cümlelerle dile getirmiştir:

Yeryüzü herkes için bir yorgunluk mekânıdır. Hayatın yorgunluğuna tahammül ve sıkıntılarını direnebilmek için bir çare vardır. O da dünya kuruldu kurulu sağlam duran ve ezelden beri var olan aile okulunun derslerini almakla meydana gelir. Bu okulda küçükler büyüklerden her an ders aldıkları gibi; büyükler de küçüklerin hareketlerinden, uygulamalarından bazen kendilerine pay çıkarırlar. Birbirini anlamak, öğrenmek ve düşünceli davranmak ve ders

almakla insan hayatını nurlandırır. İlim bir nurdur. İnsan her gün haberi olmaksızın birtakım şeyler öğrenir. Bu okulda, düzenlik, cömertlik, birlik, güven, şefkat, hayır, adalet, uyum, vatan sevgisi, insanın kendini sevmesi gibi konular okunur. Bu dersler insanın ölçütleri olmalıdır (Kadriye Hüseyin, 1327: 24).

Hayatta karşılaştığımız zorluklarla mücadele edebilmeyi aile kurumunda öğreniriz.

Tarihin ilk yıllarından günümüze kadar kutsallığını koruyan yegâne kurum olan aile hususunda gereken ihtimamın gösterilmesi gerektiği düşüncesinde olan Kadriye Hüseyin şu ifadelerle fikrini desteklemektedir:

...Kâinatın azim topluluklarının en küçüğüdür. Sadece küçükler değil, büyükler, ihtiyarlar, güçlüler, tüm herkes ailesinin nüfûzuna, güzel etkisine bağlı ve korumasına muhtaçtır. İnsan en zor şeyleri, en kolaylıkla, hatta haberi olmaksızın ailesinin yanında iken öğrenir. İnsaniyetin en güzel hareketleri dünyanın en şirin seyirlerine aile yanında rastlanır. İnsanoğlunun yaratamadığı bir şey, bir kutsal ibadethane var ise o da ailedir. Bu ışıklı yuvaya çok ince bir düğüm ile bağlısınız. Zira mutluluğunuzun, felaketinizin, üzüntünüzün kaynağı hep ailedir. Geleceğinizin, mesleğinizin başarısı, ailenizin çalışma ve gayretiyle meydana gelir. Ailenizin iyi niyeti, mutluluğunu, çekiciliğini yüreğinizden uzak tutmayınız. Aileniz içinde öğrendiğiniz dersleri ne bir kitapta ne bir okulda ne de bir üniversitede öğrenemezsiniz. Aileniz sizin için küçük bir dünya olduğundan orada sadece hayat konularını okursunuz. Aile gayet yüce ve fevkalade güzel bir kurumdur. İnsan hayatından yorgun, kırgın, bıkkın kaldığı zaman manevi olarak bitkin düştüğü zaman taze hayat bulacağı yer ailesidir. Aile sevgisinden mahrum kalan kimse şefkatin bir garibi sayılır. Zira Cenab-ı Hakkın en birinci başışı anne-babanın nazarında belirir. İlahi nurla aile güçlenir. İnsan hanesine, etrafına, akrabasına sevenlerine, sevdiğine anne-babasına yani bütün kâinata olan muhabbetini bir gün vatanına taşır. İşte vatanseverliğin doğuş noktası, beşiği hep ailedir. İnsan vatan sevgisi derslerini öncelikle anasının kucağında iken öğrenir. Demek oluyor ki vatan aile teşkiliyle meydana geliyor. Çünkü vatan sevgisi, fedakârlık hep çocuklukta öğrenilir (Kadriye Hüseyin, 1327: 24-26).

İyi namına öğrendiğimiz birçok şeyi aile ortamında öğreniriz. Hürriyet, kardeşlik, dostluk ve eşitlik duygusunu ailedeki eğitim ortamında öğreniriz. Kadriye Hüseyin bu kavramla ilgili olarak şöyle devam eder:

Aile okulu olmasaydı, hürriyet, kardeşlik, eşitlik bu üç yüce sözün anlamı kalmazdı (Kadriye Hüseyin, 1327: 27).

İtaati ve itaat etmeyi de aile ortamında öğreniriz. İtaat etme duygusunu aile ortamında yaşayarak öğrenen çocuklar, büyüklerine karşı şefkatle saygı gösterip, rahat bir şekilde itaatte bulunurlar. Büyüklere karşı itaatte bulunulan ortamlarda yetişen çocuklar, itaatte buldukları gibi kendileri büyüdükleri zaman da yeni nesil onlara itaatte bulunur. Bu bağlamda da Kadriye Hüseyin şunları belirtmiştir:

Birliğin temeli söz dinlemedir. İtaat etmeyi biliniz ki siz de istikbalde itaat ettirmeye yetenekli olasınız. Anne-babasına itaat etmek nefis için bir tenezzül değildir! İnsan bir korkudan dolayı

verilen emre itaat eder ise o vakit korkaklık ve zayıflık belirmiş olur. Anne-babanıza olgunlukla itaat edecek zaman geçer ise yine saygı etmeye mecbursunuz. Hâsılı kâinatta mutlulukla düşünce, sabır ile icat, gayretle meydana gelen bir kelime var ise o da aile sözüdür (Kadriye Hüseyin, 1327: 24-28).

Kadriye Hüseyin'in de belirttiği gibi ailede sevgi, saygı ve itaat doğal olmalıdır; zoraki dayatma ile ya da korku ile benimsenen sevgi, saygı ve itaat, bir süre sonra özellikle de ortadan korku unsuru kalktıktan sonra yerini kin, nefret ve itaatsizliğe bırakacaktır. Bu nedenle ailedeki sevgi, saygı ve bağlılık karşılıksız, koşulsuz ve şartsız olmalıdır. Sevginin sebebi sevgi, saygının sebebi saygı, itaatın sebebi bağlılık olmalıdır.

5. (Hâne) Ev

Kadriye Hüseyin, 'içinde yaşanılan eve kıymet vermek' ile ilgili düşüncelerini şu cümlelerle ifade eder:

Ahlakını kuvvetlendirerek insan yerini, yurdunu sevmelidir. Küçük bir kulübesi olsun, hatta bir odası bulunsun yine o köşeye bağlıdır. İnsan ocaksız, bucaksız kaldığı zaman rahattan yoksun olur. Köşesini sevmeli, bakmalı, saygı göstermeli, süslemelidir. Her şeyden üstün tutmalı. Süslü olsun, sade olsun, yurt yine yurttur. Yani bir barınaktır. Hürmet eder iseniz hanenizde asla kötü bir uygulamada bulunmazsınız. (Seviniz, sever iseniz her tarafına dikkat edersiniz. Bakarsınız.) Hanenizi düzenleyiniz. İçine girenlerin yüzüne gülsün. Hanenizin düzeninden ahlakınız hemen anlaşılır. Karmakarış bırakır iseniz kimse ziyaret etmeyi istemez. Temiz olsun. Sade olsun. Güzel olsun. İnsanın düşüncesi, içten davranışları evinden anlaşılır. Yaşadığınız yere biraz da ruhunuzun güzelliği etki etmiş olsun. Kendinizi evinizde yabancı hissetmemelisiniz. Etrafınızdaki eşya gözünüze zarif görünsün. Tertipli olsun. Nerede hoş bir şey görür iseniz evinize getiriniz. İyi bir âdet görür iseniz evinizde taklit ediniz. Dinlenmenin yabancılığını hissetmeyiniz. Hoşa gidecek neşe verecek cesaret sunacak şeyler ile çevrenizi kuşatınız. Kitaplar olsun, kahraman resimleri, dost ve aile hatıraları bulunsun. İlkbaharı her an hissetmeniz için çiçekler olsun. Güzel kokusu odanızı ferahlatsın. Eğer hayat sizi evinizden, barkınızdan uzaklaştırıp da yollara uzaklara gönderir ise arkanızda bıraktığınız rahat, aydınlık, yumuşak yuvanız hatırınıza gelip yüreğinizde bıraktığı anıların güzel etkileriyle yerinizin, işinizin, yolunuzun, her nerede bulunur iseniz sıkıntınızın şiddetini azaltır (Kadriye Hüseyin, 1327: 23-24).

Kişi evini, ailesinin ve kendisinin huzurunu arttıracak şekilde düzenlemeli ve yurdu, yuvası, ocağı olan evi, gelen misafirlerde de bu etkiyi bırakmalıdır. En küçük örneği ile saksıdaki bir çiçek bile hem ev dekorasyonunda farklılık oluşturacak hem de manevi bir huzur ortamının oluşmasını sağlayacaktır. Kadriye Hüseyin aile fertlerinin evlerine kıymet vermeleri için ince öğütlerde bulunmuştur. Tertibin, düzenin, temizliğin, sadeliğin ve zarafetin bir eve olumlu ruh katacağını belirtmiştir. Ayrıca ifade ettiği gibi evi, insan için sığınılacak bir yurt olmalıdır. Ancak o yurt, iç karartıcı değil; uzaklaşıldığında bile özlemlerle anılan ve anıldığında da insanı içindeki sıkıntılardan kurtaran bir yer olmalıdır.

6. Vicdan

Vicdan kavramını insanın kendi ahlaki değerlerini esas alarak, yaptıklarını veya yapacak olduklarını kendiliğinden muhakeme ettiği manevi, ruhsal ve şahsi özellik olarak tanımlayabiliriz.

Vicdan, insanın en mümtaz yanı, en ince tarafıdır. İnsandaki bu incelik selim fitratla ilgilidir. Denilebilir ki vicdan selim fitratın şuur hâlindeki bir tezahürüdür. İçsel bir ahlaki şuur olarak vicdan her zaman hak, adalet ve hakkaniyetten yanadır. Bu bakımdan vicdan insanın belki de en güvenilir ahlak öğretmenidir. Çünkü o gerek bireysel gerek toplumsal tutum ve davranışları ahlaki açıdan hiçbir kayırmada bulunmadan ve hiçbir çifte standarda yaslanmadan değerlendirir. İnsan ahlaki değerleri ihlal ettiği zaman, içinde kendi “ben”ine hâkim olabilecek güçlü bir ‘ben’in baskısına maruz kalır. İşte bu baskı mercii vicdandır (Yapıcı, 1997: 252-253).

Vicdanın, insanın içindeki doğuştan var olan adalet duygusu olduğunu kaleme alan Kadriye Hüseyin, beş duyu organından birinin zaafa uğraması insanı nasıl sakat konumunda bırakıyorsa vicdanının eksikliğinin de aynı şekilde insanı sakat bırakacağını eserindeki şu sözleri ile ifade etmiştir:

Vicdan, içimizin bir adalet duygusudur. Duygu nedir bilirsiniz ya? Beş duyu organı dış dünyayı seyretmek için beş penceredir. Bu pencerelerin biri kapanacak olursa kendimizi derhal bir aciz ve bir bî-çare buluruz. Eğer bakış duygumuzu kaybedecek olursak artık onun yerini hiçbir duygu tutamaz. Zira hayatı o nazarın vasıtasıyla seyrettiğimizden bu hissi kaybettiğimiz zaman dünyanın gidişatından da mahrum kalırız. Bakış kuvvetinin yerini hiçbir şey tutamaz. Herkesin gözü, ağız, burnu, olduğu gibi bir de vicdanı olur. Acaba vicdansız kimse yok mudur dersiniz? Dünyada maddi yoksunluk olduğu gibi manevi hastalık da olur. Bir insanın görüşü zayıf, bacağı kuvvetsiz olduğu gibi vicdanı da sakat olabilir. Gözün ve kulağın eksikliği olur. Vücudun, zihnin böyle bir durumu neye işaret eder. Bilir misiniz? İnsanlığın yaratılışının mükemmelliğine işaret eder. Yani içimizin idarehanesinde bir eksiklik bulunduğunu açıklar. Demek oluyor ki bu vicdan ve adalet duygumuz insani yeteneğimizden sayılır. Zira bu his eksik, çarpık ve karmakarışık olur ise o zaman vicdanımızın bir sebepten dolayı yaralandığına ve yaratılışımızda eksiklik olduğuna karar veririz. Kendinize uymaz iseniz asla mutlu olamazsınız. Zira vicdan olgunluğun ıstırabını giderecek tek vasıtaadır (Prenses Kadriye, 1327: 29-30).

“Vicdan”ı insanın iç dünyasındaki hakem olarak nitelendiren Kadriye Hüseyin, onun da eğitilmesi gerektiğini, beslenmesi ve süslenmesinin olgunlaşmasında etkili olduğunu vurgulamaktadır.

7. Danışmak

Danışmak kavramını herhangi bir konu hakkında fikir edinmek için sormak, bilgi edinmek, fikir almak, görüş alışverişinde bulunmak, yol yordam öğrenmek olarak tanımlayabiliriz. Bir Türk atasözü olan “Danışan dağı aşmış, danışmayan düz yolda şaşmış.” sözü bilmediği şeyi bir bilene soran, en zor işlerin bile üstesinden kolayca gelir, sormayan ise güçlükler içinde yuvarlanır gider anlamında kullanılmıştır. Başkasına sormak ve söylenenleri dinleyip uygulamakta nasihat almanın birinci basamağını oluşturmaktadır.

İslamiyette danışmanın önemi çeşitli vesilelerle dile getirilmiştir. Kur'an'ı Kerim'de Allahü Tealâ, Yusuf Suresi 76. ayette "... Her bilgi sahibinden üstün, bir bilen bulunur." (*Yusuf suresi*, : 76. Ayet). buyurarak insanların bir konu hakkında kendi başlarına karar almadan önce daha iyi bilen birini araştırmaları ve öğrenmeleri gerektiğini öğütlemiştir.

Kadriye Hüseyin, nasihat hususunda daha tecrübeli yaşlı insanlara danışmanın önemini şu düşünceleriyle ifade eder:

Saatiniz durursa ne yaparsınız? Saati iyi çalışan birine gidip ondan sorarsınız, değil mi? İşte bir nasihate muhtaç olduğunuzda tereddüt etmeyip sizden büyüklere gidiniz, onlar sizden fazla yaşamış olduklarından daha tecrübelidirler. Tecrübeleriyle, nasihatleriyle sizi aydınlatıp size yol gösterirler. Vicdan sahibi bile bazen kendinden daha adil bildiği birine gider ve lazım olan nasihati ister. Çünkü insan ne kadar adil ne kadar doğru olur ise olsun, dünyada daima kendinden daha adil, daha doğru bir insan var olabilir... (Prens Kadriye, 1327: 32-33).

8. Çalışmak ve Gayretli Olmak

Kadriye Hüseyin, "gayret" in tek başına amacına ulaşamayacağını, insanın sabırla çalışarak başarıya ulaşacağını aşağıdaki şu paragrafında dile getirmiştir:

İnsanlığın gelişmesi ve geleceği için çalışan kahramanlardan ibret dersi alınız. Eserlerini takip ediniz. Genç olsun, ihtiyar olsun, vatandaşınız olsun, düşmanınız bulunsun. Yüce maksatlara gayret eden ve güzel vazifeler yerine getiren kişileri güzellik ile taklit ediniz. Onlara bakarak siz de gayret eyleyiniz. Kuvvetin iradesi ve kalıcılığın sahibi iseniz her şeyde başarıyı bulursunuz. Kendi sabır ve sakinliğiniz, çalışmanız ve gayretiniz ile amaca ulaşmanız sizler için yüce bir övünç kaynağıdır (Prens Kadriye, 1327: 81).

Kadriye Hüseyin çalışarak gayret etmenin üstün bir erdem olduğunu, sabırla çalışanların karşılıklarını alacaklarını ve kitabının bu bölümünü de insanların çalışmalarına vesile olmak için yazdığını ve çalışanlar için daima dua edeceğini şu şekilde ifade etmiştir:

Şöhretinize çalışınız. Ümit ve düşünceniz her ne olur ise olsun gerçekleri görmenin bir çaresini bulunuz. "Nerede hareket, orada bereket" fikri zihninizden asla çıkmasın. Hayırsız ve faydasızlar sırasına geçmemeniz için bütün varlığım dilerim ki ve bu satırların değerli okuyucularımın gözünde güzel bir tesiri olması için canı gönülden dualar ederim. Kendi sabır ve sakinliğiniz, kendi çalışmanız ve gayretiniz ile amaca ulaşmanız sizler için yüce bir övünç kaynağıdır (Prens Kadriye, 1327: 81-82).

Kadriye Hüseyin eserinde çalışmanın amacını soru cevap şeklinde anlatmıştır.

İnsan niçin çalışır? Bu suale vereceğiniz cevap istikbalinizi, mesleğinizi tayin eder. Çalışmaya olan meyliniz, hürmetiniz, ümidiniz ve gayretiniz bütün bu cevaba tabi'dir. Hep bu cevaptan ortaya çıkar. İnsanın değeri işinden belli olur. İşi ise ihtisasını beyan eder. Çalışmaya büyük bir

gayretle teşebbüs ediniz. Kıymetini iyice anlayınız. Evet! İnsan niçin çalışır? Bu suale en kolay cevap "Ekmeğini kazanmak içindir." olur. Ancak bu cevabın doğru olması biraz şüphelidir. Zira insan sadece yemek yemek, elbise giyinmek için çalışır, demek hatadır. O halde muktedir bir insan hiç çalışmayabilir. Çok kişinin fikri de budur. Serveti olmadığından çalışmaya mecburdur. Yahut parası olduğundan iş görmeğe ne hacet var böyle fikirleri beyan eden insanlar akıllarındaki noksanı ispat ederler. Zira bu fikirleri doğru olaydı çalışmak insanlar için bir işkence, bir esaret sayılırdı. O halde servet sahibinin en birinci farkı günlerini boş geçirmek olacağı gibi fukaranın da birinci felaketi çabalamağa mecburiyetleri olurdu. O vakit insan topluluğu iki kısma taksim olunurdu. Biri işsiz, güçsüz zenginler, diğeri de çalışıp çabalayan şikayetkârlar. Bu iki kısmın yegâne birleştikleri nokta da iştigale olan hakaretleri bulunurdu. Bunların cümlesi tembeldir. Avaredir, zira işlemeği sevdiklerinden değil, yalnızca zaruretlerinden ekmeğini çıkarmak için çalışırlar. Cümle âlem böyle olaydı, insaniyetimiz ne mertebe acınacak olurdu. Ekserimiz eşğal-i şaka esirleri gibi olurduk. Bununla birlikte bir takım kimselerin fikirlerinin de maalesef böyle olduğunu itiraf ederim. Zira nice zenginler çalışmayı bir ayıp gördükleri gibi, nice fakirler de çalışmaya hakir bir mecburiyet addederler. Çalışmak, mücerred bir kazanç, bir esaret, bir ceza değildir. Hayatın azim kuvveti, terakkinin, insaniyetin parlak bir güneşidir. İşiniz ne olursa olsun iyi icra ediniz ki görenler sizi tahsin etsinler. Bir şeye yarasın. Gördüklerinde işittiklerinde izzet-i nefsinize dokunacak bir şey söylemesinler. Herkes çalıştığı şeye fikrini, isteğini ve biraz da hayatını sarf eder. Bu âleme insan bir vazife ifa etmek için gelir. Bu vazifenin ehemmiyetini anlayınız. Takdir ediniz. Vazifesiz insan, hakiki hayattan habersizdir. İşsiz insan ruhsuz bir cisimdir. Zenginler de çalışmaya mecbur değil midir zannedersiniz? İnsan yaşadığı kadar âherin yardımına, muhtaçtır. Eğer para vasıtasıyla insan amacına ulaşıyorsa, tek başına kaldığı vakit ne yapabiliirdi? Me'kulat, meşrubat, elbise, evler ve mefruşat hep bunlar işle, çalışmakla meydana gelen şeylerdir. Biz yalnız çalışmak ile yaşıyoruz. Parası olan bir adam kimseye mu'avenet etmek, insaniyete hâdim olmak istemeyip de arzusu yegâne rahat yaşamak olur ise işte o adam bir avare, bir tembel ve bir lüzumsuz mağrur adam olup bir zincirin halkasına benzer. Mesela bir zincir, halkaları sayesinde yekdiğerine merbut olduğu halde kendisinin vücuduyla başkalarını bağlamak istemez ise işte aynı naklettiğimiz insanlar gibi olur. Sonra işinden istifade ve diğerlerine yardım etmek istemeyen insan zincirden ayrılan halka gibi nizamdan ayrılır. İnsan ne kadar zengin olur ise olsun kabiliyetini, kuvvetini, aklını kullanmalı ve dünya yüzünde olan vazifesini icra eylemelidir. Avare insan müteharrik bir avluya benzer. İnsanoğlu nedir? Bir noktaya göre tasviri mümkün, harikulâde yaratılışın terkiibinden ve hazır bir takım alet ve makineden ibarettir. Gözler görmek, kulaklar işitmek, eller tutmak, işlemek, zihin aramak, teftiş etmek, istemek ve tefekkür eylemek içindir. Nur ışık yaydığı gibi insanoğlu da işler. Nurun etrafına aydınlık yaymasını engelleyemediğiniz gibi, insanı dahi icraatından alıkonamazsınız. Kabiliyetini takdis ediniz. Akıllı bir insan iş görmekten alıkonursa, kendisi için bu mani olmadan daha büyük bir

felaket yoktur. Kendisini diri diri mezara gömülmüş farz eder. Balıkların muhiti su olduğu gibi insanların muhiti de icat etmek, çalışmak, çabalamak, ekmek, biçmek, ta'lim etmek, sanayi'-i nefise ile meşgul olmak ve hayatları da bunlara muhtaç bulunmaktır. İşsiz kalırsa vücudu ve akli zayıf düşer. İstiğal, büyümek tekemmül etmek, kabiliyetini, değerini takdir ettirmek, kısaca çalışmak ve yaşamaktır. Yekdiğerinize bunları tekrar ediniz. Yüreğimize yazın, kalbinize nakş eyleyiniz. Binaenaleyh şu kadar diyebilirim ki bu cihanda çalışmak büyük adamlara hâsılı iktidarı olanlara bir vazife ve fakirlere bir ihtiyaçtır (Prenses Kadriye, 1327: 35-40).

Kadriye Hüseyin, "İnsan niçin çalışır?" sorusuna karşılık "Ekmeğini kazanmak için" cevabını verir. Sonra bir soru daha sorarak "peki o zaman zengin çalışmazsa da olur mu veya fakir sadece karın tokluğu için mi çalışır?" şeklindeki sorulara cevap arar. Nihayetinde çalışmayı ve toplumdaki çalışanları bir zincirin halkalarına benzeterek herkesin hem kendi, hem de etrafındaki insanlar için çalışması gerektiği sonucuna ulaşır. Eğer zincirdeki halkalardan biri düşecek olursa tüm zincir bundan zarar görecektir. Zengin veya fakir kim olursa olsun çalışması, etrafını aydınlatması gerekir. Ne konumda bulunursanız bulununuz ama çalışınız diye nasihatte bulunan yazar, çalışmanın zenginlere vazife, fakirlere de ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Kadriye Hüseyin,

Terakki" başlığında da çalışmanın önemini anlatmaya devam etmiştir. "Bu cihanda faziletin muhafızı çaba ve gayrettir. Terakki ise ilerlemek, yükselmek demek olup bu da çalışmakla meydana gelir. Terakki hayatta ilerlemek ve zamana tabi olarak akıllıca yaşamak demektir. Sizler de çalışınız. Çalışınız da zamanınızın ilerlemesine göre uygun bir vaziyet almanız için elinizden geleni geri bırakmayınız (Prenses Kadriye, 1327: 50-52).

Kadriye Hüseyin, 'terakki' kelimesini 'ilerleme' anlamında kullanmıştır. Çalışmayı, çağa ayak uydurmak için bir ilerleyiş, kalkınma vazifesi olarak görmektedir. Okuyucularına da ilerlemek için, zamanın gereksinimlerini karşılayabilmek, akıllıca yaşayabilmek için çalışmayı ve tekrar çalışmayı tavsiye etmektedir.

İslam Dini dünya hayatına ve ahiret hayatına önem vermiştir. Yüce Allah, Kur'an-ı Kerimde insanların dünya yaşantısı için kurallar koymuştur. Bu kurallara uyan insanlar dünyada ve ahirette rahat ederler. İslam dinine göre dünya, ahireti kazanma yeridir. Ahireti kazanma yeri olan dünyada insan, hem dünyası için hem de ahireti için çalışmalıdır. Kadriye Hüseyin, "çalışmanın" önemine dikkat çekmek için eserinde Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)' in hadis-i şerifine yer vermiştir.

Peygamber efendimiz hazretleri "Dünyanız için ebediyen yaşayacaksınız gibi gayret ediniz, ahiretiniz için de yarın vefat edeceksiniz gibi çalışınız." buyurmuşlardır. Ne büyük bir hikmet temeli. İnsan kendi çalışmasıyla yaşamalı ki hayatının tadını bilsin." (Prenses Kadriye, 1327: 80).

Tarihte insanlığın gelişmesi ve geleceği için çalışan, buluş gerçekleştirenlerin örnek alınıp, eserlerinin takip edilmesi gerektiğini söyleyerek bu konuyla ilgili şunları söyler:

İnsanlığın gelişmesi ve geleceği için çalışan kahramanlardan ibret dersi alınız. Eserlerini takip ediniz. Genç olsun, ihtiyar olsun, vatandaşınız olsun, düşünmeniz bulunsun. Yüce maksatlara

gayret eden ve güzel vazifeler yerine getiren kişileri ayrıksız güzellik ile taklit ediniz. Onlara bakarak siz de gayret eyleyiniz. Kuvvetin iradesi ve kalıcılığın sahibi iseniz her şeyde başarıyı bulursunuz (Prenses Kadriye, 1327: 80-81).

9. Sabır

Güzel ahlakın önemli öğelerinden olan sabır, Kur'an'ı Kerim'de çeşitli ayetlerde kullara tavsiye edilmiştir:

“Ey inananlar! Sabır ve namazla (Allah'tan) yardım isteyin. Kuşkusuz, Allah sabredenlerden yanadır.”

Kur'an'ı Kerim'de geçen Hz Lokman'ın evladına verdiği öğütler arasında sabrın bulunması da bu konunun önemini göstermektedir: *“Ey oğulcuğum! Namazı kıl, uygun olanı buyurup, kötülükten vazgeçir ve başına gelene karşı dayanıklı ol (sabırlı). Bunlar, üzerinde durulmaya değer işlerdir.” (Lokman suresi: 329).* Bu ayetten de anlaşıldığı üzere iyiliği yapmada da sabır, musibete katlanmada da sabır ayrıca ifade edilmiştir.

Değişik kaynaklardan aktarılan hadisi şeriflerde de Peygamber (sav) Efendimiz, sabrın önemine değinmiştir.

Sabrı bir defineye benzeten Kadriye Hüseyin bu değeri iki şekilde incelemiştir. İnsanların her türlü olay karşısında pasif kalarak tepki vermediği durumu sabır olarak nitelememiş ve tasvip etmemiştir. Diğeri de değerli bir mala benzettiği gerçek sabırdır ki işte onu herkesin öğrenmesi ve uygulaması gerektiğini şu ifadeleri ile savunmuştur:

Bazı kelimelerin sedası pek anlamlıdır. Telaffuz edilince işaret ettiği anlamı göz önünde belirtir. Söylediğim gibi insan bu sözleri daha akıcılıkla, daha sık söyler. İşte böyle kelimelerden biri de sabırdır. Sabır bir define, değerli bir maldır. Şu kadar var ki sabır iki türdür. Birisi yapılan sabır, diğeri gerçek sabırdır. Bu iki sıfatı birbirinden ayırılım (Prenses Kadriye, 1327: 41).

İnsanlardan kaynaklanan musibetlere, eziyetlere katlanmak, pasif kalmak, mücadele etmemek sabır olarak anlaşılmamalıdır. Bu durumu Kadriye Hüseyin,

Boş, gereksiz, amelsiz, kuvvetsiz, hareketsiz bir sabır, yani sıkıntıya, zalimce uygulamaya karşı gelmeyecek duygusuz, etkisiz, kalmak sabır değildir. Bir gaflettir. Başkalarının yardımına, sıkıntılarına, karşı koymayıp her sıkıntıya katlanmak sabır değildir. Bir korkaklıktır.” (Prenses Kadriye, 1327: 41).

sözleriyle nitelemiştir.

Hayatın musibetleri ve zorlukları karşısında sadece beklemeyi, davranışların son noktası olarak isimlendiren Kadriye Hüseyin, bu durumun insanlarda gevşekliğe yol açacağını şu cümleleriyle açıklamaktadır:

Matematik konularından birini bir çocuğa uzun uzadıya anlatacak olsanız, saatlerce konuşsanız, siması hiç sıkılmış gibi gelir mi? Usanma belirtisi göstermeyen bu çocuğun basit hâline hiç sabır der misiniz?

İşte bunun gibi her söze, her harekete katlanan insan da sabrından mı katlanır? Hayır. Başından böyle bir meseleyi uzaklaştırmak düşüncesiyle kendisini böyle bir harekete, böyle bir suskunluğa zorlayan sabır değildir. Ancak başka bir duruma sebep olmamak korkusundan

kaynaklanır. Bazı kimseler her türlü güçlüğe hakarete karşı şikayet etmeden beklerler. Bunların davranışı anlayışın son derecesi olup gevşekliğe sebep olur ve şahsın her türlü sıkıntıyı kabul etmesinden belirir (Prenses Kadriye, 1327: 41-42).

Kadriye Hüseyin, insanlardan kaynaklanan eziyete katlanmanın sabır olmayacağını; ancak cesaretsizlik örneği, kısacası korkaklık olacağını belirtmiştir. Hatta bazı kimselerin böyle bir durum karşısında hiç şikâyet etmeden boyun eğmesinin tembellikten, acziyetten kaynaklandığını, bunun da sabırla alakası olmadığını anlatır ve ekler:

Sabır iradenin yokluğundan gelmez. Her yetinme sabırdan doğmaz. Bazı bölgelerin halkı gaflet uykusundan uyanmaktan, geçim derdine düşmekten evlerinden yetersiz yiyeceklerinden, tuhaf hayatlarından, iyi olmayan hallerinden vazgeçmiyor ve vazgeçmek de istemiyorlar. Böyle insanlara merhamet etmek uygun mudur? Hayır. Bunlara merhamet her şeyden önce bu türlü davranışın ne derece yanlış olduğunu ve geçim tarzlarını düzeltmenin çaresini göstermeli. Hareket ve karşı koymanın faydasını devam eden hayatın neticesini anlatmaya çalışmalıdır (Prenses Kadriye, 1327: 42-43).

Kadriye Hüseyin, insanların düzeltilebilecekken düzeltmeye çalışmadıkları konularda hiçbir şey yapmadan kalmalarının sabır olmadığını, bunun tembellik olduğunu bu insanlara da merhamet etmenin doğru olmayacağını ifade etmiştir. Ayrıca gaflet uykusundaki bu tip insanlara çalışmayı öğretmenin en iyi yol olduğunu da belirtmiştir.

Kadriye Hüseyin, eserinde sabrı pasiflik olarak addedenlere gerçek sabrın ne olduğunun anlatılması gerektiğini savunmuştur.

Kadriye Hüseyin hakiki sabrı, maddi ve manevi her türlü zorluk karşısında tam bir sükûnetle, olgunlukla, dimdik durmaktan ibaret olduğunu belirtir ve ekler *sinirli bir insan bir felaket karşısında hemen telaşlanır, aksine ruhsuz bir insan ise derhal çöker. Sabırlı bir insan ise çevresine güzel bir ders verir. Hasta ise katlanır, hapse düştü ise isyan etmez, tam bir olgunlukla sabreder, kaderine rıza gösterir.* (Prenses Kadriye, 1327: 44). Şeklinde anlatmaktadır.

Hayatın birçok sıkıntısına, bir takım felaket ve engellerine tahammül ve kanaat etmek için evvelâ sabırlı ve cesaretli olmalı (Prenses Kadriye, 1327: 79-80).

Güçlü ve irade sahibi insan kararlı olur. Kararlı olan bu tür insanlar hem kendilerine hem de çevrelerine faydalı olurlar. Kadriye Hüseyin iradesiz, güçsüz ve kararsız olan insanları suyun üzerindeki iki cereyan arasında kalmış tahta parçasına benzetip, akıntının sevk ettiği yere gideceklerini belirtir. Dünyada bu tür insanların ne kendilerine ne de başkalarına faydaları olmayacağı için varlıklarına gerek olmadığını şu cümleleriyle anlatır:

Bir kısım halk, irâdesiz, güçsüz ve kararsızdırlar. Bir tahta parçası gibi iki cereyan arasında çalkalanırlar. Akıntı kendilerini nereye sevk ederse oraya giderler. Yeryüzü üzerinde bulunan bu tür insanların varlığına asla lüzum yoktur. Zira ne kendi nefislerine ne de başkalarına faydaları olmaz (Prenses Kadriye, 1327: 79-80).

Sabırlı ve yürekli insanlar, başlarına gelen felaketin bir imtihan aracı olduğunu bilir, dik duruş sergilerler. Sabrın önemini anlayan insanlar sabırla, iyi niyetle ve ümitle karşılaştıkları her zor durumun üstesinden gelirler. Bu durumu Kadriye Hüseyin şu cümleleriyle anlatır.

Diğer bir kesim dahi vardır ki bunlar her ne türlü felâkete, musibete düşerler ve feleğin herhangi bir darbesine tesadüf bulunurlar ise altında ezilmezler, yine hareket ederler. Karşılık verirler. Ümitsiz kalmazlar. Sabrın kadrini idrak ve iyi niyetle her şeye galebe ederler (Prenses Kadriye, 1327: 79-80).

10. Cesaret

Yapılmakta olan işte başarılı olmak için her zaman girişimci bir ruh ve cesaret gerekir. Büyük işler başaranlar daima büyük hedefler düşünmüşler ve hedeflerine ulaşmak için cesaretlerini kaybetmemişlerdir. Kadriye Hüseyin cesaretle ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade eder:

Durgun ve gevşek insanlardan olmayınız. Zira o durgunluk ve gevşeklik bir ölümdür. Bir makine gibi hareket kuralı ile görenek belasından da lezzet almayınız. Girişimcilik kişiliğiniz olsun. Daima başkalarının düşüncesine, hareketine bağlı ve zorunlu kalmayınız (Prenses Kadriye, 1327: 52).

Güzel bir hedefi olan kişi, hedefine ulaşmak için cesaretle ve kararlı olmalıdır. Başarının temeli kararlılık ve akılcı cesarettir. Cesaret hedefe, zafere ulaşmaya açılan kapının anahtarıdır. Önemli olan yerinde ve zamanında akılâne gösterilen cesarettir. Başarılı olan insanların önemli özelliklerinden birisi de kararlılık ve cesarettir. Kararlılık ve cesaret, başarının temelidir. Kadriye Hüseyin cesaret ve kararlılıkla ilgili düşüncelerini şu şekilde aktarır:

İnsan maksadına kavuşmak için cesaret ve kararlılık sahibi olmalıdır. O halde amaca ulaşma başarınız kendi iradenize, kendi sağlamlığınıza bağlı demektir. Sağlam bir baş ve metin bir yüreğe sahip bulunursanız girişiminiz sizin için büyük bir kuvvet olur (Prenses Kadriye, 1327: 52-53).

11. Nasihate Kulak Vermek

Sözlükte, “saf, halis olmak, kötülük ve bozukluktan uzak bulunmak; iyi niyet sahibi olmak ve başkasının iyiliğini istemek” anlamındaki ‘nush’ kökünden türeyen ‘nasihat’ kelimesi, “başkasının hata ve kusurunu gidermek için gösterilen çaba; iyiliği teşvik, kötülükten sakındırmak üzere verilen öğüt; başkasının faydasına ya da zararına olan hususlarda bir kimsenin onu aydınlatması ve bu yönde gösterdiği gayret” manalarında kullanılmaktadır. Kaynaklarda “nasihat” daha umumi olarak kişinin inanç, ibadet ve her türlü iyiliklerdeki dürüstlük ve samimiyetini ifade edecek şekilde açıklanmaktadır. Bununla birlikte sadece sözle yapılan irşad ve uyarılara nasihat denildiği, sözlü olmayan uyarılar için kelimenin ancak istiare yoluyla kullanılabileceği belirtilmektedir (Çağırıcı, 2006: 408-409).

Allahu Teala, Kur’an-ı Kerim’i insanlara nasihat, öğüt olsun diye göndermiş ve bunu bir çok kez ayetlerinde belirtmiştir. Bu ayetlerden bazıları da şöyledir:

“(Ey Muhammed!) Rabbinden sana indirilenin gerçek olduğunu bilen kimse, kör kimse gibi midir? Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.” (Ra’d suresi, 19. ayet)

Kadriye Hüseyin, gelecekte mutlu olmanın ve olgunluğa ermenin temelini şimdiden çalışmaya bağlı olduğu nasihatinde bulunarak bu konuyla ilgili şu nasihatlerde bulunuyor.

İnsan kısa bir sürede çok şeyler öğrenmeye mecbur oluyor. Vakit nakittir. Vaktinizi boşa harcamayınız. Gençliğinizde başarınız için çalışınız. Gelecekte mutluluk bulmanız ve kemale ermeniz için daha şimdiden hazırlanınız. Tembelliğin lezzetine iltifat etmeyerek çalışmak zahmetine katlanırsanız milletinizin yükseliş ve mutluluğuna gayret ve çalışmış olursunuz. Ne mutlu o kimselere ki mensup oldukları milletin yükseliş ve mutluluğu için güzel hizmetler yaparlar. Allah Te’âlâ Hazretleri de güzel hizmetlerinin karşılık ve ödülüne kefildir (Prenses Kadriye, 1327: 54).

12. İlim

İlim ve irfan dini olan İslamiyet, okumaya, öğrenmeye ve öğretmeye büyük önem vermiştir. Dinimizin ilk emri olan “oku”: “(Ey Muhammed!) Yaratan, insanı yapışkan bir nesneden yaratan Rabbinin adıyla oku! Oku! Kalemle öğreten, insana bilmediğini öğreten Rabbin, en büyük kerem sahibidir.” (Alak suresi, 1-5. ayetler) Hz. Peygamber (sav)’e gelen ilk vahiy ile okumak emredilmiş ve insanın bilmediğini öğrenirken istifade ettiği kaleminden ve öğretmekten bahsedilmiştir. Sadece Kur’an’ın ilk emrinde değil, farklı ayetlerinde de öğrenmeye, bilmeye ve bilgiye verilen önem vurgulanmıştır. Bunlardan biri de Zümer Suresi 9. ayettir: ... “De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür.” (Zümer suresi, 9. ayet).

Kültürümüzde de ilme ve bilgiye önem verilmiştir. Hz Muhammed (sav) Efendimiz, “İlim Çin’de de olsa alınır.”, Hz. Ali (r.a), “Bana bir harf öğretenin kırk yıl kölesi olurum.” sözleriyle İslam dininin ilme ve bilgiye verdiği önemi aktarmışlardır.

Yunus Emre ilim ve okumayı aşağıdaki mısralarıyla anlatır;

İlim ilim bilmektir,

İlim kendin bilmektir.

Sen kendin bilmez isen,

Bu nice okumaktır.

Yusuf Has Hacıp Kutadgu Bilig’de, ilimle ilgili düşüncelerini şu şekilde aktarır:

İnsan bilmezse öğrenir, bilir, bildikten sonra arzusuna kavuşur.

İnsan doğuştan âlim doğmaz, sonradan öğrenir, dil doğuştan konuşmaz, zamanla konuşmaya başlar.

İnsan öğrenerek âlim olur, bilgi sahibi olduktan sonra her işi yoluna girer (Arat, 1979: 291).

Kadriye Hüseyin de eserinde bilgiye, ilime ve ilmi araştırmalara önem verilmesi gerektiğini, ancak bu yolla çağa yetişilebileceğini ifade etmiştir. İnsanların bilinenden yola çıkarak bilinmeyenleri icat ettiklerini bu yolla da ülkelerin geliştiğini anlatmıştır.

Yapmasını bilmek! Acaba bu sözümü tamamen anladınız mı? Bilmek kâinatın kuvvetlerinden birisidir. Kuvvetlerin ise pek çok çeşidi olduğunu bilirsiniz. İyileri olduğu gibi, kötüler de vardır. Mesela adalet ve birlik beraberlik düşüncesi iyi kuvvetlerden sayıldığı gibi, yalancılık, nefret, vasıflandırmak ve kendini beğenmişlik de fena kuvvetlerden sayılır. İşte bu kuvvetlerin en yücesi bilmek kuvvetidir. Bilmenin ne olduğunu size uzun uzadıya anlatayım. Olaylardan tarih ve coğrafya, hesap ve kimyadan haberdar olmaya bilmek derler. Bu sıfatın zıddı bilmemektir. Yarın havanın nasıl olacağını bilmeyiz. Bir ay sonra meydana gelecek olan şeylerden haberimiz olmaz. İnsan fikriyle nasıl düşündüğünü, gözüyle nasıl gördüğünü ve kulağıyla nasıl işittiğini hakkıyla bilemeyiz. Eğer bilseydik ve pekiyi anlarsaydık, biz de tek gözlü bir kimseye yeniden, görücü bir göz yapmaya teşebbüs ederdik. Elektriğin özelliğini anlayamadığımız halde şehrimizi, hane ve yollarımızı onunla aydınlatıyoruz. İnsanlar her ne kadar daha birçok şeylerde cahil bulunuyorlar ise de pek çoğunda da bilgi birikimi bulunmaktadır. Vaktiyle şimşegin ne olduğunu bilmezler iken "Franklin" elektrik kıvılcımlarını yakından inceleyince şimşegin bir küçüğü olduğunu inceleyip anlata anlata insanları yıldırım çarpmasından korumak için yıldırımsavarı icad etti. Kısaca tıbbın, zirâatın, iktisadın, ilmin ilerlemesine çalıştılar. Memleketlerin geleceği, bereketi, refah ve mutluluğu için çalıştılar (Prences Kadriye, 1327: 61, 62, 64).

Kadriye Hüseyin eserinde çağdaş medeniyetlerin ilmin önemini bildikleri için hem öğrenmeye hem de öğretmeye önem verdiklerini yazmış ve eklemiştir. Eğer, bir kişi bilgisizce hareket ederse yaptığı sadece bir deneydir ve sonuçlarına katlanmak zorundadır.

En gelişmiş milletler en bilgili olanlar ilmin ne olduğunu anladıkları için ilmi her köşeye, her yere yaydılar ve yaşamayı öğrendiler. Bilmek, insanlık mesleğine tabiidir. Hareketlerinizin sonucuna vakıf olamadığınız zaman deneyimsiz ve bilgisizce çalışırsınız (Prences Kadriye, 1327: 66-67).

13. Terbiye

Dünyanın en zor işi insan yetiştirmektir. Bir insanın yetişmesinde birçok unsur rol alır. Bunlar içinde en önemlileri; aile, çevre, okul ve medyadır. Çocuğa yapılan yatırım, insana, insanlığa ve geleceğe yapılan yatırımdır.

Aile ortamında çocuğa verilen iyi bir terbiye çocuğun hayatında kolaylıklar sağlar. Çocuğa edep ve görgü kuralları eğitimi ailede anne baba tarafından verilir. Ailede verilen terbiye, iyi şeyleri yapıp kötü şeylerden uzak durması gerektiği bilinci anne babanın örnek davranışlarıyla çocuğa kazandırılır. Doğru yolu bulmanın ve kötü şeylerden uzak kalmanın manevi bir terbiye almakla ve bilmekle mümkün olacağını belirten Kadriye Hüseyin, bu konuyla ilgili düşüncelerini şu şekilde aktarır.

Terbiye ise hayatınızı, özelliğimizi ve fikirlerimizi aydınlatır. Bir insanın birikimi bilgisine taç olduğu gibi terbiyeye dahi muhtaçtır. Manevi bir terbiye alan insanlar tabii doğru yolu daha akıcılıkla takip ederler. Keşki herkes bileydi, bilmeye gücü olaydı insan ne kadar çok fenalıklardan uzak kalırdı? (Prens Kadriye, 1327: 67).

Yaşantımızın her alanında ve her zaman güzel ahlakla yaşamayı kendimize prensip edinmeliyiz. Güzel ahlakı bilip de yaşamamayı ve öğrendiğimiz iyilikleri uygulamamayı, sahip olduğumuz bazı şeyleri kullanmamaya benzeten Kadriye Hüseyin bu konuyla ilgili düşüncelerini de şu şekilde ifade eder.

Ahlâk bahislerini, yani geleceğinizin bu kuralını sadece kitaplarda görmemelisiniz. Hayır! Kurallarınız yüreğinizde kazanmalıdır. İyiliği bilip icra etmemek, bir kapının anahtarına mâlik olduğunuz halde o kapıyı açmamak ve fikriniz olduğu halde düşünmeye ilgi göstermemek kısaca yüreğiniz olduğu hâlde sevmeye meyil etmemek gibidir. Güzel hareketlerinizin uygulanması ve ödülü kişisel memnuniyetiniz ile meydana gelir. Gençliğinizde iyiliği uygulamaya başlayınız ki ahlâkınızda özellikler olsun. Gününüzü boş yere geçirmeyiniz. Zira iyilik icrası için en uzun ömür, yine kısa bir ömürdür. Vaktin nakit olduğunu iyice düşününüz (Prens Kadriye, 1327: 68-69).

Terbiye; çocuğu hem bedenem, hem ruhen hem de aklen eğitmektir. Atalarımız “ağaç yaşken eğilir.” diyerek terbiyenin küçük yaşlarda verilmesinin önemini vurgulamışlardır. İster eğitim bâbında olsun, ister görgü öğretme bâbında olsun terbiye, uygulandığı müddetçe öğrenilmiş demektir. Uygulanmayan bir bilgi sadece bilmeden ibarettir ki bu da ne bireye ne de topluma bir fayda vermez. Terbiye ve iyiliği aynı kategoride ele alan Kadriye Hüseyin de ikisinin öğrenilmesinin de erken yaşlarda olmasının gerektiğini ve tüm hayat boyunca yaşanmasının önemini dile getirmiştir.

14. Merhamet

Merhamet, insanın varlıklara karşı içten sevgi duyması, şefkat, acıma ve yardım etme düşüncesiyle dolu olmasıdır. Merhamet duygusu insanın yaratılışında var olan özelliklerdendir. Bir anne çocuğuna bu duyguyla sarılır. Yavrusunu karşılıksız bir şekilde sever, besler ve büyütür.

Kadriye Hüseyin merhamet ve iyilik ile ilgili Dante’ye Virgil’in anlattığı “Divina Komedya” adlı eserinde merhamet etmeyenlerin cezalandırıldığını şöyle aktarır:

İtalya eski şairlerinden “Dante”, “Divina Komedya”sının bir yerinde kendisini ziyarete gelen “Virgil” cehennemde bir takım cani ve katillerin azaplarını seyrettikten sonra diğer bir tarafta aynı sıkıntılar değil ise de yine ceza gören bir takım isimsiz mahkûmları görür. Merak ederek “Bunlar ne yaptılar? Ne için işkence ediyorsunuz?” diye rehberine sorunca o dahi “Bunlar ellerinde fırsat olduğu hâlde iyilik etmeyenlerdir efendim” demiştir diye yazıyor. Demek oluyor ki merhamet etmek herkese bir borçtur. Çalışınız. Merhametli olmaya gayret ediniz.

Prens Kadriye fakirlere yardım etmeyi merhametin bir göstergesi, tecellisi olarak görmüş; yardım etmenin de bir adabı olması gerektiğini şu şekilde açıklamıştır:

Güzel hareketlerin en iyisi ve saadetin kaynağının en berrâğı sürekli ve dahi sonsuz olanıdır. Zenginlerin saadeti mallarında değil, edebilecekleri iyiliktedir. Merhamet, sadece yardım etmek demek değildir. Yardım etmek merhametin yalnız bir tecellisidir. Yardım yoksullara ve muhtaçlara yardım etmek demektir. Eğer yardım gösteriş yahut övgü için icra olunur ise doğru olmayan ve kötü bir harekettir. Düşünülmezsizin yardım edilirse, yardımın faydasından ziyade zararı olur. Eğer fukaraya para ile yardım edemez iseniz, tatlı söz, güler yüz ile kendilerini memnun ediniz (Prenses Kadriye, 1327: 70-71).

Prenses Kadriye, merhameti noksan olanların insafsız olacağını kaydeder. Sevgiyi, adaleti tavsiye eder. İnsanların en zararlısının birbirini sevmeyen olduğunu belirterek adil kararların merhamet ışığı altında alınması gerektiğini şöyle ifade eder:

Merhametin noksanı, insaflı belirsiz eder. Birbirinizi seviniz ve âdil olunuz. İnsanların zararlısı genellikle birbirlerini sevmediklerinden belirir. Adaletinizi şefkat ile tahlil ediniz (Prenses Kadriye, 1327: 71).

15. Hürmet

Kadriye Hüseyin eserinde “saygı” kelimesinin eş anlamlısı olan “hürmet”i kullanmıştır. Ona göre;

Hürmet, insanlık hareketinin değişken bir durumudur. Bir saati işleten yay, zemberek kırılır ise saat derhal durur. İşte insan da aynen bir saat gibidir. Telkin ve tahrik edici ve kuvvet verici hislere muhtaçtır. Hürmet, insanlık hayatının bir özelliğidir (Prenses Kadriye, 1327: 83).

Eğer saygı öğretilmezse ve öğretilir de sürekli olarak tazelenmezse zembereği kırık bir saat gibi işe yaramaz hale gelir. Saygının sürekliliği, devamlı hatırlatmakla ve saygı hissini bireyde ve toplumda yaşatmakla sağlanacaktır.

Kadriye Hüseyin, saygıdan yoksun insanların kendini beğenmiş ve gururlu olduklarını, bu tip insanların gerçek ihtiyaç sahiplerine bile saygı göstermediklerini kaydetmiş ve saygı göstermeyenlerin ise kibar olarak nitelendirilmelerinin yanlış olduğunu şu paragrafta yazmıştır:

İnsanların birbirine karşı sahtekâr ve yanlış uygulamada bulunmalarının sebebi cehalet, kayıtsızlık ve ihmaldir. Hafif meşrep, kendini beğenmiş ve gururlu olanlar hürmetten tamamen habersizdirler. Bu kutsal bir his, yaratılışlarında eksiklik olduğu için insanıyetsiz ruhları, fukaraya ve dünyanın felâket-zede, kazaya uğramışlarına, muhtaç ve kimsesizlere uyamaz. Bazı kimseler kibarlık ve karakteristik özellikleriyle bilinir. Böyle insanların ehliyetine önem vermemek bir eksikliklerdir (Prenses Kadriye, 1327: 83).

Saygının ve saygınlığın bir kuvvet olduğunu dile getiren Prenses Kadriye ekler;

Dikkat ve saygınlık ise bir kuvvettir. Yüce şahsiyetleri, adaleti, özellikle huy ve güzelliği belirtmekte ve yüce vazifelere uymakta insan için pek büyük bir fayda vardır. Hürmet özel bir güçtür. Bu kuvvet yüreğinizde varsa her şeyden faydalanırsınız. Uyumlu bir çocuk gayetle uygun bir yere benzetmedir. Yaratılışında yücelik güzel faziletler refah ve saadet akılcılıkla

bitirici olur ve gelişir. San'atı, san'atkârı, işi iş takipçisini, sabrı, kararlılığı ve insâfı güzelleştiriniz. Böyle hisler ile rûhunuzu güçlendiriniz (Prens Kadriye, 1327: 84).

Yeryüzündeki en küçük nesneyi dahi takdir edip ona saygı göstermek gerektiğini yazan Kadriye Hüseyin, fakirleri hor ve hakir görmemek gerektiğini, onların Allah katında değerli olduklarını, onlara da saygı göstermek gerektiğini eserinde şu satırlarıyla dile getirmiştir:

Küremizde en cüz'i bir şey bile takdire değer olduğu için, her bildiğiniz veya bilmediğiniz şeyleri aşığılayıp küçümsemeyiniz. Fukara ve muhtaçları aşığılamayınız. Zira bu dünyada unutulmuş kimselerin kadri Allah katında çok büyüktür (Prens Kadriye, 1327: 84-85).

Kadriye Hüseyin, düşüncelerinden tutun da hal ve hareketlerine kadar herkese saygı göstermek gerektiğini belirtir. Ona göre bir insan söz vermişse sözünü tutmalıdır ki saygınlığı artsın. İnsanların birbiri ile uyumunun saygı ile sağlandığını; saygının hayatın ahengi olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca insanoğlunun hayatın her aşamasında hürmeti elden bırakmayıp hürmeti bir yaşayış tarzı hâline getirmesi gerektiğini vurgulayarak; hayata – hakikate – ana-babaya – aileye karşı hürmetin asla göz ardı edilmemesi gerektiği hususunu ifade etmektedir.

16. Sevgi

İnsanın yeryüzündeki amaçlarından birisi de, sevgi, saygı ve yardımlaşmanın hâkim olduğu mutlu bir hayatı gerçekleştirmektir. Başkalarıyla iyi ilişkiler kurmak, onlara karşı hep iyi davranabilmek kolay değildir. Bunu gerçekleştirmek için sevgi ve saygı gerekmektedir. İnsan sevdiği hakkında daima iyi şeyler düşünür, onlar için her türlü fedakârlıkta bulunabilir. Bu yüzden dostluk ve kardeşliğin temeli sevgi ve saygıdır. İnsan sevdiği kişinin iyiliğini kendi iyiliğinden bile öne alabilir ve bu uğurda her türlü zorluğa katlanabilir.

Prens Kadriye eserinde sevginin bir cevher olduğunu ve yalnızca denk iki kalbin sevgiyi yaşayabileceğini belirtir. Bu nedenle de insanın her önüne geçene sevgi duymaması gerektiğini, sevginin para ile alınıp satılamayacağını yazar. Saygı gösterilemeyen bir kişiye sevgi de beslenemeyeceğini o nedenle sevgide öncelikle güzel bakışın önemli olduğunu vurgular. Güzel bakış ve uyumla sevginin dostluğa dönüşeceğini, bu dostluğun da uzun süre yaşaması için tutarlı davranış sergilemenin gerekli olduğunu savunur. Yazara göre bir hoşlanma, bir nefret etme sevgiyi zayıflatacak davranışlardır. Prens Kadriye sevgi ile ilgili düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır:

Sevgi, seçkin özelliklerden birisi olup gönlümüzün bir nurudur. Yüksek özellikler ve sevinçle mutlulukların, kederlerin ortaklığından ve iki kalbin denk özelliğinden oluşur. Sevinç ve sevgi iki kalbin ortaklığından iki gönlün güveninden ve iki düşüncenin birleşiminden meydana gelir. Sevgi, para ile satın alınır bir şey değildir. Asırlardan beri değeri asla değişmemiş değerli bir cevherdir. Yüreğinizi her rast gelen değersizlere, dalkavuklara, ilgisizlere açmayınız. Sevginizin esası güzel bakış ve uyum olsun ki yıllar geçtikçe dostluğunuzun sağlamlığı, kuvveti de artış gösterebilir. Hürmet edemediğiniz bir kimseyi tam anlamıyla sevebilirsiniz. Zira ya terbiyesinin yokluğu veya ahlâkının noksanı istemeyerek size her an üzüntü verir. Fakat tecrübe ettiğiniz ruhunuzun seçim ve vicdanınızın kabul eylediği aziz bir dostun değerini de biliniz. Sizi lâyıkıyla seviyorsa, elverişli dostunuz olacağı gibi zor zamanlarınızın da arkadaşı olur. Kendisine karşı

muameleniz daima doğru ve ölçülü olsun. Sağlam bir sevgiye sahip olduğunuz zaman çıkarınızı düşünmeyiniz. Eğiliminize bağlı olunuz. Bir hoşlanıp bir nefret etmeyiniz (Prenses Kadriye, 1327: 91-92).

Kadriye Hüseyin'in de söylediği gibi sevgiyi yaşayarak öğrenen ve sağlam bir sevgiye sahip olan bireyler, ailelerinde çocuklarına da örnek olacaklardır. Sevgi, çocuklar için ilk olarak aile ortamında öğrenilen bir değerdir. Eğer çocuk sevgi dolu bir yuvada yetişirse toplumda da sevgi dolu bir birey olur. Aksi durumda sevgiden yoksun büyüyen bir çocuk topluma da ailesinde gördüğü sevgisizliği yansıtacaktır. Unutulmamalıdır ki sevgisiz aileler sevgisiz toplumlar oluşturacaktır.

17. Dostluk

Farsça'da "*seven, sevgili, yar*" anlamındaki dost kelimesinden gelen dostluk İslami literatürde "*sadakat, uhuvvet, meveddet, sohbet*" gibi değişik kelimelerle ifade edilmiş, ayrıca "*veli*" ve "*refik*" gibi başka anlamları yanında "*dost*" manasında da kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de bu anlamda en çok geçen kelime '*velî*' dir. (TDV, 1988-2006: 9/511).

Hız Muhammed (sav) Efendimiz de gerçek dost olarak Allah yeter düsturu haricinde insanların kendi içlerinden dostlar edinirken dikkat etmesi gereken hususları şu hadis-i şeriflerinde bildirmiştir: "*Dostunu severken ölçülü sev; belki bir gün düşmanın olabilir. Dargın olduğun zaman da ölçülü ol ki bir gün dost olursun. Sonra da yaptığına pişman olursun.*" Hayatıyla insanlara örnek olan Hz. Peygamber dostluk konusunda da yol göstermiştir. İnsanların tüm davranışlarında olduğu gibi dostları ile olan ilişkilerinde de orta yolu bulmalarını tavsiye etmiştir.

Kadriye Hüseyin, dostluğun önemini ve dost bulmanın zorluğunu Diyojen'in şu veciz sözüne eserinde yer vererek aktarır.

Diyojen'in gündüzün bir fener ile yollarda gezdiğini gören kimseler kendisine "Ne arıyorsunuz?" diye soru etmişler. O da "Adam arıyorum" cevabını vermiştir. Siz de hayatınızda az da olsa güvenilir bir dost bulduğunuz zaman kalbini kırmayınız. Asla yüreğini incitmeyiniz. Mutlu iseniz mutluluğunuzun bir miktarını ona bağışlayınız. Zira yorgun gönüllere teselli, yaralı kalplere onarımda bulunmak mutluluğun bir görevidir. Minnettarlığınızın duası sağlıklı yolunuzun sıkıntılarını götüreceğinden bu vazifenin gereğini yerine getirmeye gayret ediniz (Prenses Kadriye, 1327: 96).

Dostlarınıza gerçekleri açıklamaktan uzak durmayınız. Güvenilir bir dost sizin en soğuk tenkidinizden ve en şiddetli hükmünüzden incinmez. Kendisine bir yanlışını söylemenizden dolayı size karşı kendisini borçlu hisseder (Prenses Kadriye, 1327: 93-94).

Prenses Kadriye; dostlukların insanlara güç kazandıracağını belirtmiştir. Dostların birbirlerine daima destek olarak dostluklarını sağlamlaştırmaları gerektiğini tavsiye etmiştir. İnsan dostunu küçük görürse, aşağılarsa ve kendini de överse dostsuz kalacağını bunun da insanı mutsuz edeceğini şu sözleriyle vurgulamıştır.

Sevdiğimiz bir kimse gerçekte bizim için büyük bir güçtür. Dostlarınız fakir düşer ise sakın sevginizi geri almayınız. Makamı sizinkinden aşağı ise kendisini aşağılamayınız. Kendi başarınızla ona karşı kendinizi övmeyiniz! Ona karşı davranışınız büyüklük verici olmasın. Bu şekilde onun güvenini yitirirsiniz. Dostsuz kalırsınız. Hayatın güzelliklerinden, mutluluklarından geri kalırsınız. Bir emele, bir amaca ulaşmak için insan birlikte çalışmalıdır (Prenses Kadriye, 1327: 94).

Kadriye Hüseyin, altının değerini sarraf bilir misali, dostun değerini de ancak gerçek dostunun bileceğini ve dostun değerini ancak hakiki dostun arttıracacağını eserinde şu bölümde yazıya dökmüştür:

Siz yetişmeniz için kendi kendinize ne kadar çalışsanız fikrinizi aydınlatıp zihninizi genişletenler, yine etrafınızda bulunanlardır. Ne derece akıllı, ne mertebe zeki olsanız daima başkalarına muhtaç olursunuz. Bir cevher ne kadar eşsiz olur ise olsun, göz alıcılığı, bahası ve kıymeti üstat elinden geçtikten sonra bilinir (Prenses Kadriye, 1327: 94-95).

Prenses Kadriye, gerçek dostların birbirlerinin en ufak hataları karşısında dostluklarını bozmamaları gerektiğini zira dostlukların kolay kurulmadığını, dostluğun dar zamanda belli olduğunu, dostluğumuzu daima sevgi ile sağlamlaştırmamız gerektiğini vurgulamıştır.

18. Ahde Vefâ

Bu ifade, verilen sözde durmak, söz birliği edilen herhangi bir konuda tarafların kesinlikle gerçekleştirecekleri yükümlülükleri kabul ettikleri ve yerine getireceklerini bildirdikleri anlamına gelir.

“Söz vermek”, işi yapacağını söylemek, bildirmektir yani ahdin sözlü veya yazılı kısmıdır; “verilen sözde durmak” ise söylenen sözü yapmak, işi yerine getirmektir yani ahdin eylem sürecidir.

Kadriye Hüseyin, eserinde söz vermenin iki kişinin iradesiyle yapıldığını, yerine getirilemeyecek sözlerin hiç verilmemesi gerektiğini şu paragrafında dile getirmiştir:

Başkalarının hayat ve düşüncelerine, durum ve hareketlerine saygılı olunuz. Bir anlaşma, bir sözleşme düşününüz, bir kimseye söz verirseniz, sözünüze uyarak, sözünüze saygı duyunuz. Zira söz vermek iki kişinin irade değişimi ve manevi bağı olduğu için insan hayatının gayet nazik ve kutsal noktalarından biridir. Eğer sözünüzü tutmayacaksanız söz vermemeniz daha iyidir. Söz verip tutmamak bir şerefsizliktir. Sözünüzü daima yerine getirmeye çalışınız. Ki herkesin güven duygusunu kazanasınız (Prenses Kadriye, 1327: 85).

Eserde Geçen Sakınılması İstenilen Tutum ve Davranışlar

Prens Kadriye Hüseyin, eserinde bilinmesi ve benimsenmesi istenilen tutum, davranış ve değerleri telkin ederek işleminin yanında bilinmesi ve sakınılması istenilen tutum ve davranışlardan da bahsetmiştir.

1. Yalan

Allahu Teala, yalanı Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde yasaklamıştır:

“Ey inananlar! Yapmayacağınız şeyi niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyi söylemeyiniz. Allah katında büyük öfkeye sebep olur.” (saf suresi 2-3. ayetler).

“Kendine okunan Allah'ın ayetlerini dinleyip, sonra onları hiç duymamış gibi büyüklük taslamakta direnen, pek yalancı ve günahkâr kişinin vay haline! Ona can yakıcı bir azabı müjdele.” (Casiya suresi, 7-8. ayetler).

Eserinde iyi değerlere ayrıntılı şekilde yer veren Kadriye Hüseyin, kötü huyları bir cümle içerisinde ‘fena kuvvet’ olarak işlemiştir.

Yalancılık, nefret, (vasıflandırma) ayrımcılık ve kendini bencillik de fena kuvvetlerden sayılır
(Prens Kadriye, 1327: 65).

Fena kuvvetler olarak zikrettiği bu olumsuz değerlerden de ‘yalancılık’ hakkında, bazı insanların yalanın kötü olduğunu söylemelerine karşın yalan söylemekten de kendilerini alamadıklarını, böyle insanların teoriyi bilip de pratikte uygulamayan insanlara benzediğini yazmıştır Kadriye Hüseyin. Hatta bu tip insanları sadece pusulasına bakmakla gideceği yöne ulaşabileceklerini sanan dümencilere benzeter ve bu benzetmeyi yaparken okuyucularına da şu şekilde sorular sorar:

Ahlaki konuları bir matematik formülü çalısır gibi ezbere söylemenin hiçbir faydası ve tesiri olmaz. Yalanın bir sıfat olduğunu bildikleri halde nice kimseler daima yalan söylemekten kendilerini alamazlar. Bir dümenci yalnız pusulasına bakmakla mesafe kat' eder mi? Dümeni kullanmaz ise gemisini nasıl yürütebilir? İşte insanlar da bir takım anlamlı sözleri söylemekten geri kalmadıkları halde hayatlarını güzel bir şekilde sürdürmeyi başaramıyorlar (Prens Kadriye, 1327: 68).

2. Nefret

Kadriye Hüseyin, eserinde insanlıktan bahsederken sakınılması istenen davranışlardan olan nefretin daha iyi anlaşılması için şu ifadeleri kullanmıştır:

İnsaniyeti seven bir kimse, her ne olursa olsun ve hangi milletten olursa olsun yabancılarla olan ilişkilerini yine ve daima insanlık ve doğruluk dairesi içerisinde gerçekleştirir. Karşısındaki gerek Hristiyan ve gerek Yahudi olsun evvelâ kendisi gibi insan bulduklarını asla hatırandan çıkarmayıp dostluk üzere bulunurlar. İnsaniyet, duygu sahibi olmak, iyiliği sevmek ve üstün davranışları tercih ederek canı gönülden insanlara muhalefetten sakınarak yaşam olanağı sağlamak demektir. Bu dünyada bizi birbirimizden ayıran şey kişisel çıkar gözeterek nefsanî

isteklerimize meyletmemiz, nefret ve ayrımcılıkla birbirimizi ezmek arzusudur. İnsanlar başkalarına dost olarak bakmaları gerekirken, bir vatanın çocukları oldukları hâlde yine birbirlerine kardeş gibi değil adeta düşman gibi davranmaları mertliğe sığmaz. İnsaniyet, nice çağdaş milletler için hâlâ bir laftan ibarettir (Prens Kadriye, 1327: 152-153).

3. Ayrımcılık

Ayrımcılık hiçbir zaman kültürümüzde tasvip edilen bir davranış olarak kabul edilmemiştir. Aksine Hz. Muhammed (sav) Efendimiz'in yüz yıllar önce Veda Hutbesi'nde buyurduğu gibi "Ey insanlar dikkat ediniz! Rabbiniz tektir. Arabın, Arab olmayana, Arab olmayanın Arab'a, siyahın beyaza, beyazın siyaha, takvadan öte, hiçbir üstünlüğü yoktur. Şüphesiz Allah Teala katında en üstününüz, Allah Teala'dan en çok korkanınızdır." (Müsned, : 5/411). İnsanlar eşit kabul edilmiştir. Bu da ayrımcılığı ortadan kaldırmıştır.

Kadriye Hüseyin de sakınılması istenen davranışlardan ayrımcılığın olumsuz bir davranış olduğunu çok kısa bir şekilde şöyle ifade eder:

Yalancılık, nefret, (vasıflandırma) ayrımcılık ve kendini beğenmişlik de fena kuvvetlerden sayılır (Prens Kadriye, 1327: 65).

4. Bencillik

Kadriye Hüseyin, eserinde bencilliği de zikrederek, fena davranışlardan saymıştır.

"Yalancılık, nefret, (vasıflandırma) ayrımcılık ve bencillik de fena kuvvetlerden sayılır."
(Prens Kadriye, 1327: 65).

SONUÇ

Mısır'da Osmanlı kültürünü eserlerinde yansıtan yazarlardan birisi de Kavalalı Mehmed Ali Paşa soyundan gelen Prens Kadriye Hüseyin'dir. Kadriye Hüseyin, eserlerinde akıcı bir dil kullanarak eğitim, ahlâk, terakki gibi önemli kavramları deneme tarzında izah eden başarılı eserlere imza atmıştır. Bu eserlerden birisi de Mehâsin-i Hayat'tır.

Eserde açıklanan kavramlar şu başlıklardan müteşekkildir: *Takdime, Hasbihâl (Görüşme), Tehzîb-i Ahlâkdan Maksad (Ahlâkı Düzeltme Maksadı), Ben neyim?, Menzil (Yer, Mekân, Mesafe), Aile, Vicdân, İstiğâl (Meşguliyet, Uğraşı), Sabır, Vatan, Terakki (Kalkınma, Yükselme), Neşât (Neşe, Şenlik), Adâlet, Hüsn-i Tertîb (Tertip Güzelliği), Merhamet, Mihnet (Keder, Sıkıntı), Mübâreze-i Hayât (Hayat Kavgası) – Tenâzû-i Bekâ (Bakîlik Çekişmesi), Hürmet, İttihad (Birlik), Meveddet (Sevme, Sevgi), Mektebi İkmâlden Sonra (Okulu Bitirdikten Sonra), Hayât ve İnsanlar, Hayâta Hürmet (Hayata Saygı), Nizâm, Tertipsizlik (Düzen, Düzensizlik), İktisâd ve İsrâf (Ekonomi-Tutumluluk, Savurganlık), Borç, Gâye-i Emel (Ümidin, Arzunun Gayesi), Olmak ve Görünmek, Nefse Hükm (Kendini Kontrol), Hakîkate Hürmet (Gerçeğe Saygı), Efkâr ve İ'tikâd (Fikirler ve İnançlar), İnsâniyet (İnsanlık). Bu çalışmada Prens Kadriye Hüseyin'in hayatı ve eserlerinden kısaca söz edilerek Mehâsin-i Hayat isimli eserinin ihtiva ettiği kavramların değerler eğitimi açısından önemine değinilmiştir.*

KAYNAKÇA

Arat, R. R. (2001). Kutadgu Bilig, Ankara: TDK Yay.

Coşkun, B. *Osmanlı Edibesî, Mısır Prensesi: Kadriye Hüseyin Hanım*, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Erdem Dergisi, No. 63, Ankara, 2012

Çağrı, M. "NASİHAT", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nasihahat> (29.12.2021).

Çağlayan, A. (2005). *Ahlak Pusulası Ahlak Değerler Eğitimi*, İstanbul: Dem Yayınları.

Eraslan, S. "Muhadderât-ı İslâm – Kadriye Hüseyin Hanım", Mostar Dergisi, sayı: 37, Mart 2008, s.63.

İhsanoğlu, E. (2006). *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, İstanbul: IRCICA Yay.

Kalyon, A. (2013), *Divan Şiirinin Nil'deki Sesi Ayşe Teymûrî Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yay.

Kalyon, A. (2017). "Mehmed Akif Ersoy'un Mısır Günleri", 80 Yıl Sonra Mehmet Akif Ersoy, İstanbul: Türkiye Yazarlar Birliği, Yay.

Kalyon, A. ve Kalyon, F. (2015). Mısır daki Türkçe El Yazmaları Hakkında Görüşler. *International Journal of Languages' Education*, 1(Volume 3 Issue 3), 1-10. Kalyon,

Kalyon, A. ve Kozlu, Z. G. (2017) *Prenses Kadriye Hüseyin ve Eserleri*, Külliyyat Osmanlı Araştırmaları, sayı: 3, sayfa 51-63.

Kalyon, B. "Prenses Kadriye Hüseyin'in Mehasin-i Hayat Adlı Eserinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi ve Eserin Bugünkü Harflere Aktarılması." Unpublished M.A Thesis. Konya Mevlana Üniversitesi, 2015.

Kalyon, F. (2014). *Divan Şiirinin Nil'de Açan Çiçeği Gülperî Hanım ve Güldeste-i Hâtîrât*, Ankara: Akçağ Yay.

Kalyon, F. (2020). Mısır Milli Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Matbu Divanlar, *Turkish Studies - Language and Literature* eISSN: 2667-5641

KARAMAN, H. "ADÂLET", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/adalet#2-fikih> (29.12.2020).

Kozlu, Z. G. (2018). *Prenses Kadriye Hüseyin, Nelerim*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yay.

Öztürk, D. "Remembering" Egypt's Ottoman Past: Ottoman Consciousness in Egypt, 1841-1914, Presented in the Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy in the Graduate School of the Ohio State University

Şemsettin sami (2001) *Kamus-ı Türkî*, İstanbul: Alfa yay.

Tağızade, N. K. *Prenses Kadriye Hüseyin, Ressam Vittoria Pisani ve Türk Milli Mücadelesi* , *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/1 Winter 2012, s.1967-1983.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN TANZİMAT SONRASI DÖNEMDE HAKKÂRİ'DE MALİ, İDARÎ VE SOSYO-KÜLTÜREL YAPIYI TESİS ETME UĞRAŞI (1857-1863 YILLARI MUHASEBE KAYIT DEFTERİNE GÖRE)

The Attention of the Ottoman Empire to Establish the Financial, Administrative And Socio-Cultural Structure in Hakkari in the Post-Tanzimat Period (According to the Accounting Registry From 1857 to1863)

Murat ALANDAĞLI

Dr., Hakkari Üniversitesi, Rektörlük, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, alandagli19@hotmail.com, 0000-0001-5136-4910

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 22.11.2021
Kabul/Accepted:21.12.2021

DOI:

10.51592/kulliyat.1027274

Anahtar Kelimeler

Hakkâri, Tanzimat,
Çölemerik, Gevar, Hakkâri
Medreseleri, Hakkâri
Vakıfları.

ÖZ

Hakkâri Türkiye'nin güneydoğu ucunda bulunan bir sınır kentidir. Oldukça köklü ve renkli bir maziye sahiptir. Coğrafi ve beşerî özellikleriyle bütünleşmiş tarihsel serüveni Osmanlı hâkimiyetine girdiği XVI. yüzyılda daha da farklılaşmıştır. Nitekim dönemin koşulları nedeniyle imparatorluk yönetimi tarafından önemsenen bir idari yapı dahilinde XIX. yüzyıla kadar devam eden inişli çıkışlı bir süreç başlamış olur. XIX. yüzyılda değişen dünya şartlarına uyum sağlama sürecinin doğal sonucu olarak hayata geçirilmeye çalışılan kimi uygulamalar, bölgede nispeten kaotik bir dönemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hakkâri tarihinin XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar devam eden sürecinin olabildiğince kısa bir özeti ancak bu şekilde yapılabilir. İnsanların hayatlarında olduğu gibi kentlerin de uzun tarihsel süreçlerinde geçirdikleri küçüklü büyüklü pek çok değişim vardır. Çoğu zaman bu değişimler döneme özgü "detay"larda saklıdır. Bu detayların tespiti sayesinde iskân mahallerine ait kesitlerin tüm canlılığıyla ortaya çıkarılması mümkün olabilir. Hâliyle modern tarihçilik giderek, uzun erimli ve genel geçer konu ya da olaylar kadar, nispeten çok daha dar mekân, özel konu ya da meselelere odaklanmaya başlamıştır. Bu bakış açısıyla çalışmada Hakkâri'nin yukarıda açıkladığımız uzun soluklu tarihinden "bir kesit alınarak" olabildiğince açık bir şekilde ortaya konulması amaçlanmıştır. Hakkâri'nin odağa alınacağı böylesi bir çalışma için imparatorluk merkez ve yerel birimlerinde önemli ölçüde değişim ve dönüşüme işaret eden Tanzimat sonrası döneme bakılması tartışma yürütmek için son derece elverişli olacaktır. Öyle ki Tanzimat devriyle ilgili tartışmaların önemli bir kısmının merkezde olan gelişmeler, modernleşme ve gayr-i müslim tebaa üzerine yoğunlaşmaktadır. Oysa daha lokal ve periferide kalan yerlere bakıldığında Osmanlı'nın iktisadi ve sosyal yaşamında gerçekleşen değişimleri farklı bir gözle görmek de mümkün olabilecektir. Bu bağlamda Hakkâri'de Tanzimat sonrası idari, mali ve sosyo-kültürel hayatın nasıl inşa edildiğini görme fırsatı elde edilecektir. Hakkâri'deki devlet erkânı ile tüzel kişiliğin oluşumu, kamusal alana dair ilk mekânların doğuşu ve arazi, nüfus ile ticarete dönük yeniliklerin tesisi gibi oldukça renkli konulara temas edilecektir.

ABSTRACT

Hakkari, which is a border city, located at the southeastern tip of Turkey. It has a very deep rooted and pretty different, rich past. Its historical adventure, integrated with its geographical and human characteristics, came under Ottoman rule in the XVIth century, has changed even more. As a matter of fact, due to the conditions of the period, an adventure with ups and downs that continues until the century begins from XVIth to XIXth century. Some practices, which were tried to be implemented as a natural result of the process of adapting to the changing world conditions in the 19th century, led to the emergence of a relatively chaotic period in the region. The history of Hakkari, be made only in this way can a brief summary of the process that lasted XVIth century until the 19th century. There are many changes, small and large, that cities have undergone in their long historical processes, as in the lives of people. Most of the time, these changes are hidden in the "details" specific

Keywords

Hakkari, Tanzimat,
Çölemerik, Gevar, Hakkâri
Moslem School (Madrasah),
Hakkari Foundations.

to the period. Thanks to the determination of these details, it may be possible to reveal the sections of the settlements with all their vitality. As a matter of fact, modern historiography has gradually begun to focus on relatively narrow spaces, specific subjects or issues as well as long-term and general topics or events. With this point of view, it is aimed to present Hakkari as clearly as possible by taking a section from the long-term history of Hakkari that we have explained above. For such a study, which will focus on Hakkari, it would be extremely convenient to look at the post-Tanzimat period, which marked significant changes and transformations in the imperial center and local units. So much so that a significant part of the discussions about the Tanzimat period focuses on the developments, modernization and non-Muslim subjects. However, when we look at the more local and peripheral places, it will be possible to see the changes that took place in the economic and social life of the Ottoman Empire from a different perspective. In this context, it will be possible to see how administrative, financial and socio-cultural life was built in Hakkari after the Tanzimat Reform Era. Colorful subjects such as the formation of the state and legal entity in Hakkari, the birth of the first public spaces and the establishment of innovations for land, population and commerce will be touched upon.

Atıf/Citation: Alandağlı, M. (2021), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat Sonrası Dönemde Hakkâri'de Mali, İdarî ve Sosyo-Kültürel Yapıyı Tesis Etme Uğraşı (1857-1863 Yılları Muhasebe Kayıt Defterine Göre)", *Külliyat, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 15(Aralık), 51-87.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Murat ALANDAĞLI, alandagli19@hotmail.com

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez-taşra birimleri arasındaki idari, mali, siyasî ve sosyo-kültürel meselelere dair gerçekleşen yazışmalar ve bunların muhafaza edilmesi vesilesiyle bugün dünyanın sayılı zengin arşivlerinden birine sahip durumdayız. Bu arşiv vesikalarından imparatorluğun hükümler olduğu üç farklı kıta ve bugün var olan onlarca devletin mazisine dair bilgilere erişebilmekteyiz. Arşiv malzemesi kullanılarak bir bölge, yöre, cemaat veya kişinin geçmişine dair çalışmalar yapılabilir. Metodik olarak bu tür çalışmalar ya uzun bir süreci kapsayan ve bütüncül bir bakış açısı kazanmamızı sağlayan bir nazarla yapılır ya da belli bir kesit alınarak sadece tespit edilen döneme veya yıla ait bulgular ön plana çıkarılır. Her ikisinde de tarihinin mesele edildiği olayın boyutu ve varmak istediği sonuç önemlidir. Fakat bahsedilen her iki metodun seçilmesini gerektiren nedenler vardır, olmalıdır. Örneğin neden bütüncül değil de sadece belli bir kesitin alındığı sorusunun bilimsel çerçevede bir dayanağı olmalıdır. Şayet bu makaleye konu olan Hakkâri örneğinde olduğu gibi önemli bir kırılma noktası olarak görülebilecek; bölgeyi, insanları pek çok bakımdan etkilemiş bir olay üzerinde duruluyor ise çok daha dar bir kaynak kullanımı uygun olabilir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM.) Vakıf Arşivi'nde Hakkâri özelinde yapmış olduğumuz çalışmalarda "Vakıf Arama Modülünde" bir vakıf kaydına rastlanılmıştır. 582 numaralı defterin 225/b varakasında yer alan H. 961 (M.1553-54) tarihli bu vakıf, Arapça kaleme alınmış "Emir Hasan bin Budak Bey" adınadır. Vakfiyede "Emir Hasan bin Budak Bey" in hâl-i hayatta, şuuru yerinde, vücudu sağlıklı iken üzerinde herhangi bir baskı ve zorlama olmaksızın Gevar şehrindeki Çorşin köyünün kerestesi, taşları, kuru otları gibi tüm gelirlerini "Hızır İlyas Tekke ve Zaviyesi, Cami-i Şerife" sine fukaranın ve yolcuların kullanabilmesi için vakfettiği görülmektedir. Vakfiye evladiyet üzere olup önce Emir Hasan bin Budak Bey ailesinde "Şeyh Mehmed bin Şeyh Hasan" ve ondan evlad-ı evladına olacak şekilde devam etmesi kaideye bağlanmıştır. Nihayet dua ve beddua bölümüyle vakıf malının satılamayacağı, rehin verilemeyeceği ve hibe edilemeyeceği vurgulanarak noktalanmaktadır. Kısaca bu şekilde izah edilebilecek olan vakıf, ilk bakışta bizleri heyecanlandırmıştı; çünkü hem bölgenin tarihsel derinliği ve hem de Gevar özelinde vakıf

müessesesinin belki de ilk örneklerine dair önemli bir iz yakalamış olunacaktı. Fakat “Gevar”, “Çorşin” ve “Hızır İlyas Tekke, Zaviyesi” gibi bir bakıma anahtar kelimeler dâhilinde mahallinde yapmış olduğumuz araştırmalarda maalesef yukarıdaki bilgiyi teyit edecek emareler tespit edilememiştir. İlk olarak Gevar Kazası’nın “Çorşin” diye adlandırılan bir köyü bulunmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca hem yöreye ait sözel hafıza ve hem de arşivlerdeki belge ve bilgilerde “Hızır İlyas Tekke ve Zaviyesine”nin Gevar özeline ait malumatı havi değildir. O hâlde Vakıf tahsisi, fihrist oluşturulması aşamasında sehven bir hatanın olup olmadığı sorusu akıllara gelmektedir. Nitekim Van ve Bitlis Eyaletlerine bağlı olan “Gevar” isimli bir kazanın varlığını biliyoruz (Çoşkun, Sivridağ, vd. 2020, s.180). Bu durumda Bitlis veya Van üzerine kayıtlı olması gereken vakıf, sırf Gevar Kazası ibaresinden hareketle belki de Hakkâri vakfı olarak yazılmış olabilir. Veya Hakkâri’nin idari hüviyeti o dönemde Van’a bağlı Çorşin köyünü de içine alacak derecede geniş bir alanı kapsıyor olabilir. Nitekim Osmanlı Arşivi’nde yaptığımız taramalarda “Van Sancağı’nın Çorşin Köyünde” şeklinde bazı kayıtlara rastlanılmıştır (BOA. C. BLD. 15/725, T.16.01.1285, (M. 9 Mayıs 1868); BOA. A. MKT. DV.21/50, T. 04.02.1266 (M. 20 Aralık 1849). Tesadüf ettiğimiz belgelerden biri konuda şüpheye düşürmeyecek derecede açık ifadeleri barındırmaktadır. Söz konusu belge karşılaştığımız vakıf “Van Sancağı’nda Gevar Nahiyesinde Çorşin Karyesinde vaki’ Hızır İlyas Camii Şerif ve Tekkesi Vakfının...” şeklindeki tarif edilmiştir (BOA. C. EV. 467/23613, T.29.04.1270 (M. 29 Ocak 1854). O hâlde vakıf kesinlikle Van’a bağlı olmalıdır. Hakkâri ile ilgisi ise dönemin idari sınırlarından kaynaklanmış olsa gerekti. Nitekim bir dönem Van Sancağı’nın Hakkâri Vilâyeti’ne bağlı olduğunu biliyoruz. Van, Bitlis ve Hakkâri’nin XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla değin değışken idari birimleri belki de bu muammanın en önemli tetikleyicisidir. Bu yaklaşım ile XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarında Bitlis’e bağlı bir Çorşin köyünün (BOA. Ttd.37 (62/109), vr. 55/a) var olduğu bilgisi dahilinde şimdilik bu hususu, çok daha tafsilatlı bir çalışmayla sonradan ele almak kaydıyla noktalamakta fayda vardır.

Bu muammalı kaydın yanında Vakıflar Arşivi’nde Hakkâri ve kazalarına ait oldukça çok muhasebe defteri yer almaktadır. Bu defterler arasında özellikle aşağıda temas edileceği üzere Tanzimat sonrası döneme ait olan ve 1857 ilâ 1863 yılları arasını kapsayan “Van ve Hakkâri Sancakları Dâhilinde Bulunan Evkâf Müdürleri, Camiiler, Tekkeler ve Medrese Hademeleri Maaşlarını Gösterir Muhasebe Kayıtları” (VGM. BOA. EV.d.16257)¹ isimli defter dikkatimizi çekmiştir. Kanaatimizce bu defter, ilk olarak Tanzimat sonrası Hakkâri’nin idari ve mali yönünü ortaya koymamıza fırsat verecektir. Ayrıca bölgenin sosyo-kültürel yapısına dair de kimi verilere ulaşmamızı sağlayacaktır. Defterdeki kayıtlar H. 17. B. 1273’ten (M. 13 Mart 1857) başlamakta ve H. 02. C. 1280 (M. 14 Kasım 1863) tarihinde son bulmaktadır. Toplam 13 poz ve 11 varak olan defter adından da anlaşıldığı üzere ilk olarak Van Sancağı’na ait bilgileri barındırmaktadır. Dört varaklık bu bölümü takiben Hakkâri Sancağı’na ait bilgilerin yer aldığı ikinci bölüm gelmektedir. Bu çalışma söz konusu bölümdeki bilgileri kritik ederek Hakkâri’nin yaklaşık altı yıllık tarihine ışık tutmak maksadıyla kaleme alınmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu havalisinde Tanzimat ve sonrası gelişmelere dair çalışmaların özellikle isyanlar ve karşı koyuşlar üzerine yoğunlaştığını mevcut literatürden anlamak mümkün. Öte yandan dinginleşen ortamda, yani sonrasında nelerin yaşandığına dair pek fazla

¹ Burada bir hususu açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Ülkemizdeki arşivler gerek görev alanlarına, oluşturulma maksatlarına uygun olması ve gerekse araştırmacıların işlerini kolaylaştırmak amacıyla zaman zaman belge paylaşımına gitmişlerdir. Örneğin ele aldığımız belge aslında Osmanlı Arşivinde yer almasına rağmen Vakıflar Genel Müdürlüğü ile ilgili olduğundan paylaşılmış ve arama modülünde asıl bağlı bulunduğu arşiv fon kodu ve numarası ile yer almaktadır. Dolayısıyla belge asıl olarak Osmanlı Arşivinde bulunmaktadır.

malumatımız yoktur. Oysa imparatorluk idaresinin bu bölgelerde yönetsel reform arayışları, yeni kurum ve kuralların tesisi ile bu durumun yereldeki farklılıkları gibi ortaya çıkmayı bekleyen pek çok konu vardır. Bu çalışma Hakkârî özelinde yukarıdaki yaklaşım çerçevesinde imparatorluk idaresinin bölgede atmış olduğu idari, mali, siyasî ve sosyo-ekonomik adımları ortaya koymayı hedeflemektedir. Yöreye ait maddi envanterin ortaya çıkarılması bağlamında da söz konusu bölümün orijinali ile çeviri yazısının çalışma ekinde verilmesi uygun görülmüştür.

Esas konumuzdan evvel Hakkârî'nin tarihsel geçmişine dair mümkün olduğunca kısa bir izahın yapılması elzemdir.

XIX. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar Hakkârî Tarihi

Osmanlı İmparatorluğu Anadolu'da yeni fethettiği bölgelerde dönemin koşulları ve sahip olunan uygulamalar çerçevesinde yeni bir düzen kurmaya çalışmıştır. Mevcut koşulları çok iyi analiz eden imparatorluk idarecileri, yöreye has kimi uygulamaları "*pratik ve pragmatik*" nedenlerle kabul etmişlerdir (Öz, 2002:31). "*Malikâne-divânî*" (Öz, 2006, s.347) ve "*Yurtluk-Ocaklık*" uygulamaları bu manada verilebilecek iki önemli örnektir. Moğol, İlhanlı ve Anadolu Selçukluları gibi çok daha geriye giden pratiğin Osmanlı İmparatorluğu'nda "*Hükûmet Sancakları*" ve "*Yurtluk-Ocaklık*" şeklinde iki ayrı uygulamaya dönüştüğü görülmektedir (Kılıç, 1999, s.119-137).

Tımar sisteminin uygulanmadığı hükûmet sancaklarının başında beyler yer almaktaydı. Beyler, bölgelerinde tüm idari işleri tesisle görevlendirilmişlerdi. Kendilerine ait askerî birlikleri vardı. Sefer zamanı bağlı buldukları beylerbeyine katılmakla mükelleflerdi. Bu nedenle imparatorluk merkez idaresine mensup memur, bey veya kul taifesinden kimse bu yapının içerisinde yer almazdı (Ayn-ı Ali Efendi, 1979, s.35, 36). Bölgenin idari bakımdan başında bulunan bey veya reis, gerçek bir mülkiyet hakkına sahip değildi (Kılıç, 2001, s.257-74). Bu nedenle herhangi bir satış, hibe veya vakfetme eylemi gerçekleştirilememekteydi. Şayet vakfetmek isterse divan-ı hümayundan bunun için izin alması şarttı (Göyünç, 1991, s.270, 271). Diğer taraftan Yurtluk-Ocaklıklarda ise tımar yapılmakta ve gelirler arpalık ya da sancak hassı yoluyla elde edilmekteydi (Kılıç, 2007, s.317, 318). İki uygulama arasında kimi farklılıklar olsa da, esas olarak, imparatorluk idaresinin fetih sırasında yardımlarını gördüğü yerel bey veya emirlere kendi hâkimiyetlerindeki bölgeleri belirli kurallar çerçevesinde bırakma maksadı taşıdıkları söylenebilir (Akgündüz, 1992, s.475-478).

Her iki uygulamanın tarihsel ve coğrafi nedenlere bağlı arka planı vardır. İlk olarak 1631 yılında Padişah'a sunduğu eserinde Aziz Efendi'nin de ifade ettiği üzere bölge "*Kızılbaş*" hududunda olması bakımından önemli bir mevkide yer almaktaydı (Murphey, 1985, s.37). Çaldıran Savaşı (23 Ağustos 1514) sonucu oluşan yeni idari, siyasî ve dinî yapılanma Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ile İdris-i Bitlisî görüşmesini kaçınılmaz kılmıştı (Kodaman, 1986, s.13). Bu görüşme vesilesiyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı sancaklarında "*ırsî olarak aşiret reislerinin ailesinin tekeline bırakılması*" şartıyla Osmanlı idaresi kurulabilmişti (Akgündüz, 1991, s.205, 206). İdris-i Bitlisî, padişahıtan aldığı ve henüz hitap kişi veya bey adı yazılı olmayan 22 berat, 7 istimâletnâme ve bir beylerbeyi beratını bu bölgelerde bağlılığına inandığı kişi ve beylere dağıtmıştır. Bu çerçevede ilk olarak Diyarbakır Beylerbeyliği kurulmuş ve bu şekilde paye almış, pek çoğunun tahakkümünde onlarca aşiretin bulunduğu hükûmet beyleri buraya bağlı olacak şekilde düzen almışlardır (Göyünç, 1969, s.25, 26). Neticede Yavuz döneminde "*Cemaat-i Kürdân*", Kanunî döneminde ise "*Ümera-i Kürdistan*" ve "*Vilâyet-i Kürdistan*" şeklinde tamamen idari bir sancak

hüviyetine haiz birimler oluşturulmuştur. Hakkâri bölgesi ilk tevcihte geçmese de 1526 tarihli bir sancak tevcih defterinde “İzzeddin Şir” ismiyle “Vilâyet-i Kürdistan Eyaleti” dâhilinde yer almıştır (Kılıç, 2015, s.449, 450).

İmparatorluğun Van havalisindeki hâkimiyeti ise çok sonradan gerçekleşecekti. Öyle ki Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566), 1548 yılında İran’a düzenlediği sefer esnasında ele geçirdiği Van’ın idaresini Anadolu defterdârı İskender Paşa’ya bırakmıştır (Kılıç, 1997, s.20) Bu gelişmenin yaşandığı dönemde Hakkâri bölgesi Seyyid Muhammed Bey idaresindeydi. Seyyid Muhammed Bey, Şeref Han’ın ifadesine göre Şah Tahmasp ile Şehzade Mustafa arasında aracılık yaptığı için öldürülmüştür. Yerine imparatorluk taraftarı olarak da bilinen ve kırk yıl bölgede hükümlan olacak yeğeni Zeynel Bey geçmiştir. 1585 yılında Özdemir Oğlu Osman Paşa öncülüğünde Azerbaycan’a sefere giden Osmanlı ordusuna katılan Zeynel Bey, bu savaşta ölmüştür. Böylece oğlu Zekeriyya Bey’in Hakkâri beyliğine giden yolu açılmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Hakkâri Beyleri kendilerine oldukça yakın bir mıntıkada yer alan Albak (Başkale) bölgesini de kontrollerinde tutmuşlardır. Nitekim buranın idaresi için Zekeriyya Bey’in kardeşi İbrahim’i görevlendirdiği anlaşılmaktadır (Şeref Han, 1990, s.118, 119, 121)

İmparatorluk merkezi ile yerel bey ve aşiret reisleri arasında oluşturulan yurtluk-ocaklık ya da hükümet sancakları esaslı idari yapı Tanzimat Fermanı’nın (3 Kasım 1839) ilanına kadar devam etti (Eren, 1979, s.709). Tanzimat, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki bu yerel güç odakları için âdeta bir yıkımın habercisi olarak algılandı. Ferman, imparatorluk taşrasında eğitim, hukuk, mali, idari ve askerî yapı başta olmak üzere pek çok alanda yeniliğe ve değişime işaret etmekteydi (Seyitdanlıoğlu, 1992, s.1, 2) fakat Tanzimat’ın asıl önemli amaçlarından biri mali bakımdan merkezî bir kontrolün yakalanmasıydı. Bu kapsamda en ufak gelir kaleminin dahi takibini ve kontrolünü sağlamak amacıyla tedbirler alınmıştı. Her türlü gelirin devlet hazinesinde toplanması ve yine tüm giderin de buradan yapılması bu tedbirlerden biri ve en önemlisiydi (İnalçık, 1993, s.365). Fakat her şey imparatorluk idaresinin öngördüğü veya hesapladığı gibi olmadı. Diyarbakır, Erzurum ve Trabzon gibi Tanzimat esaslarının uygulanmaya çalışıldığı bölgelerde oldukça büyük problemler ortaya çıktı. Yer yer karşı koyuş sesleri yükseldi. Özellikle Diyarbakır ve Erzurum gibi yurtluk-ocaklık sisteminin etkin olduğu bölgelerde, öncülüğünü hak sahibi bey veya reislerin yaptığı isyanlar patlak verdi (Çadırcı, 1997, s.191-196).

Bir yandan Tanzimat’ın öngörülen kazanımları, diğer yandan yereldeki güç odaklarının kayıpları arasındaki çekişme 1845 yılında Van’da büyük bir isyanın ortaya çıkmasına yol açtı (Çadırcı, 1991, s.193). Zanaatkâr, çiftçi ve tüccarının pek çoğu gayrimüslim olan Van’da, fermanla birlikte uygulanacak yeni düzen buradaki bey ve reislerin durumunu, kazanımlarını bozacak (Gencer, 2011, s.84). Bu nedenle bölgedeki tımar, zeamet, mukataa ve yurtluk-ocaklık erbabları mali hak kayıplarını ileri sürerek ayaklanmaya başlamışlardır. Tanzimat ilan edildiğinde Hakkâri Beyliği’nin başında Nurullah Bey vardı (Sevgen, 1982, s.137-177) Nurullah Bey’in isyana destek vermesinin ve 1846’da Nesturîler üzerine saldırmasının altında da benzer endişeler vardı (Gencer, 2011, s.85). Giderek tırmanan huzursuzluklar neticesinde uygulamaların maksadı ve sonuçları itibariyle herhangi bir hak kaybına neden olmayacağını ifade etmek için Meclis-i Vâlâ azalarından Kamil Paşa 1845 yılında önce Erzurum’a akabinde ise Van’a gitmiştir (Küçük, 1975, s.230, 231). Fakat onun uğraşı da sonuç itibariyle bölgede sükûneti tesis edemedi. Bu ancak on yıl sonra mümkün olabilecekti.

Van isyanına katılan Nurullah Bey üzerine sevk edilen birliklerle daha fazla savaşamayarak Gevar üzerinden Berdesor kalesine ulaşmıştır. Nurullah Bey, çok geçmeden Nehri Şeyhi Seyyid Tâhâ'ya sığınmıştır. Seyyid Tâhâ'nın arabuluculuğu sayesinde 1849 yılında teslim olmuştur (Sevgen, 1982, s.170). Önce İstanbul'a götürülmüş, akabinde Girit'e sürgün edilmiş ve orada ölmüştür. İsyanın sona ermesi ile teşkil olunan Hakkâri Eyaleti'nin mali yapısının nasıl olacağı meselesi ön plana çıkmıştır. Yenilikçi imparatorluk kadrolarının önünde bölgenin kadim kültürü ve coğrafyasının kazanımlarının ortaya çıkardığı kimi çıkmazlar büyük bir engel gibi durmaktaydı. Bu çıkmaza İran'ın bölgeye yönelik işgal maksatlı eylemleri de eklenmişti (BOA. A.MKT.206/9, T.23.B.1265). Hâliyle bir an evvel idari yapının tesisi gerekmektedir. Öncelikle Erzurum'a bağlı bulunan Van Sancağını da kapsayacak Hakkâri Eyaleti tesis edildi. Çok geçmeden Hakkâri ve Van sancak hüviyetinde bu sefer Kürdistan Eyaletine bağlı hâle getirildi. Nihayet 1856 yılında Hakkâri Sancak olarak Van Eyaleti'ne bağlandı. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde yer alan "Eyâlet Defteri"ne göre bu dönemde Hakkâri, Van Eyaletine bağlı bir "hükûmet"dir (TTK. No:9, vr.77/b)² Bölgede idari olarak yaşanan bu hızlı değişim, mali yapıyı da etkilemişti. Nitekim hem "yurtluk-ocaklık" ve hem de "hükûmet sancağı" ifadeleri giderek "topraktan istifade etme, gelir sağlama" manasında birleşti (BOA. HAT.770/36/176, 17.B.1242).

Bölgedeki köylerin bazı kimselere malikâne olarak verildiği ve bu durumun bölgede ciddi bir hoşnutsuzluk yarattığı anlaşılmaktadır. Çok geçmeden bu sisteme son verilmiş ve hak sahiplerine malikâne gelirlerinin peşin ödenmesi kararlaştırılmıştır. Böylece bölgede hak sahipleri ile reaya arasındaki araçlara son verilmiştir. Pek çok köy geliri, ortalama bir öngörü üzerinden hesaplanarak müzayede edilmiştir. Öncelikle Nurullah Bey'in 25 köyü dâhil olmak üzere Hakkâri'deki tüm mal varlığı satılarak kendisinin maaşa bağlanması kararı alındı (BOA. A. MKT. MHM. 13-54). Sonradan Hakkâri'nin önde gelen aile ve sülalelerinin elindeki köylere el konuldu. İmparatorluk idaresi buraları toplam 50.905.5 kuruş bedelle ihale etti fakat geride hâlâ yurtluk-ocaklıktan geçinen pek çok eski düzen devamcısı bulunmaktaydı. İşte elde edilen bu meblağın yurtluk-ocaklık sahibi kişilere maaş olarak dağıtılması fikri bu şekilde ortaya çıkmıştır (BOA. A. MKT. D.176/22, T. 11.Ca.1277; BAO. İ. MVL. 284/11195-2, T. 15.Z.1269; BOA. ML. VRD. 1778, T. 3 Za. 1269) Bu mahiyette hazırlanan defterler "Hakkâri Eyâleti'nin havî olduğu kazalarda olan öşür rüsumun vâridâtın cihet-i ihâlesine dair" başlığıyla Maliye Nezaretine gönderilmiştir (BOA. İ. MVL.151/4305, T.16.11.1265) Böylece tahmini bir değer ile eyaletin tüm gelirleri ihale edilmiş ve elde edilen gelir imparatorluk idaresi vesilesiyle ilgililere maaş olarak ödenmeye başlanmıştır. Maaş hakkı kazanmanın en önemli kıstaslarından biri "belge ibrazı"ydı. Yani ellerinde yurtluk-ocaklık sahibi olduklarına dair önceden verilmiş belgesi veya senedi olanlar hemen, olmayanlar ise sıkı bir tetkik neticesinde maaş almaya hak kazanmaktaydılar. Nitekim 25 Ekim 1857 tarihli bir belgede, sayım ve tespit esnasında Hakkâri'de olmadıkları için maaş alamadıklarını ifade edenlere dair malumat yer almaktadır. Çölemerik kazasındaki Görânis, Akvanis ve Sevin köyleri mutasarrıfları olduğunu ifade eden Ömer, İbrahim ve Abdullah Beylerin örneklerinde olduğu üzere bir şekilde tespit aşamasında hak kaybına uğramış kişilerin olduğunu görmekteyiz. Neticede imparatorluk idaresi, üç kişinin başvurularını

²Bu hususta bazı araştırmalarda atf yapılan aynı arşivdeki "Hakkâri, Hükûmet", TTK Kütüphanesi, Yazmalar Kataloğu, No. 35, "Anadolu Vilâyeti Taksimâtı", isimli esere kurum kütüphanesi ve arşivinde yapılan inceleme ve araştırmada tesadüf edilememiştir.

değerlendirmiş ve 8147 kuruş bedelle ihale edilmiş köylerin gelirinden 1265 ve 1266 yılına ait maaşların kendilerine verilmesini uygun bulmuştur (BOA. İ.MVL.381/16699, T.6.Ra.1274).

Önceleri sadece erkek çocukların aldığı bu maaşı 1858 Arazi Kanunnamesi'nden sonra kız çocukları da almaya başladı (BOA.A.AMD.85/63, Gencer, 2011, s.92). Gencer, çalışmasında imparatorluk idaresinin bir şekilde önceden hiç çalışmamış, çalışma alışkanlığı olmayan yurtluk-ocaklık sahibi kişileri bir bakıma "maaşa bağımlı" hâle getirerek modernleşme ve merkezleşme eğilimlerinin önündeki en büyük engellerden birini ortadan kaldırdığını ifade etmektedir (2011, s.93).

BOA. EV.d.16257 Numaralı Deftere Göre Hakkâri

İdarî Bakımdan Hakkâri Sancağı

Osmanlı İmparatorluğu 1361 yılına kadar sancak temelli bir taşra idari yapı sistematiğine sahipti. Sonrasında eyalet düzeni tesis edilmeye başlandı (Ortaylı, 2007, s.251, 252) fakat "sancak", Osmanlı mali yapısının esas birimi olarak varlığını devam ettirdi. Sancak merkezli taşra idari yapısı Osmanlı *Klasik Döneminin (1300-1600)* en önemli unsuruydu (Ortaylı, 2018, s.62, 63) Eyaletler ise sancak, kaza, nahiye ve köylerden oluşan çok daha geniş bir coğrafi alanı kapsayan idari birimler olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu özellikle Anadolu'da ele geçirdiği bölgelerin idari sınırları zorunlu olmadıkça değiştirmemiş, eski hâliyle kendi yönetim yapısında dâhil etmiştir (Şahin, 2009, s.97-99). Bu nedenle ilk dönem sancak sınırlarının çok daha eskilere dayanan bir mazileri olduğu pekâlâ söylenebilir. Sancağın merkezi olarak bilinen kazada ikamet eden Sancak Bey'i bu idari birimin başında yer almaktaydı. Tanzimat ile birlikte vilayet, sancak, kaza, nahiye ve karye şeklinde sıralanabilecek yeni bir yönetim birimi oluştu (Ortaylı, 1994, s.283-334). Hakkâri bölgesi de yukarıda ifade edildiği üzere zaman zaman eyalet, sancak ve nahiye olarak bu yeni yapı içerisinde yer almıştır.

İncelediğimiz defterin kapsadığı tarihler dikkate alındığında ilk olarak Hakkâri'nin idari yapısına eğilmek gerekmektedir. Bu vesileyle Hakkâri'nin Tablo l'de de görüldüğü üzere dokuz kazasının olduğunu görmekteyiz. Albak (Çoşkun, Sivridağ, Karaca, Yekeler, Özkılıç, Atik, 2020, s.52), Çölemerik (Çoşkun, Sivridağ, vd. 2020, s.130), Gevar (Çoşkun, Sivridağ, vd. 2020, s.145), Betüşşebab (Çoşkun, Sivridağ, vd. 2020, s.781), Çal ve Tiyari (Çoşkun, Sivridağ, vd. 2020, s.738), Kotur (Çoşkun, Sivridağ, vd. 2020, s.286), Almus (Çoşkun, Sivridağ, vd. 2020, s.53) ve Gelemus (Çoşkun, Sivridağ, vd. 2020, s.268) ile Şemdinan (Çoşkun, Sivridağ, vd. 2020, s.427) şeklinde bu kazaları sıralayabiliriz. Fakat bu kazalardan, özellikle Almus ve Gelemus şeklinde okunabilecek, ikisine ait bilgiler defterde yer almamaktadır. Her ne kadar defterde kaza ve Devlet Arşivleri'nde (BOA. MVL.279/38, T.15.10.1270 (M.11 Temmuz 1854) ise nahiye olarak ifade edilmiş olsa da bu iki idari birimin köy statüsünde oldukları anlaşılmaktadır. Hakkâri merkeze oldukça uzak olan bu iki biriminin idaresinin çok daha kolay bir şekilde yapılabilmesi için Musul'a bağlanmaları uygun görülmüştür. Kaza, nahiye veya köy statüsünde görünmesinin en önemli nedenlerinden biri de kanımızca söz konusu idari değişiklikler olabilir. Nitekim Hakkâri'ye bağlı olmakla birlikte oldukça geniş bir mıntıkada yer almalarından dolayı "kaza" olarak yapılandırılmış olabilirler. Öyle ki 1854 yılında Musul'a bağlı iken Hakkâri'ye bağlandıklarını "İmâdiye Kazâsının Musul'a ve Almus ve Gelemus Karyeleriyle Şemdinan Kazasının Hakkâri Sancağı'na ilhâkı" şeklindeki belgeden anlayabilmekteyiz (BAO. MVL.279/38). Öte yandan aynı yıl Musul Eyaletinin Zibar Kazasına bağlı "Şemdinan Nahiyesi" ile Davudiye Kazası dahilinde bulunan "Almus ve Gelemus"

köylerinin Musul'a ilhak olduklarını görmekteyiz. Bu idari sınır değişikliğinin en önemli nedenlerinden biri belgeden anlaşıldığı kadarıyla “coğrafi özellikler ve iskân yapısıyla” ilgilidir. Nitekim Musul'a bağlı Şemdinan nahiyesinin Hakkâri'den idare edilmesi çok daha kolay olacağı düşünülmektedir. Öte taraftan Almus ve Gelemus köyleri ise Hakkâri'ye “kırk elli saat” uzaklıktadır. Oysa söz konusu köyler Musul'un Davudiye kazasına sadece “iki buçuk saat” mesafededir. Bu nedenle Davudiye kazasına bu köylerin bağlanması çok daha uygun bulunmuştur (BOA. MVL. 279/38). Haliyle önceleri Hakkâri'ye bağlı ve oldukça uzak bir mıntıkada yer almalarından dolayı kaza ve nahiyeye olarak ifade edildiklerini, sonraları ise kendilerine oldukça yakın Musul'un Davudiye Kazasının bulunması ve idari olarak buraya bağlanmalarından dolayı köy statüsü kazandıkları düşünülebilir.

Tablo I: BOA. EV.d.16257 Numaralı defterde Hakkâri Kazaları

Hakkâri Sancağı				
Albak/Alpak Kazası	Kazası	Çölemerik Kazası	Gevar Kazası	Beytüşşebab Kazası
Çal ve Tayyari (Tiyari) Kazası	Kotur Kazası	Almus (Almusun) ve Gelemus (Gelmesun)		Şemdinan Kazası

Hakkâri Sancağı'nın merkez kazasının ise Çölemerik ve Başkale arasında gidip geldiği anlaşılmaktadır. Bu duruma dair belgelerde her ne kadar “askerî şartlar ve zaruretler” dile getirilse de Çölemerik'in sahip olduğu “coğrafi yapı ve koşulların da” merkez kazanın Baş Kale'ye taşınmasında etkili olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Meclis-i Vükelâ kararında da dile getirildiği üzere Çölemerik'e giden iki yol bulunmaktadır. Bunlardan biri dağ, diğeri ise dere yoludur. Dağ yolu “mevsim-i şitâ”da yani kış aylarında kar nedeniyle kapanmaktadır. Dere yolu ise uygun işleme şartlarına sahip değildir. Bu coğrafi engeller nedeniyle merkez kaza ilk olarak Baş Kale'ye alınmıştır fakat özellikle XIX. yüzyıl sonlarına doğru artan Nesturî ve diğer asi grupların çıkardıkları bazı olaylar nedeniyle merkez kazanın Çölemerik'e naklinin uygun olacağı düşünülmüştür. Bu değişiklik aslında bir bakıma bölgedeki demografik yapının da ortaya çıkardığı zorunluk olarak görülebilir. Öyle ki Hakkâri-Van ile imparatorluk merkezi arasında gidip gelen belgelerden anlaşıldığı üzere “asi” grupların cevalân-gâhı Çölemerik havalisidir. O hâlde imparatorluk idaresi bir noktada merkez idareyi Baş Kale'ye taşıyarak ulaşım problemini çözmüşse de güvenlik gibi bir başka çıkmazla karşılaşmıştır. Neticede artan gerginliğe çok daha hızlı ve etkili bir şekilde müdahale etmek maksadıyla sancak merkezinin Çölemerik'e taşınması uygun görülmüştür. İlk olarak çok vakit geçirilmeden merkezî ve yerel kaynaklardan istifade edilerek hızlı bir şekilde Çölemerik'te bir Hükûmet Konağı'nın yapılması kararlaştırılmıştır. Bu kararın doğal bir sonucu olarak var olan yol probleminin çözülmesi için de Nafia Nezâreti ile görüşmeler sağlanmıştır. Nezaretin görevlendirdiği mühendislerin Çölemerik yolunda teftişe başlamaları ise bu değişimin sağlanmasındaki kararlılık ve hızılığın işareti olarak görülebilir (BOA. MV. 22/34, H. 03.11.1304 (M. 24 Temmuz 1887). Defterde sadece kaza veya sancak bazında değil bazı köylere dair bilgilere de rastlanılmaktadır. Nitekim “Çöli, Pıran/Pizan, Allıyan ve Zire/Dize” şeklinde sıralanabilecek köyler bu minvalde örnek olarak verilebilir. Başta bu köyler olmak üzere Hakkâri Sancağı dâhilindeki dönemin tüm köylerine ait teferruatlı bilgileri barındırmaması kaynağımızın büyük bir eksikliği olarak görülebilir fakat esas hazırlanış maksadının daha ziyade mali olması noktasında bakıldığında bu durum biraz daha anlaşılır olabilmektedir. Zira elimizdeki defterin bir bütünü ufak bir parçası olduğu düşüncesindeyiz. Benzer mahiyette öncesi veya sonrasında hazırlanmış pek çok örneğinin

olması kuvvetle muhtemeldir. Bu bakımdan defterin dile getirilen sınırlılığının bugün bilemediğimiz döneminin kimi gereklilikleri dâhilinde oluştuğunu düşünebiliriz. Örneğin Hakkâri'ye bağlı kazalar olarak görülen idari birimlerden “mülhak” olarak bahsedilmesi de dikkat çekicidir. Burada kastedilen kazanın kendisi mi yoksa kaza müdürü mü tam olarak anlaşılammıştır. Sonraki idari yapı ve belgelerdeki itham dikkate alındığında “kaza müdürleri” oldukları anlaşılmaktadır. Yine Tablo II’de görüldüğü üzere kaza müdürlerinin isimleri ve görev tarihlerinin yazılması da bu düşünceyi doğrulamaktadır. O hâlde “mülhak kaza müdürleri” olarak yazılması gerekirken “mülhak kaza müdürlükleri” olarak yazılmıştır (BOA. EV.d.16257, vr.6/a-6/b).

Tablo II: BOA. EV.d.16257 Numaralı Defterde Hakkâri'nin Mülhak Kaza Müdürlükleri

Mülhak Kaza Müdürlükleri					
Sıra	Kaza	Müdürü	Tarih-i Memuriyeti (Hicri)	Tarih-i Memuriyeti (Milâdi)	Şehr-i
1	Gevar	Hurşid Efendi	13 Kânûn-ı Evvel sene 77	25 Aralık 1861	2300
2	Çölemerik	Ali Bey	25 Eylül sene 77	7 Ekim 1861	1350
3	Beytüşşebab	Hamîd Efendi	25 Eylül sene 77	7 Ekim 1861	1100
4	Çal ve Tayari	Mehmed Ağa	15 Teşrîn-i Sânî sene 77	7 Aralık 1861	1000
5	Kotur	Ahmed Ağa	19 Kanûn-ı Sânî sene 73	31 Ocak 1858	750
6	Şemdinan	Hüseyin Bey	25 Eylül sene 77	7 Ekim 1861	500
Toplam					7000

Bu tespit doğrultusunda Hakkâri'nin mülhak altı kaza müdürü isimleri ve maaşları Tablo II’de gösterilmiştir. Altı kaza müdürünün aylık toplam 7000 kuruşluk maaşlarının bulunduğu söylenebilir. Bunlardan en fazla maaşı 2300 kuruşluk maaş ile Gevar Kazası Müdürü Hurşid Efendi almaktadır. En düşük olanı ise Şemdinan Kazası Müdürü Hüseyin Bey'in 500 kuruşluk maaşdır.

Hakkâri Kaymakamı

“Kaymakamlık” tabirinin geçmişi XVI. yüzyıla dayanmaktadır. (Uzuncarşılı, 1988, s.180-184). XVI. yüzyılda genellikle sadrazamın yerine “vekil” olarak bıraktığı kişiyi ifade etmek maksadıyla kullanılmıştır. Sonradan özellikle askerî sınıflarda kullanılan bir rütbe olarak ön plana çıkmıştır. Tanzimat ile başlayan yerel idarelerin yeniden şekillenmesi bağlamında her iki anlamının uzağında idari, askerî, mali yönü ön planda olan bir idareci manasını kazanmıştır (Güneş, 2014, s.108-110; Özkaya, 2002, s.84-85). Hakkâri Sancağı'nın da Tanzimat ile yaşanan bu değişimlerde nasibini aldığını ve bazı kaymakamların burada görevlendirildiklerini biliyoruz (Alandağlı, 2020, s.403-437). Bu çalışmaya konu olan defterden elde edilen bilgiye göre Hakkâri Kaymakamı Mehmet Nazım Paşa azledilmiş ve yerine Çıldır eski Kaymakamı Abdullah Paşa'nın atanmıştır. Mehmet Nazım Paşa 04.02.1278 (M.16 Mart 1862) tarihinde Hakkâri kaymakamı olarak göreve başlamıştır (BOA. A.MKT.

MHM.230/62; BOA. A.MKT. UM. 488/67, T.20 Za.1277). Hakkâri'de koyun ve öşr vergisinin toplanması hususundaki gayretine rağmen bölgedeki kimi düzensizliklere göz yumduğu, halktan zorla para aldığı yönündeki suçlamalarla görevinden azledilmiştir (Alandağlı, 2020, s.428). Onun azliyle yerine yukarıda da belirtildiği üzere Abdullah Musib Paşa atanmıştır (BOA. A.MKT. MHM. 283/27, T.27.05.1280; Alandağlı, 2020, s.429). Defterin düzenlendiği dönemde Hakkâri Kaymakamlık makamının çoğu Kapu Kethüdarları maaşına sarf olunan aylık toplam 9300 kuruşluk bir giderinin bulunduğu anlaşılmaktadır (BOA. EV.d.16257, vr.5/b).

Mali Yapısı

Tanzimat'ın ilanının ilk yıllarında imparatorluk tebaasının hukukî ve mali anlamda eşitliğini işaret etmekteydi. Dönemin temel düşüncesi tebaanın mali olarak eşit, adil bir vergi düzeyine kavuşturulmasıydı. Bunun tesisi ve merkezî vergi sistemini oluşturulması adına ilk olarak "*muhasıllıklar*" kuruldu (Ortaylı, 2007, s.444). Önceleri merkezî birimlerde oluşturulan muhasıllıkların bağlı birimleri çok geçmeden yerelde de görünmeye başladı. Temel maksat merkezdeki veya yereldeki "*mal*"ın tespiti ve vergilendirilmesiydi fakat esas olarak "*mâlik olunan her türlü şey*" olarak tarif edilebilecek "*mal*" kavramı bilindiği üzere çok daha karmaşık ve farklı anlamlara gelmekteydi (Hacak, 2003, s.461-465). Bu nedenle vergiye tabi kişi, sahip olduğu mal, mülkün tespiti bu durumun en önemli ayağını oluşturmaktaydı (Çadırcı, 1991, s.108-110). O hâlde bu maksatla görev alacak memurlar bağımsız olmalıydı. Özellikle taşradaki tüm gelir gider kalemlerinin tespiti ve tedarikinde söz sahibi olan mal memurlarının validen bağımsız çalıştırıldıkları anlaşılmaktadır (Efe, 2009, s.96). Buna karşın taşra mali vergi düzeni ve kontrolünün ilk esaslı adımları "*temettü*" vergisi ile atıldı. Çünkü tebaanın elindeki tüm mal, mülk ve hayvanlardan elde edilecek vergilerin tespiti için bu sayımlar yapılmaya başlandı (Güran, 2000, s.76-79; Kütükoğlu, 1995, s.395-400). Böylece emlak, arazi ve hayvanata dair geliri esas alan vergi kalemleri ön plana çıktı. Eskiden ödenen örfî vergi miktarlarından hareketli tahmini bir meblağ köy bazında tespit edildi. Bu yapılırken köydeki her ailenin mali durumu göz önüne alındı (Kütükoğlu, 2020, s.313-315). Dolayısıyla Tanzimat ile başlayan ve Osmanlı taşra ve mali idaresine etkileyen en önemli gelişmelerden biri "*mal, nüfus ve emlak*" kâtipliğinin oluşmasıydı.

Mal Baş Kâtibi

Tanzimat ve imparatorluk merkez-taşra idaresi ile mali yönüne etkisi bağlamındaki yukarıdaki izahımız dahilinde Hakkâri özeline bakılabilir. Defterdeki bilgilere göre Hakkâri'de yerel gelir kalemlerinin tespiti ve tayini ile toplanmasından sorumlu olan Mal Başkâtibi Mustafa Efendi'dir. Mustafa Efendi en azından defterdeki rakamlar dikkate alındığında 1960 kuruş gibi devrine göre hiç de küçümsenmeyecek bir maaşla bu görevini ifa etmektedir. Mustafa Efendi elbette yukarıda sıralanan iş ve işlemleri tek başına yapmıyordu. Onun aylık 700 kuruş maaşlı Tevfik Efendi isimli bir refiği ile 120 kuruş maaşlı Artin? isimli mal odacısı bulunmaktaydı (BOA. EV.d.16257, 6/a). Daha sonra Hakkâri Tahrirât Baş Kâtipliği ve refikliğine dair bilgiler defterde yer almaktadır. Mekteb-i Maliyede öğrencilere derslerini anlamada yardımcı olan, "*mekteb müzakerecisi*"³ olan Ali Efendi 2000 kuruş aylık görev ifa

³ "Halife-i mekteb" kullanımı hakkında Bk. "*Kalfa. Mekteplerde talebinin derslerini müzakere ve okudukları derslerde anlayamadıkları yerleri onlara tekrar eden mekteb müzakerecisidir*", <https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu#dic9>, (Erişim Tarihi: 22.10.21)

etmektedir. Refikliğini ise önceden Mehmet Efendi akabinde Ali Hâdi Efendi 700 kuruş maaşla ifa etmektedir (BOA. EV.d.16257, 5/b).

Mal Sandığı

Yukarıda da ifade edildiği üzere Tanzimat reformlarının en önemli ayaklarından biri “vergi” idi. Verginin tespiti olduğu kadar yeri ve zamanı geldiğinde elde edilen meblağın nakli de önemliydi. Bu bakımdan paranın toplanması, muhafaza edilmesi ve istendiğinde gerek hazineye ve gerekse de ilgili kişi ya da idareye ulaştırılması elzemdi. İmparatorluk idaresi ilk zamanlarda bu döngüyü sağlayacak sistemi kuramadı. Bu nedenle taşrada vergi olarak toplanan paranın muhafazası ve nakli meselesinde kimi “kumpanya sarrafları” ön plana çıktı. Bir bakıma bu şirket veya kişiler hem sermaye edinmiş oluyorlar hem de istenildiğinde parayı idarenin işaret ettiği yere ulaştırıyorlardı. Dolayısıyla yapmış oldukları aracılık ve verdikleri nakil hizmetleri için de ayrıca belli bir miktar para alıyorlardı fakat Tanzimat ile bu uygulama değişti. Zira Tanzimat, mümkün mertebe aracı olmadan verginin tespiti, tayini ve toplanması ile naklini esas almaktaydı. İşte bu beklentinin bir sonucu olarak hemen hemen her kaza, sancak veya vilayette Mal Sandıkları oluşturuldu. Bu sandıkların tamamı yetki sahalarındaki vergi gelirlerini toplamak ve muhafaza etmekle vazifeliydi. Toplanan paradan bölgelerinin giderlerini öder, kalanını Maliye Nezaretinin buyruğu üzerine gereksinim duyulan yere aktarılırlardı. Oldukça önemli bir görev olarak Sandık Eminliğinin “emin” ve “güvenilir” olması kadar “kefilli” bir kişiye verilmesine özen gösterilirdi (Şener, 1990, s.56).

Dolayısıyla Hakkâri Sandık Emni Ohanis olup aylık 300 akçe maaşa sahiptir. Hiç şüphesiz 1855 yılında bölgede tanınan, bilinen ve kefilli olan bir kişiydi. Hakkâri mal sandığının hesaplamalarına göre Hakkâri merkez ve kazalarının kırtasiye gideri ise aylık 560 kuruştur. Ayrıca değişik birimlerde görevli memurların ikamet etmesi için de bir konağın aylık 452 kuruş karşılığında kiralandığını defterdeki bilgiler ışığında görmekteyiz.

Tapu Kâtipliği

Tanzimat Fermanı’nın arazi hukukuna dair de önemli gelişmeleri tetiklediği bilinmektedir. 1858 Arazi Kanunnamesi ile toprak artık borca karşılık rehin olarak verilebilecekti. Bu durum ilk başta olmasa da ilerleyen süreçte toprağın satışına giden süreci başlatacaktı (Alandağlı, 2011, s.91-123). Tanzimat’ın vergi politikası toprak ve işleyeni üzerinde de etkili oldu. İmparatorluk idaresi arazi kanunnamesi ile toprağı bizzat işleyen adına kaydederek doğrudan ondan vergi almayı hedeflerdi (Haj, 1997, s.25). Barkan, Arazi Kanunnamesi’ni ortaya çıktığı dönemde de var olan ve imparatorluk dahilinde oldukça yaygın bir uygulama olan “çiftlikler” ile bunun doğal bir sonucu olarak “toprak sahibi” ve “köylü, reaya” arasındaki ilişkiler noktasında kesin hükümler vermediğini, sessiz kaldığını ileri sürmektedir (1980, s.291-350) Keyder ise Barkan’ın düşüncesini, kanunnamenin “küçük toprak sahiplerinin” korunması ve gelişimine değil imparatorluk ve büyük toprak sahiplerinin gelişimine yol açtığı şeklindeki izahıyla savunur (1998, s.10-14)

Kanunname’nin bizler için esas önemli yanı Hakkâri gibi yerel bey veya aşiretlerin etkin olduğu bölgelerde yaratmış olduğu sonuçtur. Gerek Barkan ve gerekse Keyder’in tespit ve yorumları Tanzimat’ın Hakkâri gibi nispeten küçük merkezlerde sıradan köylü, reaya için olumlu anlamda önemli farklılıklar yaratmadığını düşündürür. Bu yorumların aksine bölgedeki aşiret yapısı ve XIX. yüzyıl dünyasının ortaya çıkardığı pek çok

değişkenin Hakkâri'de etkisi altına aldığı muhakkaktır. Zira burada da diğer bölgelerde olduğu gibi kiracı, ortakçı bir hane halkı ortaya çıkar. Fakat bölgedeki aşiret yapısı ve XIX. yüzyıl dünyasının ortaya çıkardığı pek çok değişkenin Hakkâri'de etkisi altına aldığı muhakkaktır. Burada da diğer bölgelerde olduğu gibi kiracı, ortakçı bir hane halkı ortaya çıktı. Haj'in Hakkâri'ye oldukça yakın bir konumda bulunan Irak üzerinde ortaya koymuş olduğu gibi aşiret ya da şeyh aileleri arasında toprağa sahip olma isteği nedeniyle gerginlikler yaşandı (1997, s.24, 25, 38). Özellikle 1858 Arazi Kanunnamesiyle değişen mülkiyet ilişkileri ve hukuku dahilinde Hakkâri'de de tapu katipliğinin oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Aylık 300 kuruş maaş ile Abdullah Efendi bu görevi ifa etmektedir. Hakkâri'de Abdullah Efendi'nin yanında iki kâtibin de olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki 250 kuruş maaşla görev yapan Mehmet diğeri ise 150 kuruş maaşı bulunan Ahmet Fehmi Efendi'dir (BOA. EV.d.16257, 5/b, 6/a).

Faris Kâtibi

Hakkâri'de her ne kadar ismi belirtilmemiş olsa da kale, garnizon kalelerin bulunduğunu "Fâris Kâtipliği" görevini yürüten Nuri Efendi'ye dair bilgiden öğrenebilmekteyiz. Hakkâri merkezdeki Çölemerik ve Bay Kaleleri başta olmak üzere adı geçen kazalardaki kalelerde görevli "muhafızların" kayıtlarını tutmakla görevli Nuri Efendi'nin maaşı 500 kuruştur. Bu noktada "fâris" veya "fârisân" kelimesinin Osmanlı askeri literatüründe özellikle sınır boylarında "garnizonlarda görev yapan süvari" anlamına geldiğini de belirtmekte fayda vardır (Gezer, 2018, s.75, Dipnot:2). Kelimenin kavramsal ve terimsel anlamlarına dair her iki durum da Hakkâri'nin konumuna uygundur. Yani gerek kale muhafızları ve gerekse sınır garnizonlarında görevli süvariler bakımından Hakkâri'de fârisân sınıfından askerlerin bulunduğu, bununla ilgili bir idare sisteminin kurulduğu anlaşılmaktadır. Özellikle XVI. yüzyıldan itibaren belirginleşmiş Osmanlı-İran çekişmesi ve bu bağlamda sınır, serhat pozisyonunda yer alması fâris, fârisân askerî yapı dahilinde bir oluşumu zorunlu kılmıştır. XIX. yüzyılda her iki siyasi yönetim arasındaki gerginlik benzer mahiyetteki askerî birliklerin kurulmasını veya devamlılığını tetiklemiş olabilir. Ayrıca Hakkâri coğrafyasının yapısı ve bu yapıdan kaynaklı bazı özellikleri de atlı, mobilize birliklerin varlığını tetiklemiş bir başka önemli etken olarak belirtilebilir.

Kator Karantinahânesi

Anlam itibarıyla "yolcuların gözetim altında tutulması süresi" olarak tarif edilebilecek olan Karantina kelimesi İtalyanca "quarantena" yani "kırk" anlamına gelmektedir. Gelip-giden taifeye dönük ilk karantina uygulaması XIV. yüzyıla kadar geriye gider. Sonrasında hızla Doğu Akdeniz limanlarında tatbik edilmeye başlanmıştır (Sarıyıldız, 2001, s.463-465). Osmanlı tarihinde ise ilk olarak Avusturya ile yapılan Pasarofça Antlaşması (21 Temmuz 1718) ile görünür olur. Doğu'da etkili vebanın kendi ülkelerini taşınmasından çekinen Avusturya, Osmanlı tüccarlarını sıkı bir kontrol ve denetimden sonra kabul etmeyi onaylar. Fakat modern anlamda karantina ancak XIX. yüzyıl hastalığı olarak da literatürdeki yerini almış olan "kolera" salgını sonucu tesis edilebilmiştir. Bu anlamda imparatorlukta ilk karantina uygulaması II. Mahmut (1808-1839) döneminde etkili olan büyük kolera salgınına karşı yapıldı. Onun döneminde 1838 yılında İstanbul'da Karantina meclisleri kuruldu (Sarıyıldız, 1994, s.329-370; Kütükoğlu, 2020, s.245-251). Bu kapsamda ilk olarak Avusturya'dan uzman ve deneyimli doktorlar İstanbul'a getirildi. 1866 yılında İstanbul'da toplanan "Milletlerarası Sağlık Konferansı"nda imparatorluk idaresi Hac yolu güzergâhı ile ticaret ve transit yollar üzerinde karantinahaneler oluşturulmasını kabul etti.

Hakkâri'deki karantinahanenin de bu tarihten sonra kurulmuş olması muhtemeldir. Nitekim Hakkâri Bölgesi Panzac'ın belirlemiş olduğu "veba odak sahası"nda yer almaktaydı (Panzac, 1997, s.43). Defterde Hakkâri ile ilgili olarak eriştiğimiz ilgi çekici yönlerden biri Kotur Kazası'ndaki karantinahandır. Kotur Karantinahanesinde görevli Eski Ruscuk Karantina müdürü olan Edhem Efendi 30 Kasım 1860 tarihinde ölmüştür. Onun ölümünden birkaç yıl sonra Kotur Karantinahanesine müdür olarak Ünye Karantina müdürü İzzet Efendi, 30 Temmuz 1863 tarihinde atanmıştır. İzzet Efendi'nin bu göreve binaen aylık 1000 kuruş aldığı görülmektedir. Karantinahânenin şeklinde ismi belirtilmemiş bir kâtibi bulunmaktadır⁴ (BOA. EV.d.16257, vr.6/b). Ayrıca biri 150 diğer ise 100 kuruş maaşlı iki gardıyanı bulunmaktadır. Önceki kira bedelinin aylık 170 kuruş olduğunu bildiğimiz Kotur'daki Karantinahanenin 25 Ocak 1859 tarihli bir belgede kira bedelinin 250 kuruşa yükseldiğini görmekteyiz. Kaymakam Mehmet Bey'in önemle vurguladığı gibi nedense Karantinahanenin bu kira bedeli aylık olarak ödenmemiştir. Bu nedenle biriken bir kira bedeli bulunmaktadır. Kaymakam biriken kira bedelinin hazineye ödenmesini ve bir daha bu tür gecikmeye mahal vermemesi noktasında ilgili birimleri ikaz etmiştir (BOA. ML. MKT.d. 244, T.16.08.1275, s.6) Aradan geçen birkaç yıllık süre zarfına ne şekilde kirasının ödendiğine dair malumatımızın olmadığı Karantinahanenin sahibinden yirmi bin kuruş bedelle satın alındığını 21 Haziran 1862 tarihli bir belgeden anlayabilmekteyiz. Artık bir kamu binası olan Karantinahanenin tamiri de elzemdir. Bu maksatla da on bin kuruşluk bir gider kalemi hesaplanmıştır. O hâlde Hakkâri'nin Kotur Kazası'ndaki Karantinahanenin satın alınma ve tamiratına toplam otuz bin kuruşluk bir meblağın ayrıldığı anlaşılmaktadır (BOA. MB.İ. 17/128, H.23.12.1278). Bu Karantinahanenin İran cihetine yakın olması ile güneyden gelebilecek "salgın" karşısında etkin rol oynadığı tahmin edilebilir. Bu nedenle gerek Hakkâri Sancağı özelinde ve gerekse de sınırdan gelebilecek salgınların önlenmesinde kilit rol oynadığı söylenebilir. Nitekim Hakkâri Sancağı'nın İmadiye Kazası'nda 1890 yılında tedirgin edici derecede kolera salgınının başlamıştır. Durumun Van Vilayeti'ne bildirilmesi üzerine bizzat vali emri ile Mösyö Yugaç/Yoac Polus 30 Haziran 1890 tarihinde İmadiye'ye gönderilmiştir (BOA. Y.PRK.SH.3/18, 18 Haziran 1306).

Gayrimüslim Tebaanın Yerel Lideri: Patrik

Defterde Hakkâri bölgesinde bir "Rum Milleti"nin varlığını işaret eden kayıt bulunmaktadır. Nitekim "Rum Milleti Patriği"nin "Çar Simon" olduğu açık bir şekilde belirtilmiştir. Çar, bu görevine karşılık olarak 300 kuruş maaş almaktadır (BOA. EV.d.16257, vr.6/b). Fakat Hakkâri ve havalisinde en azından bölgenin demografik yapısında dair yapılan çalışmalardan anlaşılacağı üzere "Rum Milleti"nin bulunmadığı malumdur. Bu bağlamda konuya dair literatür ile arşiv kaynağının resmettiği durumlar farklılık göstermektedir. Bu farklılığın nedenine dair arayışımız ilk olarak "Çar" kelimesi üzerindeki tetkikle olacaktır. Osmanlıca yazım kurulları gereği "Çar" olarak okunan bu kelimenin elbette "Mar" olması ihtimali yoktu. Fakat bizler Hakkâri bölgesindeki kadim halklardan olarak Nesturîleri ve onların öncü lider ya da bağlı ailesi için ön isim olarak "Mar" kelimesini biliyoruz (Kaplan, 2021, s.30, 75vd.; Korkmaz, 2021, s.58, 79, vd.). Ayrıca dönem olarak oldukça yakın olabilecek Osmanlı arşiv kaynaklarında da "Mar Şimun/Şimon" Nesturî Milleti Reisi olarak geçmektedir (BOA. DH. ŞFR.114/20, fi, 05 Kanûn-ı Evvel 1297) Hatta birçok belgede de "Nesturî Patriği Mar Şimun/Şemon" şeklinde yer almaktadır (BOA. BEO. 2124/159299, T. 10 Temmuz 1319; BOA. BEO. 2854/214012, T. 5 Haziran 1322). Fakat buna rağmen

⁴ BOA. EV.d.16257, vr.6/b'de kâtibin adı doğrudan verilmemiş bunun yerine "İsmi açık olduğu" şeklinde belirtilmiştir.

defterde neden bu şekilde yazıldığı tam olarak anlaşılamamıştır. Zaman zaman karşılaşıldığı üzere sehven bu tür bir yazımın olabileceği elimizdeki tek ihtimal olarak görünmektedir. Nitekim Osmanlı arşivinde tesadüf ettiğimiz bir belge, bu durumun kuvvetle muhtemel olabileceğini işaret etmektedir. Belgeye göre Doğu Anadolu'da pek çok ilde etkisi görülmüş Bedirhan Bey'in isyanı sonunda imparatorluk idaresi âdeti Mar Şimon'u "Nesturîlerden mes'ul" bir memur hüviyetine kavuşturmuştur. Bu meyanda ayrıca 1 Ocak 1850 tarihinde kendisine üç yüz kuruşluk bir maaşın bağlandığını görmekteyiz (BOA, A. MKT. NZD. 2/24, T.16.02.1266). Sadece bu belgedeki "300 kuruşluk" maaş tahsisi meselesi incelediğimiz defterde kastedilen kesimin Rum değil de Nesturî olabileceğine dair düşüncelerimizi desteklemektedir. Nitekim yukarıda işaret edildiği gibi patriğin de maaşı 300 kuruştur. Şayet bu doğru ise o hâlde Rum milleti olarak kastedilen Nesturîler; patriklerinin ise Çar Şimon değil "Mar Şimon" olması gerektiği söylenebilir. Hakkâri'deki millet ve patriğine dönük itamın sehven hatalı yazılmış olduğu söylenebilir.

Askerî Yapı

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı ordusunun gerilediği savaş meydanlarındaki sonuçlardan anlaşılabilirdi. Bu görüntüyü tersine çevirmek adına bir dizi reform ve düzenlemeye gidilmişti. Askerî reformlarda özellikle I. Mahmut (1730-1755) zamanında görünür bir artış yaşandığı söylenebilir. Nitekim I. Mahmut döneminde pek çok alanda Avrupa'dan uzmanlar getirtilerek ordunun çağın gereklerine göre yeniden düzenlenmesi amaçlanmıştı (Uzuncarşılı, 1988, s.119, 120). Sonrasında III. Selim'in "Nizam-ı Cedid" (Çadırcı, 1972, s.1-13) ve II. Mahmut'un Yeniçerileri kaldırarak "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" (Özcan, 1991, s.547-458) ordusunu kurması şeklinde reform zinciri güçlenerek devam etti. Tanzimat döneminde ise bu tür adımlar yerele yansıyacak bir boyuta kavuştu. Nitekim Dar-ı Şura-yı Askerî'de alınan karar gereği eyalet ve sancak merkezlerinde taburların kurulması uygun görüldü. Bu düzenlemenin amacı askerlik çağına girmiş olanların kendi bölgelerindeki birliklere katılarak alacakları eğitim vesilesiyle asker olmalarını sağlamaktı (Çadırcı, 1983, s.92-94). Böylece 1850 yılında her birinde reis, müftü, aza, kâtip ve muhasebecinin yer aldığı beş ordu birimi oluşturuldu. Bunlar Hassa, Dersaadet, Rumeli, Anadolu ve Arabistan şeklinde sıralanabilir. Bu orduların her birinde altı piyade, dört süvari ve bir topçu alayı bulunmaktaydı (Çadırcı, 1972, s.95, 96.) Hakkâri ve çevresi büyük olasılıkla oluşan bu yeni düzende merkezi Sivas'ta olan orduya bağlanmıştı.

Özellikle taşradaki askerî yapılanmaların da bir gereği olarak Hakkâri'de bir süvari ve iki piyade bölüğünden müteşekkil bir tabur askerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu taburda aylık 1200 kuruşluk maaşla bir binbaşı ve 500 kuruşluk maaşla de tabur kâtibi bulunmaktadır (BOA. EV.d.16257, vr.7/a). Tablo III'ten de anlaşıldığı üzere süvari birliğinde toplam 96, piyade birliğinde ise toplam 192 asker bulunmaktadır. Süvari sınıfına mensup askerlerin piyadelere göre daha yüksek maaş aldıkları anlaşılmaktadır. Bir süvari askerine 130 kuruş maaş verilirken, piyadeye ise 80 kuruş verilmesi uygun görülmüştür. Bu askerler ile komutan ve kâtiplere ödenen miktar Tablo III'te açık bir şekilde yer almaktadır. Bu tablodaki verilerden hareketle Hakkâri'deki bir tabur asker için aylık 30.145 akçelik bir harcamanın yapıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo III: BOA. EV.d.16257 Numaralı defterde Hakkâri'nin Askerî Durumu

Görev/Ünvân		Neferân		Şehr-i			
Binbaşı		1		1200			
Tabur Kâtibi		1		0500			
Toplam		2		1700			
SÜVÂRİ				PİYÂDE			
BÖLÜK-İ SÜVÂRİ				BÖLÜK-İ PİYÂDE			
Aded: 1				Aded: 2			
Maaş (Cem'ân)	Yedîne	Neferân	Ünvân	Maaş (Cem'ân)	Yedîne	Neferân	Ünvân
0400	400	1	Süvâri Yüzbaşısı	0700	350	2	Piyâde Yüzbaşısı
0300	300	1	Bölük Kâtibi	0500	250	2	Bölük Kâtibi
0250	250	1	Mülâzım-ı Evvel	0400	200	2	Mülâzım-ı Evvel
0225	225	1	Mülâzım-ı Sânî	0350	175	2	Mülâzım-ı Sânî
0600	150	4	Çavuşân	0720	090	8	Çavuşân
1.120	140	8	Onbaşı	1.280	080	16	Onbaşıyân
10.400	130	80	Neferân	1.1220	080	160	Neferân
13.295	000	96		15.150	000	192	
Yekûn: 30.145							

Bu verilerden, özellikle XX. yüzyıla yaklaşırken artan Nesturî olaylarının bölgedeki askerî yapı ve dağılımını etkilediği anlaşılmaktadır. Öyle ki 19 Temmuz 1896 tarihli bir belgede görüldüğü üzere Hakkârî merkez kazası Çölemerik'te oldukça az sayıda asker bulunmakta ve bunlar zaman zaman artan huzursuzluklara ve şerir olaylarına müdahale etmekte yetersiz kalmaktadırlar (BOA. DH. TMIK. M.10/52, T. 08.02.1314).

Yurtluk-Ocaklık'tan Maaş Tahsisine Geçiş

Yukarıda kısmen izah edildiği üzere Hakkârî'deki yurtluk-ocaklık sisteminin ortadan kalkması ve yerine elde edilen tüm diri gelir kalemlerinin ihale edilerek maaş verilmesi uygulaması noktasında defterde kabaca üç farklı gurubun bulunduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan ilki; ezelden yurtluk-ocaklı sahibi aile, kişi veya aşiretlere ait ödemeleri içerir. Bu gruba mensup olanlar defterde "Yurtluk-Ocaklık vechiyle olan intikâl itmek ve nesilleri munkarız oldukda hazine mande edilmek şartıyla mahsûs bulunan maâşların miktarı" (BOA. EV.d.16257, vr.7/a) şeklinde ifade edilmiştir. Dolayısıyla bölgede kökleri çok daha eskilere giden yurtluk-ocaklık sistemi nedeniyle kazanılmış hakları olanlar ile ilgili bir düzenleme yapılmıştır. Tablo IV'te yer alan isimlerin birçoğunun Başkale'deki Arvasi Seyyidlerinden oldukları düşünülmektedir. Başkale'nin sancak merkezi olması ile bunların da imparatorluk idaresi nezdinde itibarları artmıştır. (Kaplan, 2021:14.00)

Tablo IV: BOA. EV.d.16257 Numaralı Deftere Göre Hakkârî'de Yurtluk-Ocaklı Sahibi olanların maaşları miktarı (Para ve şer'îye olarak)

İsim	Para	Şeyriyye
Kadı-zâde Molla Taha Efendi mahdûmu Mirza Efendi maâşı	19	35, 5
Diğer mahdûmu Ömer Efendi maâşı	19	35, 5
Emmi-zâdesi Abdullah Efendi maâşı	15	51
İbrahim Ağa mahdûmu Yusuf Efendi maâşı	14	19, 5

Diğer mahdûmu Hacı Ahmed Efendi maâşı	14	19, 5
Diğer mahdûmu Abdülhamid Efendi maâşı	14	19, 5
Diğer mahdûmu Yakûb Efendi maâşı	14	19, 5
Şeyh Nureddin Efendi maâşı		39

Tablo IV'te belirtilen yurtluk-ocaklık sahipleri listesine bakıldığında ilk olarak sayılarının azlığı dikkati çekmektedir. Yani başından beri bu şekilde idare edilen bölgede Tanzimat sonrası düzenlemelerle birlikte sadece üç hane ve bağlı sekiz nefer kaydı oluşmuştur. Bu ailelere toplamda 109 para ve 239 kuruş maaş ödendiği söylenebilir.

Ayrıca, BOA. EV.d.16257 numaralı defterde yer alan ilm ü haberler vesilesiyle bazı aşiretlere mensup kişilerin aldıkları maaşlara ve maaş alanların isimlerine dair bilgilere ulaşılmaktadır. Defterde bu guruba bağlı olanlar "Zikr-i âtî Aşiret Ağalarıyla saîr kesânın ba- ilm ü haber müteferrik maâşları" şeklinde belirtilmiştir (BOA. EV.d.16257, vr.7/b) Bu bölümde Milal Aşireti başta olmak üzere Hakkâri ve Albak kazalarındaki bazı ulema ve hanedana mensup kişiler kayda alınmıştır. Hitaplardan anlaşıldığı üzere bu gruba dahil olanların daha ziyade imparatorluk idaresinin bölgede etkin bir idari yapı tesis etmek maksadıyla irtibatlı olduğu sosyal, kültürel, politik ve ekonomik sermayeye sahip, nüfuzlu kişiler oldukları söylenebilir.

Tablo V: BOA. EV.d.16257 Numaralı Deftere Göre Hakkâri'de Aşiret Mensubu, Ulema Ya Da Hanedandan Olanların Maaşlarının Miktarı (Para ve şehir-i olarak)

Sıra	İsim	Şehr-i	Açıklama
1	Milal Aşiret Ağası Ömer Ağa maâşı	350	
2	Mazgird Müdür-i esbâk Mehmed Bey maâşı	500	Kayd-ı hayât şartıyla (Kayd-ı hayât zammı ilâve olunmuş)
3	Albak hânedânından Şeref Ağa maâşı	150	
4	Albak Kazâsi Ulemâsından Mehmed Emin Efendi maâşı	150	
5	Kazâ-i mezkûr hânedânından İshak Bey maâşı	350	

Nihayet son olarak hayatları boyunca kendilerine maaş tahsis edilmiş ailelere dair bilgiler defterde yer almaktadır. Çalışma ekinde yer alan bu gurubun ise "Âtîü'z-zik kesânın bâ-kayd-ı hayat ile mahsûs bulunan maâşların mikdarı" şeklinde kaydedildiği görülmektedir (BOA. EV.d.16257, vr.7/b). Kayıttan da anlaşıldığı üzere bu kişilerin maaş hayatları boyunca verilecektir. Yani ölmeleri hâlinde devam etmeyecektir. Defterde bu mahiyette seksen kayıt tespit edilmiştir (BOA. EV.d.16257, vr.7/b-10/b) Bu seksen haneye Tablo VI'da görüldüğü üzere 398 para, 1659 rub' ve 3744, 5 kuruş miktarında maaş verilmektedir. Her bir aileye ödenen maaş miktarı farklılık göstermektedir. Fakat aynı aileye mensup kişilere ile akrabalarına nispeten benzer tutarda maaş verildiği görülmektedir.

Tablo VI: BOA. EV.d.16257 Numaralı deftere Göre Hakkâri'de Kayd-ı Hayat Şartı ile Maaş Alanlar

No	İsim	Para	Rub'	Şeyr-i
Sayfa/Varak:7/b				
1	Şeyh Mehmed Efendi-zâde Şeyh Muhiddin Efendi maâşı	10		148, 5
2	Şeyh Mehmed Efendi mahdûmu Şeyh Nurullah Efendi maâşı	10		153
3	Mehmed Şerif Bey mahdûmu Abdullah Bey maâşı			67, 5

4	Hakkâri ulemâsından Abdullah Efendi maâşı			100
Sayfa/Varak:8/a				
5	Mehmed Ağa mahdûmu Halid maâşı	10		127
6	Şerif Ağa mahdûmu Yusuf Efendi	40		68, 5
7	Şerif Ağa mahdûmu Ömer Efendi maâşı	40		68, 5
8	Hamid ⁵ /Ömer ⁶ Ağa bin Abdullah ⁵ maâşı	35		75
9	İshak Bey bin Server maâşı			237, 5
10	Şeyh Mehmed Efendi maâşı			37, 5
11	Timur bin Abdullah maâşı	30		43, 5
12	Ahmed Ağa bin Mehmed maâşı			100
13	Cafer Bey veled-i Mehmed maâşı			37, 5
14	Müteveffâ Şeyh Mehmed Efendi mahdûmu Abdülhamid Efendi maâşı	17		31, 5
15	Diğer mahdûmu Hüseyin Efendi maâşı	17		31, 5
16	Birâderi Ahmed Efendi maâşı	17		31, 5
17	Keleş veled-i Abdurrahman			37, 5
18	Ömer Sâmi ⁷ bin Abdullah ⁶ maâşı	50		10
Sayfa/Varak:8/b				
19	Musa bin Süleyman maâşı	10		33, 5
20	Timur Bey veled-i Süleyman maâşı	10		33, 5
21	Müteveffâ Hamid bin Mehmed mahdûmu Ömer Efendi maâşı		55	11
22	Diğer mahdûmu Vahid Efendi maâşı		55	11
23	Piri bin Monla Zekeriya maâşı		50	22, 5
24	Musa bin Süleyman mahdûmu Reşid Bey maâşı		35	44, 5
25	Diğer mahdûmu Tayyar Bey maâşı		35	44, 5
26	Diğer mahdûmu İsmail Bey maâşı		35	44, 5
27	Diğer mahdûmu Es'ad Bey maâşı		35	44, 5
28	Mirza Ağa birâderi Diyar Ağa maâşı		25	167, 5
29	Keleş bin Abdurrahman maâşı		20	16, 5
30	Timur bin Abdullah maâşı		50	10
31	Mehmed bin Seyyid maâşı		20	21, 5
32	Hüseyin bin Cangin ⁷ maâşı		20	21, 5
Sayfa/Varak: 9/a				
33	Fatih birâderi Berber Ağa maâşı		40	45, 5
34	Kasım Ağa-zâde Abdullah Ağa maâşı		40	45, 5
35	Şerif Ağa veled-i Bayezid maâşı		30	11, 5
36	Pürkâr ⁸ Tahir Ağa veled-i Server		30	11, 5
37	Simo veled-i Mehmed maâşı		30	6
38	Hüseyin bin Yusuf maâşı		30	6
39	Müteveffâ Yusuf Bey mahdûmu Hıfzullah maâşı	14		47
40	Diğer mahdûmu Necib Efendi maâşı	14		47
41	Diğer mahdûmu Reşid Efendi maâşı	14		47
42	Molla Abdullah bin Selâm maâşı		5	13, 5

5

İlk isim mürekkep kayması nedeniyle tam olarak okunamamıştır.

6

Katib yazım hatası nedeniyle ikinci isim tam olarak okunamamıştır.

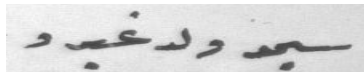

7

8

43	Abdülhamid bin Şerif maâşı		40	20, 5
44	Hasan bin Mehmed Şerif maâşı		40	20, 5
45	Keleş bin Mehmed maâşı	10		18
46	Abdullah Bey-zâde Abdüllatif Ağa maâşı			50
Sayfa/Varak: 9/b				
47	Molla İbrahim veled-i Abdülcelil'in maâşı	10		27
48	Abdurrahman Bey maâşı		50	26
49	Müteveffâ Timur Bey Kerimesi Cevahir/Cevâhir Hanım maâşı		50	26
50	Molla Mehmed bin Abdülbaki maâşı		50	22, 5
51	Abdülğani-zâde Abdülhamid Efendi maâşı		20	16, 5
52	Hasan bin Hacı maâşı		20	66, 5
53	Simo veled-i Gayro ⁹ maâşı		40	8
54	Mes'ud bin Abdullah maâşı		20	11, 5
55	Hızır Bey-zâde Rüstem Bey maâşı	10		154
56	Çölemerik Kazası Ağavatından Beşir Ağa maâşı	10		18
57	Kazâ-i mezkûr Ağavatından ... ¹⁰ Abdullah Bey maâşı	10		18
58	Keleş bin Keleş maâşı			50
59	Ömer Ağa bin Ma'rûf maâşı		53	6, 5
60	Aşra ¹¹ Ağa bin Feyzullah maâşı		53	6, 5
Sayfa/Varak: 10/a				
61	İsa Ağa maâşı		53	6, 5
62	Hasan Efendi maâşı		40	20, 5
63	Berber Efendi maâşı		40	20, 5
64	Hacı Efendi maâşı		40	20, 5
65	Mehmed Efendi maâşı		40	20, 5
66	Mahmud Ağa-zâde Şakir Ağa maâşı		50	10
67	Müteveffâ Ahmed mahdûmu Mehmed Emin maâşı		50	10
68	Diğer mahdûmu Mehmed Efendi maâşı		50	10
69	Diğer mahdûmu Cafer Efendi maâşı		50	10
70	Diğer mahdûmu Hüseyin Efendi maâşı		50	10
71	Diğeri Abdullah Efendi maâşı		50	10
72	Diğeri İbrahim Efendi maâşı		50	10
73	Çöli Karyesi vücûhundan ¹² müteveffâ Mustafa mahdûmu Cileb/Çelebi? ¹³ Maâşı			65, 5
74	Diğer mahdûmu Ali maâşı			65, 5
Sayfa/Varak: 10/b				
75	Gelay/Gulay Bey veled-i Abdullah Bey maâşı	10		14, 5
76	Mes'ud bin Abdullah maâşı		20	11, 5
77	Şemdinan Kazasında Şeyh Hazret-i Taha Efendi Hazretlerinin mahdûmu Abdulla Efendi maâşı			200
78	Müşârün-ileyh Hazretlerinin diğer mahdûmu Alaeddin Efendi maâşı			200
79	Müşârün-ileyh Hazretlerinin Emmi-zâdesi Seyyid Ali Efendi maâşı			200
80	Müşârün-ileyh Hazretlerinin birâder-zâdesi Seyyid Muhiyeddin Efendi maâşı			50

9

10

11

12 Vücûh: Bir memleketin ileri gelenleri, Devellioğlu, a.g.e., s.1343.

13

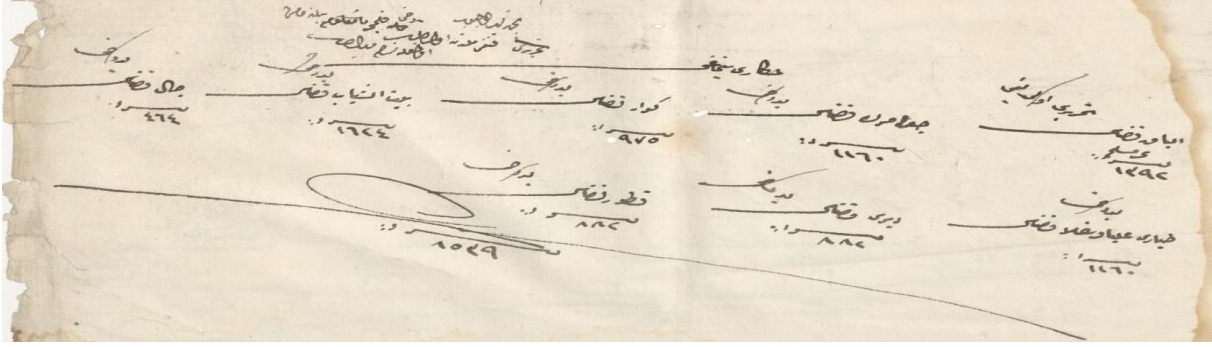
Bu durumda defterdeki bilgiler dahilinde düşünülürken Hakkâri’de geride kalan tebaanın durumu akıllara gelmektedir. Yani defterin kayda alındığı dönemde elbette Hakkâri’de sadece burada ifade edilenler veya ekte belirtilen kişiler yaşamıyordu. Başka şekil ve işgallerle hayatlarını devam ettirenler de muhakkak ki vardı. Bunların tespiti mümkün olmamakla birlikte özellikle Hakkâri’nin 1870 öncesi nüfusunda dair bir parantez açmayı uygun bulmaktayız. Çünkü bölgenin bu döneme ait nüfusuna dair verilen rakamlar nispeten sözel verilere dayanmaktadır. Oysa arşivde bu konuda özellikle reaya, yani gayrimüslim nüfusu hakkında kısıtlı olsa bilgiye erişmek mümkündür. Özellikle icmal olarak verilmiş bilgiler derlendiğinde 1270 (BOA. NFS.d. 3868, H.29.12.1270, s.11) ve 1274 (BOA. NFS.d. 7313, H.29.12.1274) yıllarına ait iki veriyi burada ortaya koymak gerekmektedir.

Tablo VII: BOA. NFS.d.3868, Numaralı Deftere Göre Hakkâri Sancağı Kazaları Nüfusu

BOA. NFS.d.3868, H.29.12.1270 (M. 22 Eylül 1854), s.11			
Hakkâri Sancağı			
Sıra	Kaza adı	Gayrimüslim	Açıklama
1	Elbak Kazası	1392	Tahrîr olmadığı
2	Çölemerik Kazası	1160	Tahrîr olmadığı
3	Gevar Kazası	975	Tahrîr olmadığı
4	Beytüşşebab Kazası	1624	Tahrîr olmadığı
5	Çal Kazası	464	Tahrîr olmadığı
6	Tayari-i Ulyâ ve Süflâ Kazası	1160	Tahrîr olmadığı
7	Deyri/Der ¹⁴ Kazası	882	Tahrîr olmadığı
8	Kotur Kazası	882	Tahrîr olmadığı
Toplam		8539	

BOA. NFS.d.3868, numaralı ve H.29.12.1270 (M. 22 Eylül 1854) tarihli “Anadolu canibinin reaya kayıt icmal defteri”ndeki verilere göre Hakkâri’nin sekiz kazasında toplam 8.539 gayrimüslim neferân kaydı bulunmaktadır. Bölgenin coğrafi şekilleri, reayanın yaşam biçimi ve sayım memurlarına karşı olan tutumu gibi nedenler bir şekilde tahrir yapılmasını engellemiştir. Ancak Tablo VII’de gösterilen söz konusu defterden elde edilen verilere bakıldığında Beytüşşebab, Elbak ve Tayyari (Tiyari) kazalarının reaya nüfusu bakımından oldukça kalabalık, yüksek bir toplama sahip oldukları görülmektedir (BOA. NFS.d.3868, s.6). Bu bilgilerden hareketle Hakkâri bölgesine ait nüfus defterlerinin olmayışını daha ziyade bölgenin coğrafi yapısı, bölge insanın sayıma karşı olumsuz duruşu gibi iki olumsuz tabloyla karşılaştığımızı ifade edebiliriz. Burada nefer sayıları belirtilen reayanın milletini bilememekteyiz. Ermeni mi yoksa Nesturî mi olduklarının cevabı kayıta yer almamaktadır. Bu defterde geçen “tahriri? tecdîd-i berât olub kangî milletten oldukları mu’âmele kalemince na-malûm bilinememiş? olmağla şerh verildi” şeklindeki nottan da anlaşıldığı üzere imparatorluk idaresi de bölgedeki reayanın hangi milletten olduğunu bilmemektedir (BOA.3868, s.11).

¹⁴ Deyri/Dêr Başkaleinin kuzeyindeki bir bölge için kullanılan isim. Serelbak olarak da bilinmektedir. (Kaplan, 2021, 14.00)

Hakkâri Sancağı, (BOA.3868, s.11.)

Tesadüf ettiğimiz bir başka belge de ise yaklaşık dört yıl sonra Hakkâri kazalarındaki reayadan tahsil edilecek askerlik vergisine dair bilgilere erişmekteyiz. Bu bilgiler Tablo VIII'de gösterilmektedir.

Tablo VIII: BOA. NFS. d.7313 Numaralı ve H.29.12.1274 (M. 10 Ağustos 1858) Tarihli Deftere Göre Nüfus

Hakkari Sancağı dahilinde kaın zikr-i atı kazalarda mutavattün tebaa-i gayr-i müslimden ikiyüz yetmiş dört senesine mahsûban tahsîl-i lâzım gelen iâne-i askeriyenin mikdârını mübeyyîn sûret defteridir							
Sıra	Kaza	Mikdâr-ı Nüfus	Tesbit? kaidesince askere alınması icâb eden	İleride tahrir-i nüfus icâbına bakılmak üzere bermucib-i karar-ı âlî tenzil bulunan	Toplam	be-her nefer fî	Guruş
1	Albak Kazası	1392	8	2	6	5000	30000
2	Çölemerik Kazası	1160	6	1,5	4,5		22500
3	Gevar Kazası	975	5	1	3,5		18750
4	Beytüşşebab Kazası	1624	9	2	6,5		33750
5	Çal Kazası	464	3	0,5	2		11250
6	Tayari-i Ulyâ ve Süflâ Kazası	1160	6	1,5	4,5		22500
7	Viri/Deyri Kazası	882	5	1	3,5		18750
8	Kotur Kazası	882	5	1	3,5		18750
Toplam		8539	47	10,5	34	5000	176250
				defterde 11,5 olarak geçmektedir. Farklılığın edeni rub' olarak verilen değerleri itibara almamamızdır.			

Bu çerçevede her ne kadar hangi millet ve dinî inanca sahip olduklarını bilmesek de toplamda 176.250 kuruşluk bir meblağın toplandığını söyleyebiliriz. Hakkâri bölgesinin demografik durumu dikkate alındığında burada bahsedilen gayrimüslimlerin Nesturî olma ihtimalleri de vardır. Ancak Albak, Deyri ve Kotuk kazalarında daha ziyade Ermenilerin bulunduğu düşünülmektedir (Kaplan, 2021, 14.00) Şayet yaklaşımımız doğru ise sonraki dönemlerdeki rakamlar ile kıyaslandığında Nesturî nüfusunda ciddi bir artışın olduğu söylenebilir. Nitekim 2 Kasım 1892 tarihli bir belgede Hakkâri Sancağı dahilinde Nesturî nüfusunun on bin hane olduğu belirtilmektedir (BOA. Y.A.HUS.266/66, T.11.04.1310) Yaklaşık yedi yıl sonrasına ait 2 Kasım 1899 tarihli bir başka belgede ise özellikle İmadiye, Çölemerik ve Gevar havalisini kapsayan sahadaki 140 köyde "zükûr" ve "inâs" dahil toplam yirmi sekiz bin Nesturî'nin bulunduğunu görmekteyiz (BOA. Y.PRK.UM.48/69, 27.6.1317)

Eğitim, İtikâdî ve Sosyo-Kültürel Yönü

Nihayet ele aldığımız defterde son olarak Hakkâri merkez ve kazalarındaki bazı cami, medrese ve tekkelere ait bilgilere yer verildiğini söyleyebiliriz. "Cevâmî' ve Tekkeler Hâdemesi maâşî ve Dervîşân taâmîyeleri" ve "Câmî' ve Tekâyâ ve Medrese Hademeleriyle Mekteb Havâceleri sâliyeleri ve mekteb-i Sıbyânın elbise bahâları" (BOA. EV.d.16257, vr.10/b-11/b) şeklinde başlıklandırılan bölümlerde teker teker kayıtlı olan medrese, tekke ve

zaviyelere dair bilgilere yer verilmiştir. Bu tür kayıtlarda genel olarak cami, medrese veya tekkelerde imam, müderris ve dervişler ile değişik işlerini görmekle mükellef kişilerin ödemeleri yer almaktadır. Kanımızca eldeki kaynağın en önemli eksikliği bu iş ve işlemleri yürütmekle görevli kişilere dair teferruatlı bilgiler barındırmıyor olmasıdır.

Tablo IX: BOA. EV.d.16257 Numaralı Deftere Göre Hakkâri'deki Camii, Medrese, Zaviye ve Tekke İsimleri

Sıra	Tekke, Zaviye, Câmî'
1	Şemdinan Kazâsında Şeyh Taha Efendi Hazretlerinin (Hanegâh-ı/Hân-gâh/kâh-ı) Tekâyâ-i Şerîfesi Câmî'
2	Albak Kazâsına tabî Pirân/Pizan Karyesinde kâin Mütevcaffâ Hüsrev Beyin Vakf Eylediği Câmî' ve Medresesi
3	Çölemerik Kazâsına kâin Meydan Mahallesinde vakî' Câmî'-i Şerîf ve Medrese
4	Çölemerik Kazâsında (Bacir) Ta'cir Mahallesinde Müteveffâ İzzettin Şir Beyin Vakf Eylediği Medresesi
5	Allıyân Karyesinde medfûn Kutbeddin Şeyh İsmail Hazretlerinin Tekke-i Şerîfi
6	Çölemerik Kapusunda/Kuyusunda? Mustafa Beyin Vakf eylediği Câmî'-i Şerîf ve Medresesi
7	Müteveffâ Mustafa Beyin Çölemerik Kazâsında Kasrik Medresesiyle Talabe-i Ulûma Vakfı
8	Müteveffâ Mustafa Bey Vakfından Zire/Dize Karyesinde Âlîyyü'l-Hakkâri Hazretlerinin Câmî'i Şerifi
9	Müteveffâ Haydar Bey Vakf-ı Şerîfinden Hoşab Medresesi
10	Müteveffâ Zeynel Bey Vakfından Hoşab Medresesi
11	Müteveffâ İzzettin Şir Bey Vakfından Vastan Kazasında Kütüb-hâne Hademesiyle Medrese Câizesi ve Talebe-i Ulûm Taâmiyyesi
12	Müteveffâ İbrahim Bey Vakfından Hoşabda Medrese Câizesiyle Talebe-i Ulûm Taâmiyyesi
13	Müteveffâ Haydar Beyin Vakfından Hoşabda Mekteb-i Sıbyân elbise bahâlarıyla Havace ve Mütevellî Câizeleri

Dolayısıyla Tablo X'da görüldüğü üzere "imam, imam-ı evvel ya da sâni, müezzin, müderris, müderris-i evvel veya sâni, mukâyyid, havace, havace-i evvel veya sâni ile türbedâr" gibi farklı meslek erbaplarının ödemeleri ayrı ayrı belirtilmiş olsa da bunların kim olduklarına dair bilgiler yazılmamıştır. Böyle olmasına rağmen medreselerdeki harcamalara dair bilgilerin sistemli bir şekilde verildiğini görmekteyiz. Örneğin medreselerdeki "talebe-i ulûm" için harcanan meblağ da belirtilmiştir. Nihayet son olarak dönemin koşullarında geçeleri belirli bir maksat dâhilinde aydınlık sağlanması için medrese, cami ve tekkelerde gereksinim duyulan "mum, revgân yani yağ" ile bunların kullanımından kaynaklı arızalara ait gider hesaplamaları da yapılmıştır. Hakkâri ve havalisinde bulunan cami ve medreselerin gider kalemleri ve miktarları Tablo X'da açık bir şekilde ortaya konulmuştur.

Tablo X: BOA. EV.d.16257 Numaralı Deftere Göre Hakkâri'deki Camii, Medrese, Zaviye ve Tekke Gider Kalemleri

Sıra	İmam	İmam-i ewel-sânî	İmam-i sâlis	Müezzin	Müderris	Müderris-i Evvel-Sânî	Müteveli	Talebe-i Ulûm	Mum ve Revgân bahâsıyla ta'miri	Türbedâr	Masarîf-i Vakfiyye	Türbe-i Şerîf	Mukayyid	Havâce-i ewel-sânî	Diğer	Toplam
1 ¹⁵	20			5	25										15	65
2 ¹⁶	150			100		1500	200	1650	710							4310
3 ¹⁷	200			100	1100		300	1075	600							3375
4 ¹⁸					1000		136	1000	800							2936
5 ¹⁹									300		260	500				1060
6 ²⁰		300	1050	150	295		200	200	200							2395
7 ²¹					70		60	40	30							200
8 ²²				50					200	150		200				600
9 ²³					300		50	250	175							775
10 ²⁴					150		50	250	150							600
11 ²⁵					1000		1200	1900	1336				900			6336
12 ²⁶					170		20	70	40							300
13 ²⁷							100		400		500			500		1500

¹⁵ Şemdinan Kazâsında Şeyh Taha Efendi Hazretlerinin (Hanegâh-ı/Hân-gâh/kâh-ı) Tekâyâ-i Şerifesi Câmî'

¹⁶ Albak Kazâsına tabî' Pirân/Pizan Karyesinde kâin Mütevcaffâ Hüsrev Beyin Vakf Eylediği Câmî' ve Medrese

¹⁷ Çölemerik Kazâsına kâin Meydan Mahallesi vakî' Câmî'-i Şerîf ve Medrese

¹⁸ Çölemerik Kazâsında Ta'cir Mahallesi Müteveffâ İzzettin Şir Beyin vakf eylediği Medrese

¹⁹ Allıyân Karyesinde medfûn Kutbeddin Şeyh İsmail Hazretlerinin Tekke-i Şerîfi

²⁰ Çölemerik Kapsunda/Kuyusunda? Mustafa Beyin vakf eylediği Câmî'-i Şerîf ve Medrese

²¹ Müteveffâ Mustafa Beyin Çölemerik Kazâsında Kasrik Medresesiyle Talebe-i Ulûma vakfî

²² Müteveffâ Mustafa Bey Vakfından Zire/Dize Karyesinde Âliyyü'l-Hakkâri Hazretlerinin Câmî'i Şerîf

²³ Müteveffâ Haydar Bey Vakf-ı Şerîfinden Hoşab Medresesi

²⁴ Müteveffâ Zeynel Bey Vakfından Hoşab Medresesi

²⁵ Müteveffâ İzzettin Şir Bey Vakfından Vastan Kazasında Kütüb-hâne Hademesiyle Medrese câizesi ve Talebe-i Ulûm Taâmiyyesi

²⁶ Müteveffâ İbrahim Bey Vakfından Hoşabda Medrese Câizesiyle Talebe-i Ulûm Taâmiyyesi

²⁷ Müteveffâ Haydar Beyin Vakfından Hoşabda Mekteb-i Sıbyân elbise bahâları ile havace ve medrese câizeleri

Toplam	370	300	1050	405	4110	1500	2316	6435	4941	150	760	700	900	500	15	24452
--------	-----	-----	------	-----	------	------	------	------	------	-----	-----	-----	-----	-----	----	-------

Tablo X'da bizlere Hakkâri ve havalisindeki medrese, cami, tekke ve zaviyelerdeki harcama kalemleri ile miktarlarına dair bilgiler vermektedir. Bu rakamsal verilerden ilk olarak 24.452 akçe olan giderlerden en çok "talabe-i ulûm"a para harcadığı anlaşılmaktadır. Hemen hemen toplam tutarın 1/4'ü oranında bir meblağ talebeler için ayrılmıştır. Bu gider içerisinde iâşe, ibate ve giyinme giderleri muhtemelen yüksek bir orana sahiptir. Harcama kalemlerinden ikinci yüksek maliyeti "mum, revgân ve tamiriâtı" oluşturmaktadır. Bu durum nispeten gece havanın kararmasıyla talebinin eğitimi veya cemaatin itikâdi vecibelerinin sağlanabilmesi için elzemdir. Bu nedenle mum ve revgân giderleri toplam harcamanın yaklaşık olarak 1/5'i düzeyinde bir yekûnu bulunmaktadır. Nihayet üçüncü sıraya metrelerdeki eğitimciler olarak ön plana çıkan "müderrisler" gelmektedir. Bunlara ayrılan miktar ise toplam giderin 1/6'sı oranındadır. Bu üç önemli gider kalemi toplam giderin yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Zaten böyle olması da gereklidir. Zira her üç gider kalemi bu dinî, idari ve kültürel müessesatın olmazsa olmazlarındandır. Sonraki gider kalemlerinin dağılımı "mütevelli, müderris-i evvel ve sâni, imam-ı sâlis ve mukayyid" şeklinde devam etmektedir.

Gider kalemleri bakımından ele aldığımız harcamaları müessesat bazında da değerlendirmek mümkündür. Örneğin Tablo IX'da belirtilen müessese içerisinde en fazla harcama Müteveffa İzzettin Şir Bey vakfına aittir. Toplam 6336 kuruşluk harcaması bulunan bu vakfın gider pusulası, 1900 akçesi talebeye, 1336 akçesi mum ve revgana, 1200 akçesi mütevelliye, 1000 akçesi müderrise ve son olarak 900 akçesi ise mukayyide olacak şekilde kalemlendirilmiştir. Bu mahiyette ele alındığında İzzettin Şir Bey vakfını, Albak Kazasındaki Pizan köyündeki Müteveffa Hüsrev Bey'in vakfı ile Çölemerik kazasındaki Meydan Medresesi takip etmektedir. Diğer taraftan Şemdinan'daki Şeyh Taha Hazretleri (Hangâh-ı) Tekâyâ-i Şerifi ile Müteveffa Mustafa Bey'in Çölemerik kazasındaki Medresesi vakfının giderleri diğerlerinin oldukça altında bir miktara sahiptir.

Teferruatlı olmamakla birlikte yeri gelmişken yukarıda bahsedilen hayır ve hasenat sahipleri ile eserlere dair de bir parantez açmak gerekmektedir. Bunlardan ilki 1853 yılında öldüğünü bildiğimiz Nakşibendî-Hâlidî Şeyhi Tâhâyı Hekkârî'dir. Şeyh Taha Şemdinan kazasında doğmuş ve genellikle "Hekkârî", "Şemdinânî" ya da "Nehrî" olarak da bilinmektedir. Babası Molla Ahmed'dir. Babasının yanında başladığı tahsilini zamanla Bağdat, Süleymaniye, Kerkük ve Erbil gibi ilim merkezlerinde sürdürmüştür. Sonrasında Nehrî'de kurduğu medrese de ilmini yaydığı pek çok kişinin yetişmesini sağlamıştır (Tan, 2019, s.571; Kaya, 2017, s.20-23).

Orta Çağ'da Vestan olarak bilinen ve geçmişi Urartular'a kadar giden Gevaş, Ermeni Krallığı'nın başkentidir. Gevaş'ın Hişet mahallesinde halk tarafından "İzdişir Camii" olarak bilinen İzzettin Şir Camii bulunmaktadır. Caminin 1357 yılında Melik İzzeddin Şir adına Abdullah Han tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Yakınında Halime Hatun Künbeti bulunmaktadır (Uluçam, 2002, s, 778). Camiye dair kitabe veya vakfiyenin olmadığı için binanın tam olarak tarihlendirilmesi mümkün olamamıştır. Fakat isminden hareketle Timur'un Anadolu'da faaliyet gösterdiği XIV. yüzyıl sonlarında Van-Hakkâri hâkimi olan Esedüddin Zerrinçeng oğlu İzzeddin Şir (1470-1502) tarafında yapıldığı düşünülmektedir (Top, 1999, s.18, 19).

Başkale/Pizan, (Hüsro) Hüsrev Paşa Medresesi ise bugün Başkale'nin yaklaşık olarak yedi km. güneybatısındaki Ören köyünde bulunmaktadır. Kitabesinden hareketle H.1063 (M.1653) yılında yapıldığı söylenebilir (Uluçam, 2002, s.782). İzzettin Şir Bey'in kardeşi Hüsrev Paşa tarafından yapılmıştır. Kitabesinde “Yüksek bir soya sahip ve düşman kırıcı Hüsrev Aden'deki İrem Bağları gibi bir bina yaptırdı. Tarihi gayip sesinden geldi. Cenabı hak içinde güzel nebatat gibi ilim ve irfan bitirsin” yazmaktadır (Öztürk - S.Direk, <http://www.yyusbedergisi.com/dergi/van-egitim-yapilarindan-biri-baskale-pizan-husrev-pasa-medresesi20171226124146.pdf>).

Meydan Medresesi ise Hakkâri'nin Biçer Mahallesi'nde yer almaktadır. Giriş kapısında bulunan kitabesine göre medrese 1700-1701 yılında yapılmıştır. Ancak Tuncel, medresenin 1472 tarihinde Akkoyunlularca inşa edilmiş olabileceğini düşünmekteyse de (1997, s.205-207) onun bu iddiasını doğrulayacak bir işaret bulunmamaktadır. Medresenin tam olarak kim tarafından yapıldığı da henüz bilinmemektedir. Buna rağmen yapılış yılı esas alındığında dönemin Hakkâri Beyi “İzzettin oğlu İbrahim” tarafından yapıldığı düşünülmektedir (Öztürk-Top, 2005 s.375).

Melik Esad Camii ve Medresesi de Hakkâri'de bulunmaktadır. Hakkâri'nin Ba'cir (Ba-ger) olarak bilinen bir mahallesi vardır. Okumalarımızca “Ta'cir” şeklinde geçen mahallenin bu mahalle olması muhtemeldir. Bu mahallede ayrıca bir kale yer almaktadır. İşte Melik Esad Camii ve medresesi bu kale yakınında bulunmaktadır. Her iki yapının da XIV. yüzyıl başlarında Hakkâri Beyi olarak bilinen Melik Esat tarafından yapıldığı belirtilmektedir Mustafa Bey, 1784-1825 yılları arasında Hakkâri Emirliği yapmıştır. Onun Hakkâri'de bugün halk arasında “ben-kasır/Bın-kasır” yani kasır, kale altı olarak bilinen Kasır mahallesi'nde bir medresesi bulunmaktadır. Bu medrese genel olarak halk arasında Zeynel Bey Medresesi olarak bilinir. Dolayısıyla Mustafa Bey'in bu medreseye bazı gelirlerini vakfettiği düşüncesi hâsıl olmaktadır (Kaplan, 2021, 19:59).

XIV. yüzyılda Anadolu Seferi'yle Timur'un yaratmış olduğu karmaşanın dinmesi sonucunda Karakoyunlu Kara Yusuf Van'dan Tebriz'e kadar uzanan sahada hâkimiyeti yeniden tesis etmişti. Kendisine katılan Şeyh Mahmud isimli aşiret reisine Hoşab nahiyelerini bırakmıştır. Burası İran-Van arasındaki ulaşım yolunda önemli bir durak konumundaydı. Böylece Hoşab ve havalisinde uzun süre devam edecek olan ve Şeyh Mahmud'a atfen “Mahmudiler” olarak tabir olunacak aşiretin hâkimiyeti başlamıştır. Mahmudiler buranın hâkimi olduklarının âdeta bir nişanesi olarak H.1052 8M.1642) yılında Hoşab Kalesini inşa etmişlerdir (Uluçam, 1998, s.247). Bu aileden ele aldığımız defterde Haydar, Zeynel ve İbrahim Beyler'in Hoşab'da inşa ettikleri yapılara dair bilgiler yer almaktadır. Dolayısıyla kısaca bu üç bey hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Burada ismi geçen Haydar Bey hakkında bir malumat elde edilememiştir. Nitekim literatürde ismi geçen Mahmudi Beyleri arasında kendisine tesadüf edilememiştir. Diğer taraftan Zeynel Bey'in ise Şir Bey'in oğlu olan ve 1632'de aşiretin başına geçen mi yoksa 1717 yılında halka uyguladığı zulüm nedeniyle görevden alınan İbrahim Bey'den sonra başa geçen Zeynel Bey mi olduğu tam olarak saptanamamıştır. Belirtilen Mahmudi Beylerinden sarıh olarak İbrahim Bey'e dair bilgilere erişilmektedir. Nitekim 1702 yılında aşiretin başına geçen İbrahim Bey, Evliya Çelebi'nin ifadesine göre yüz yirmi aşiret beyine “yolluk ve donluk” veren güçlü ve nüfuzlu bir kişidir. Fakat böyle olmasına rağmen yukarıda da ifade edildiği üzere bölge halkına yapmış olduğu zulüm nedeniyle 1717 yılında görevden alınmıştır (Şen, 2018, s.39-42).

Mustafa Bey ise Hakkâri Beyliğinin XIX. yüzyılda idareciliğini yapmış önemli simalarındandır. 13 Ocak 1821 tarihinde göreve başlayan Mustafa Bey, zaman zaman Van muhafızı Derviş Paşa ile çekişmeler yaşamıştır. Fakat onun döneminde esas olarak Hakkâri havalisinde İran'ın nüfuzunu güçlü ve etkin bir şekilde yaydığını söyleyebiliriz (Gencer, 2015, s.409-431). Mustafa Bey 1784'de Hakkâri Beyi iyi. Fakat 1813 yılında İran'a tabi olmuştur. 1821 yılına kadar onun İran'a bağlılığı devam etmiştir. Dolayısıyla Derviş Paşa ile olan çekişmesi onun İran'dan uzaklaşarak tekrar Osmanlı'ya bağlı olduğu ikinci dönemine rastlar.

Şey Ali Dize-i Camii ve Türbesi, tarihsel olarak XII. yüzyıla kadar geriye gider. Bugün Hakkâri'ye bağlı Üzümcü köyü sınırları dahilindedir (Kaplan, 2021, 19:59).

Ezcümle sadece muhtevastan hareketle akademik bir düzlemde ele aldığımız defterin aslında XIX. yüzyılda giderek artan mali ve idari sisteme dönük evrak silsilesinin bir nüvesi olduğu kanaatindeyiz. Hakkâri Sancağı özelinde benzer muhtevaya sahip farklı fonlardan kaynaklara da erişmek mümkündür. Örneğin *"Hakkâri, Trablusgarp, Bağdad vb. eyaletlere gönderilen mali tahrirât defteri"* isimli ve ilm ü haberlerin oluşturduğu bir tahrirat defterinde Hakkâri Sancağı ve kazalarıyla ilgili benzer mahiyette bilgilere erişebilmekteyiz (BOA. ML. MKT.d.196, s.70, 72, 76, 85, 88, 94, 100). Bunlardan ilki, Hakkâri Sancağı'na ait varidat öşr ve rüsumun ihale edilmesi hakkında bilgiler barındırmaktadır (BOA. ML.MKT.d.196, H.19.02.1270, s.100). Diğer ise Şeyh Mehmet Efendi'nin İmadiyye kazasındaki Bamerne ve Aruka ve Kuşen/Kuşun isimli üç köyünün hasılatını konu edinmektedir (BOA. ML. MKT. d.196, H.19.02.1270, s.94). Bu defterden elde ettiğimiz konulardan biri de imparatorluk idaresinin bölgede nüfus tespitine yönelik uğraşıdır. Nitekim bu maksatla Hakkâri nüfus mukayyidi olarak Şerif Efendi'nin bulunduğunu biliyoruz (BOA.ML.MKT.d.196, s.76). Çal ve Tayari kazaları nüfus mukâyidliğine Evliya/Olya Bey ta'yîn ettiğini bu sayede öğrenebilmekteyiz (BOA. ML. MKT.d.196, H.19.02.1270, s.90) Bu hususta nihayet son olarak Hakkârili Nurullah Bey ve onun iki oğluyla ilgili kaydı ele almak gerekmektedir. Nurullah Bey'in İbrahim ve Abdullah isimli oğulları ile ailelerine maaş verildiğini yine bu defterdeki bir ilm ü haber kaydından öğrenmekteyiz (BOA. ML.MKT.d.196, H.19.02.1270, s.88)

SONUÇ

Yer yer ifade edildiği üzere başvuru kaynağımızın iki temel kısıtlılığı vardır. Bunlardan ilki periyodik bir zaman mefhumunun kayıtlarda uygulanmayışıdır. Yani kapsadığı süre zarfında bir kurum ya da göreve ait bilgilerin art arda verilmemiş olmasıdır. İkincisi ise bölgede var olan diğer bileşenlere dair bilgileri barındırmıyor olmasıdır. Nitekim özellikle vakıf eserleri veya kaleler örneğinde tesadüf edildiği üzere Hakkâri Sancağının var olan tüm yapılarına yer verilmemiştir. Fakat defterin sahip olduğu bu iki eksikliğine rağmen bölgenin altı yıllık dönemine ait özellikle mali, askerî ve sosyo-kültürel özelliklerine dair önemli bilgiler içerdiği de yadsınamaz. Nitekim bu sayede ilk olarak Hakkâri Sancağını oluşturan kazaların sayısı, özellikle Şemdinan kazası ile Almus ve Gelmus nahiye, köyleri örneğinde temas edildiği üzere Hakkâri ve Musul arasında gidip gelen idari yapıya dair düzenlemeler resmedilmiştir. Bu tür düzenlemeler kanımızca Osmanlı İmparatorluğunun Tanzimat ile birlikte artan merkezileşme sürecinin taşraya yani Hakkâri'ye yansıyan yönüydü. Her ne kadar bu kazalardaki köy sayıları

veya nüfuslarına dair bilgiler vakıf olamıyorsak da müdürleri, bazı kamu görevlileri veya müesseseleri hakkında kısıtlı ama oldukça elzem bilgilere erişebilmekteyiz.

Merkez kaza olarak Çölemerik'te kaymakam olarak sırasıyla Mehmet Nazım Bey ve Abdullah Paşa bulunmuştur. Mal başkâtipliği ile mal sandığı ve tahrirat kâtipliği gibi Tanzimat'ın mali esaslarının merkezine odaklanmış yeni birimler esas fonksiyonlarını Hakkârî'de tesis etmek üzere kurulmuşlardır. Bunları faris kâtipliği ve tapu kâtipliği izlemiştir. Ayrıca o dönem itibarıyla Hakkârî kazalarının müdürleri ve almış oldukları maaşlarına dair de oldukça önemli bilgilere ulaşılmıştır. Değişen ve gelişen çevre ilişkilerinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan salgın hastalıklar ve bunlara önlemeye dönük çabalardan biri olarak Kotor'daki Karantinahaneye ait hem idari ve hem de mali, askerî bakımdan bilgilere erişilmiştir.

Tanzimat Dönemi'nin mali ve askerî yapıya dair gerekli kıldığı değişikliklerin izleri çalışma konusu defterde Hakkârî özelinde temas edilmesi gereken ikinci önemli husustur. Nitekim bu zamana kadar yurtluk-ocaklık olarak idare edilen Hakkârî havalisinde mali yapıyı kökten değiştirecek adımlar atılmış ve buna karşı bir tepki oluşmuştur. İmparatorluk idaresi bu çıkmazı âdeti iki ayaklı bir sistemle çözmeye çalışmıştır. Bu bakımdan bir yandan bölgede etkin nüfuz sahibi aile, kişi veya grupların mali kazanımlarını hemen kesmemiş diğer yandan da yeni mali disiplinin gereği olarak araçları ortadan kaldırarak kendisi vergiye ulaşmayı, tespit etmeyi ve dağıtmayı denemiştir. İşte bu anlayışın bir sonucu olarak Hakkârî'de de imparatorluğun diğer bölgelerinde tesadüf ettiğimiz tapu, mal, tahrirat ve nüfus müdürlükleri ve kâtiplikleri oluşturulmuştur.

Tanzimat sonrası dönemde bozulan taşra idari ve askerî yapısını düzeltmeye dönük uğraşlardan biri olarak Zaptiye askerleri ve Hakkârî'deki durumları da çalışmada ortaya konulmuştur. Bir aylık 1200 kuruş maaşlar görevli bir binbaşının başında bulunduğu iki süvari ve bir piyade bölüğünün oluşturduğu tabur Hakkârî'deki tek askerî birliktir. Bu taburda toplam 288 asker bulunmaktadır. Gerek askerî giderler ve gerekse de asker maaşları sonucunda oluşan gider 30.145 kuruş olarak karşımıza çıkmaktadır. Değişen mali ve idari sistemin en önemli adımlarından biri şüphesiz bölgedeki yurtluk-ocaklık sisteminin değişmesidir. Bu değişim imparatorluk idaresinin bölgedeki vergi düzenlemesine al atıp ihale etmesi ve herkese durumu, kazanımları nispetinde maaş bağlaması şeklinde bir hâl aldı. Bu maaş öncelikle eski kazanımlarından yurtluk-ocaklık sahibi olan kişi, aile veya aşiretlere bağlandı. Akabinde nüfuzlu kişi ve ailelere aynı uygulama yapıldı. Nihayet kayd-ı hayat usulüyle bir şekilde hak sahibi olduklarını ibraz ettikleri belgelerle ispatlayanlar bu haktan yararlanmışlardır. Bu durum her tarafı dağlarla çevrili, ekilebilir arazisi pek fazla olmayan ve zaten kültürel geçmişinde de üretme-vergilendirme alışkanlığı olmayan Hakkârî ve çevresi için oldukça anlaşılabilir. Nihayet Hakkârî ve havalisinin sosyo-kültürel ve itikâdî hayatına eki ettiği anlaşılın Şemdinan kazasında Şeyh Taha Efendi, Albak Kazâsından Mütevaffâ Hüsrev Bey, Çölemerik Kazâsında Müteveffâ İzzettin Şir Bey ve Mustafa Bey ile Hoşab'da Müteveffa Haydar Bey, Müteveffa Zeynel Bey ve Müteveffâ İbrahim Beylerin inşa ettikleri cami, medrese ve türbeler ile bunların giderlerine dair bilgiler ortaya konulmuştur. Bu müessesatın ağırlıklı olarak talebeler ile mum ve revgân giderleri için ödenen miktarın nispeten çok daha fazla bir yer edindiği toplam 24.387 kuruşluk bir giderinin bulunduğunu bu vesileyle öğrenmiş bulunmaktayız. Tüm bu rakamsal ifadeler ile kamusal alan ve uygulamalara dair veriler Tanzimat sonrası

süreçte başlayarak Cumhuriyetin kuruluşuna kadar seyreden Hakkâri'nin oluşmasının ipuçları olarak da görülebilir.

KAYNAKÇA

I ARŞİV KAYNAKLARI

A- (VGM) Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Arşivi
VGM.582, vr.225/b, H. 961 M.1553-54.

B- (BOA) Başbakanlık Devlet Arşivleri

A.MKT.206/9, (T.23.B.1265).
A.MKT. D.176/22, (T. 11.Ca.1277).
A.MKT. DV.21/50, (T. 04.02.1266).
A.MKT. MHM. 13-54, (T.06.07.1265).
A.MKT. NZD. 2/24, (T.16.02.1266).
A.AMD.85/63, (T.29.12.1274).
A.MKT. MHM. 230/62, (T.04.02.1278); 283/27, (T.27.05.1280).
A.MKT. UM. 488/67, (T.20 Za.1277).
BEO.2124/159299, (T. 10 Temmuz 1319); 2854/214012, (T. 5 Haziran 1322).
C.BLD.15/725, (T.16.01.1285).
C.EV.467/23613, (T.29.04.1270).
DH.ŞFR.114/20, fi, (T.05 Kanûn-ı Evvel 1297).
DH.TMIK. M.10/52, (T. 08.02.1314).
EV.d.16257 (H.17.B.1273-H. 02.C. 1280).
HAT.770/36/176, (T.17.B.1242).
İ. MVL. 151/4305, (T.16.11.1265); 284/11195-2, (T. 15.Z.1269); 381/16699, (T.6.Ra.1274).
MB.İ. 17/128, (H.23.12.1278).
ML.MKT. d.196, (H.19.02.1270); 244, (T.16.08.1275).
ML.VRD. 1778, (T. 3 Za. 1269).
MV.22/34, (H. 03.11.1304).
MVL.279/38, (T.15.10.1270).
NFS.d. 3868, (H.29.12.1270); 7313, (H.29.12.1274).
Y.A.HUS.266/66, (T.11.04.1310).
Y.PRK.SH.3/18, (T. 18 Haziran 1306).
Y.PRK.UM.48/69, (T.27.6.1317).

C- (TKG.KK.) Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi

TKG.KK. TTd.37, (Eski No: 62/109).

II ARAŞTIRMA İNCELEME ESERLERİ

ABADAN, Yavuz (1940). "Tanzimat Fermanının Tahlili", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 31-58.

AKBAL, Fazıla (1951). "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî 172 Taksim ve Nüfus", *Belleten*, C. XV, S. 60, Ankara, 617-628.

AKGÜNDÜZ Ahmet (1991). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlipleri*, Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri, C.III, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul.

----- (1992). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlipleri*, *Kanunî Devri Kanunnâmeleri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler*, Cilt IV, Kısım I, Fey Yayınları, İstanbul.

- ALADAĞLI, Murat (2011). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancıların Mülk Edinmesi", *Genel Kurmay Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl:9, S. 18, Ankara, 91-124.
- (2020). "Hakkâri Kaymakamları (Nisan 1849-Ağustos 1887)", *Cumhuriyet Devrinin Bir serhat Vilayeti Hakkâri Uluslararası Sempozyumu*, 2-4 Mayıs 2019, Hakkâri, Bildirileri (Haz. Selcan Koçaslan), Ankara, 403-437.
- Ayn-ı Ali Efendi (1979). *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divan*, (Haz. M. Tayyib Gökbilgin), Enderun Yayınları, İstanbul.
- BARKAN Ömer Lütfi (1980). "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 291-375.
- ÇADIRCI Musa (1983). "Osmanlı Ordusu'nda Yeni Düzenlemeler (1791-1869)", *Birinci Askerî Tarih Semineri*, Bildiriler II, Ankara, 92-96.
- (1991). *Tanzimat Sürecinde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- (1994). "Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, 31 Ekim-3 Kasım 1989, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 295-299.
- (1972). "Ankara'da Nizam-ı Cedit Ortasının Teşkili ve Nizam-ı Cedit Askerî Kanunnamesi", *Belleten*, C.36, S.141, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1-13.
- DEVELLİOĞLU Ferit (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat(Eski ve Yeni Harflerle)*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara.
- EFE Ayla (2009). "Tanzimat'ın Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 6, S. 22, Yaz, 87-113.
- EREN Cevad (1979). "Tanzimat", *İslâm Ansiklopedisi* MEB, Basımevi, C. XI, İstanbul, 709-765.
- GENCER, Fatih (2011). "Merkezîleşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.20, S.49, 75-96.
- (2015). "19. Yüzyılın Başlarında Hakkari Sancağına Dair Bazı Tespitler", *Tarih Okulu Dergisi*, YI, 8, S. XXIII, Eylül, 409-431.
- GEZER Ömer (2018). "Temeşvarlı Osman Ağa - Esir, Tercüman Ve Yazar", *Türkbilig*, 35, 73-88.
- GÖYÜNÇ Nejat (1969). "Diyarbakır Beylerbeyliği'nin İlk İdarî Taksimatı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXIII, S.23, İstanbul, 23-34.
- (1991). "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 269-277.
- GÜNEŞ Mehmet (2014). *Osmanlı Devleti'nde Kaymakamlık (1841-1871)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- GÜRAN, Tevfik (2000). "19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, DİE. Yayınları, Ankara, 73-94.
- HACAK, Hasan (2003). "Mal", *DİA*, C.27, İstanbul, 461-465.
- HAY Samira (1997). *The Making of Iraq 1900-1963 Capital, Power and Ideology*, Albany, State University of New York Press.
- İNALCIK Halil (1993). "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 361-424.
- KAYA, Mehmed Kadafi (2017). Seyyid Taha Nehri (Hakkâri)'nin Hayatı ve Faaliyetleri", (Tez No: 469506) Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- (2020). *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*, (Haz. A. Çoşkun, A. Sivridağ, Y. Karaca, N. Yekeler, A. Özkılıç, V. Atik), Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları, No:8, İstanbul.
- KAPLAN, Yaşar, (2021). Nesturi Kilisesi'nin Temel İnanç ve Uygulamalarının Teşekkül Süreci (VI-XIII. Yüzyıllar), (Tez No: 669902) Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

- KEYDER, Çağlar (1998). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (Ed. Ç-Keyder-F.Tabak), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, -15.
- KILIÇ, Orhan (1997). *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)* Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Acar Matbaası, Ankara.
- (1999). "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 10, Ankara, 119-137.
- (2001). "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdarî Tatbikattaki Yeri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XI, S. I, Elazığ, 257-274.
- (2007). "Ocaklık", *DİA*, C.33, İstanbul, s.317-318.
- (2015). "Osmanlı Belgelerinin Dili ve Işığında Kürdistan Kavramı", *Fırat Üniversitesi, Orta Doğu Araştırmaları araştırma ve Uygulama Merkezi, Dünden Bugüne Uluslararası Orta Doğu Sempozyumu (Meseleler-Öngörüler-Tedbirler-Teklifler)*, 28-30 Mayıs 2015, Elazığ, 445-460.
- KODAMAN Bayram (1986). *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu*, Anadolu Basın Birliği Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Engin (2021), 1914-1924 Yılları Arasında Hakkâri'deki Nasturi Olaylarının Sosyo-Politik Analizi, (Tez No: 675708), Doktora Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- KÜÇÜK, Cevdet (1975). *Tanzimat Devrinde Erzurum*, (Tez No: -), Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat (1995). "Osmanlı Sosyal ve İktisâdî Tarihi Kaynaklarından Temettü defterleri", *Bellekten*, C.LIX, S.225, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 395-412.
- (2020). *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- MURPHEY Rhoads (1985). *Kanûn-Nâme-i Sultânî Li'Azîz Efendi, Sources of Oriental Languages and Literatures 9, Turkish Sources VIII*, (Ed.Şinasi Tekin- Gönül Alpay Tekin), Harvard University.
- ORTAYLI, İlber (1994). "Tanzimat Devri ve Sonrası İdarî Teşkilât", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, I*, (Ed. E. İhsanoğlu), IRCICA, İstanbul, 283-334.
- (2007). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara.
- (2018). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖZ, Mehmet (2002). "XVI. Yüzyılda Bitlis Sancağı: Yönetim, Nüfus ve Vergilendirme", *IXth International Congress Of Economic And Social History Of Turkey*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dubrovnik, 31-54.
- (2006). "Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemi'nde Malikâne Divânî Sistemi", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I*, (Ed. Ahmet Yaşar Ocak), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 347-351.
- ÖZCAN, Abdülkadir (1991). *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye*, *DİA*, C.III, İstanbul, 457-458.
- ÖZKAYA Yücel (2002). "Kaymakam", *DİA*, C. 25, İstanbul, 84-85.
- ÖZTÜRK, Şahabettin - SUBAŞI-DİREK. "Van Eğitim Yapılarından Biri; Başkale/Pizan Hüsrev Paşa Medresesi", <http://www.yyusbedergisi.com/dergi/van-egitim-yapilarindan-biri-baskale-pizan-husrevpasamedresesi20171226124146.pdf>, (Erişim Tarihi. 30.10.2021).
- ÖZTÜRK, Şahabettin - TOP, Mehmet (2005). "Hakkâri Meydan Medresesi", *Vakıflar Dergisi*, 29, Ankara, 373-396.
- PANZAC Daniel (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, (Çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- SARIYILDIZ, Gülden (2001). "Karantina", *DİA*, C.24, İstanbul, 463-465.
- SARIYILDIZ, Güllten (1994). "Katantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Bellekten*, C. LVIII, S. 222, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 329-376.
- SEVGİN, Nazmi (1982). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, (Haz. Ş. K. Seferoğlu ve H. K. Türközü), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

- SEYİTDANLIOĞLU Mehmet (1992). "Tanzimat Dönemi İmâr Meclisleri", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 3, Ankara, 1-50.
- (1992). *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Tasarruf Sistemi'nin Hukuki ve Mâlî Müeyyede ve Mükellefiyetleri*, (Haz. Midhat Sertoğlu), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİN, İlhan (2009). "Sancak", *DİA*, C.36, İstanbul, 97-99.
- ŞEN, Yağmur (2018). Osmanlı Arşiv Kayıtlarında Mahmudî (Hoşab) Beyliği, (Tez No:532700) Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- ŞENER, Abdüllatif (1990). "Tanzimat ve Osmanlı Maliyesi", *Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.VIII, S.II, Ankara, 49-76.
- (1990). Şeref Han Şerefname, (Çev. M. Emin Bozarslan), Hasat Yayınları, İstanbul.
- TAN, Zeki (2019). "Tâhâ-yı Hekkârî", *DİA*, C. EK-2, Ankara, 571.
- TOP, Mehmet (1999). "Gevaş İzzettin Şir Cami", *Dünyada Van, Van Valiliği Kültür Sanat Dergisi*, Yıl, 7, S.20, Van, 18-21.
- TORAMAN, Ömer (2010). Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükûmet Sancaklarında Uygulanması (1839-1864), (Tez No: 253957), Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- TUNCEL, Metin (1997). "Hakkâri", *DİA*, C.15, 205-207.
- ULUÇAM, Abdüsselâm (1998). "Hoşap Kalesi", *DİA*, C.18, 247-248.
- (2002). "Van ve Çevresindeki Osmanlı Medreseleri ile Eğitim Öğretimdeki Yerleri", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 4-8 Ekim 1999, Bildiriler, C.III, Ksm. II, Ankara, 777-784.
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı (1988). *Osmanlı Devletinde Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

III İnternet

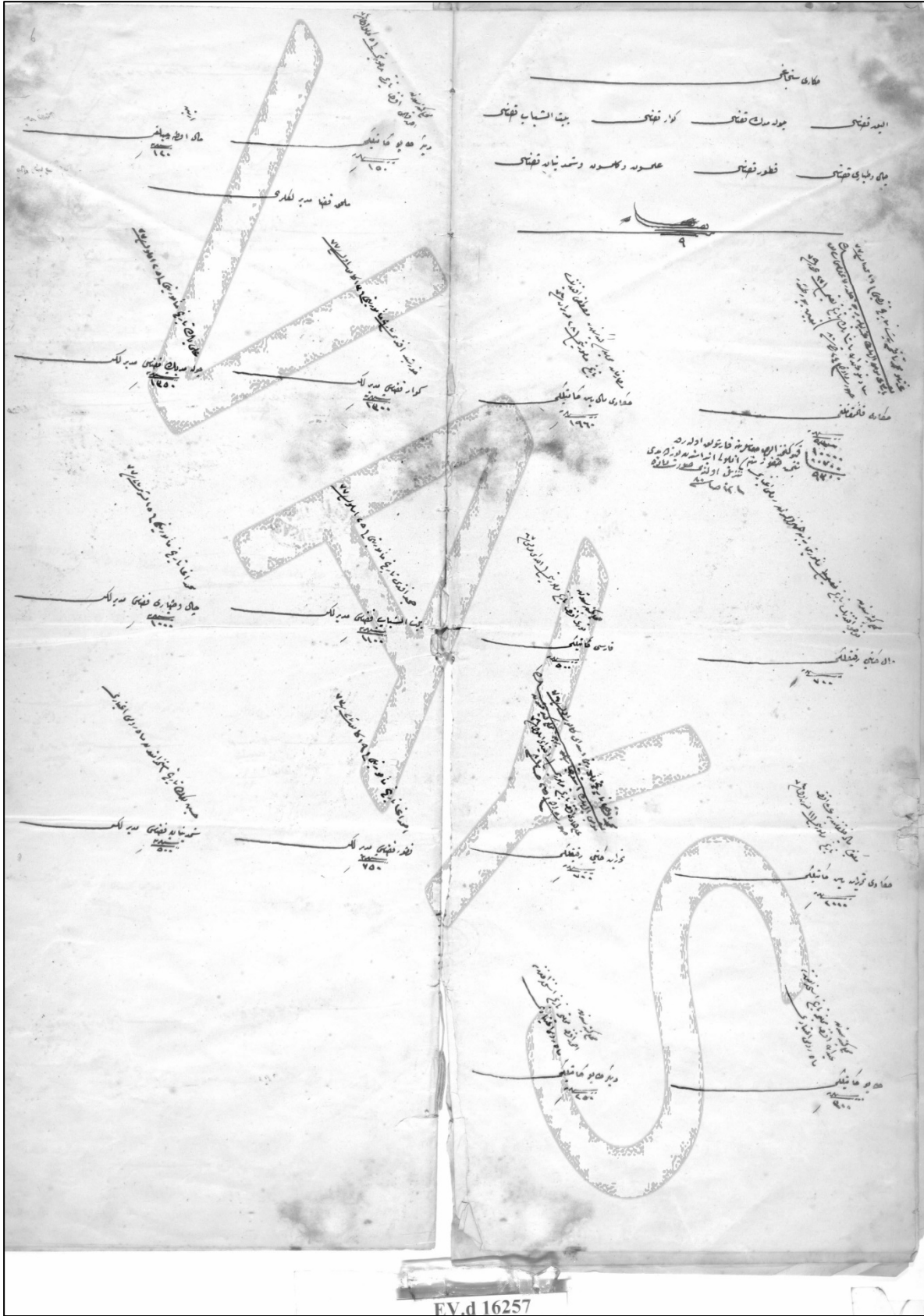
- <http://www.hakkari.gov.tr/il-valilerinin-hakkari-ziyareti> (Erişim Tarihi: 30.10.2021)
- <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/41106, 8-hakkari-ili-merkez-ilcesi-melik-esat-cami-tescil-gunc-pdf?0> (Erişim Tarihi: 30.10.2021)
- <https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu#dic9>, (Erişim Tarihi: 22.10.21)

IV Mülakat

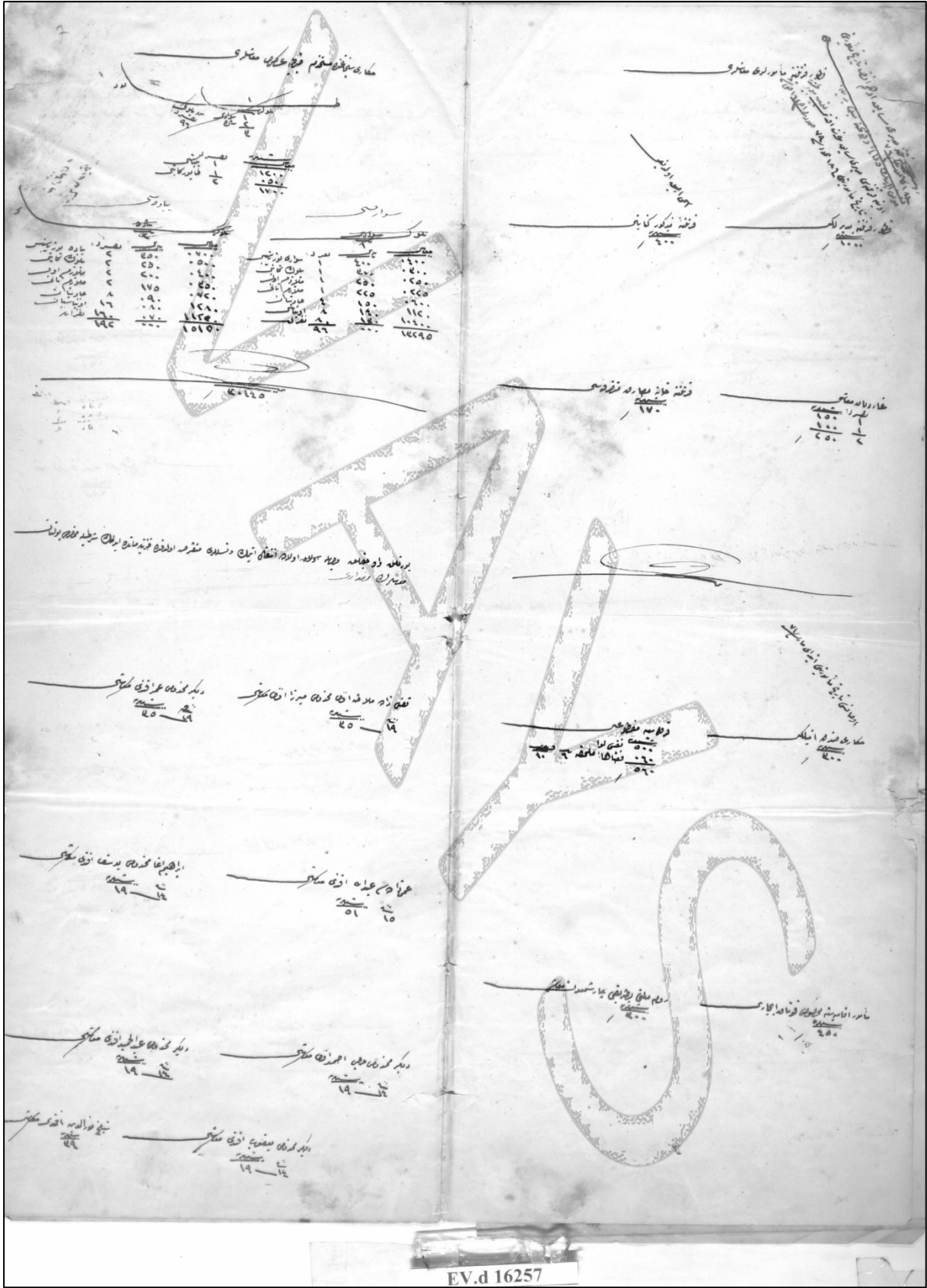
Dr. Araştırma Görevlisi, Hakkâri Üniversitesi, Hakkâri, (29.10.2021, Saat:21.20- 02.11.2021, Saat:14.00).

EKLER

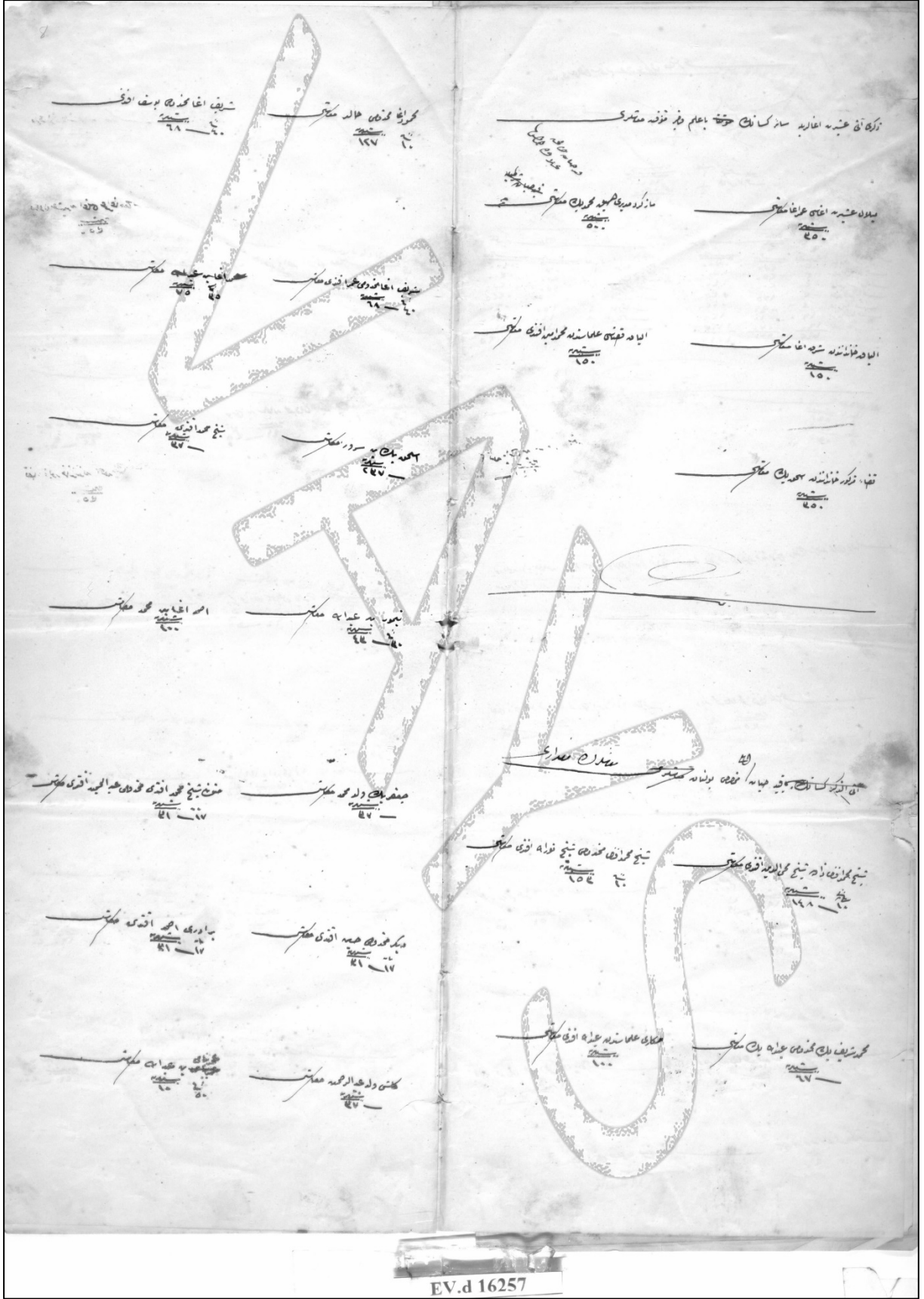
- 1- **BOA. EV.d.16257 Numaralı Defterin 5/b-6/a Varakaları**

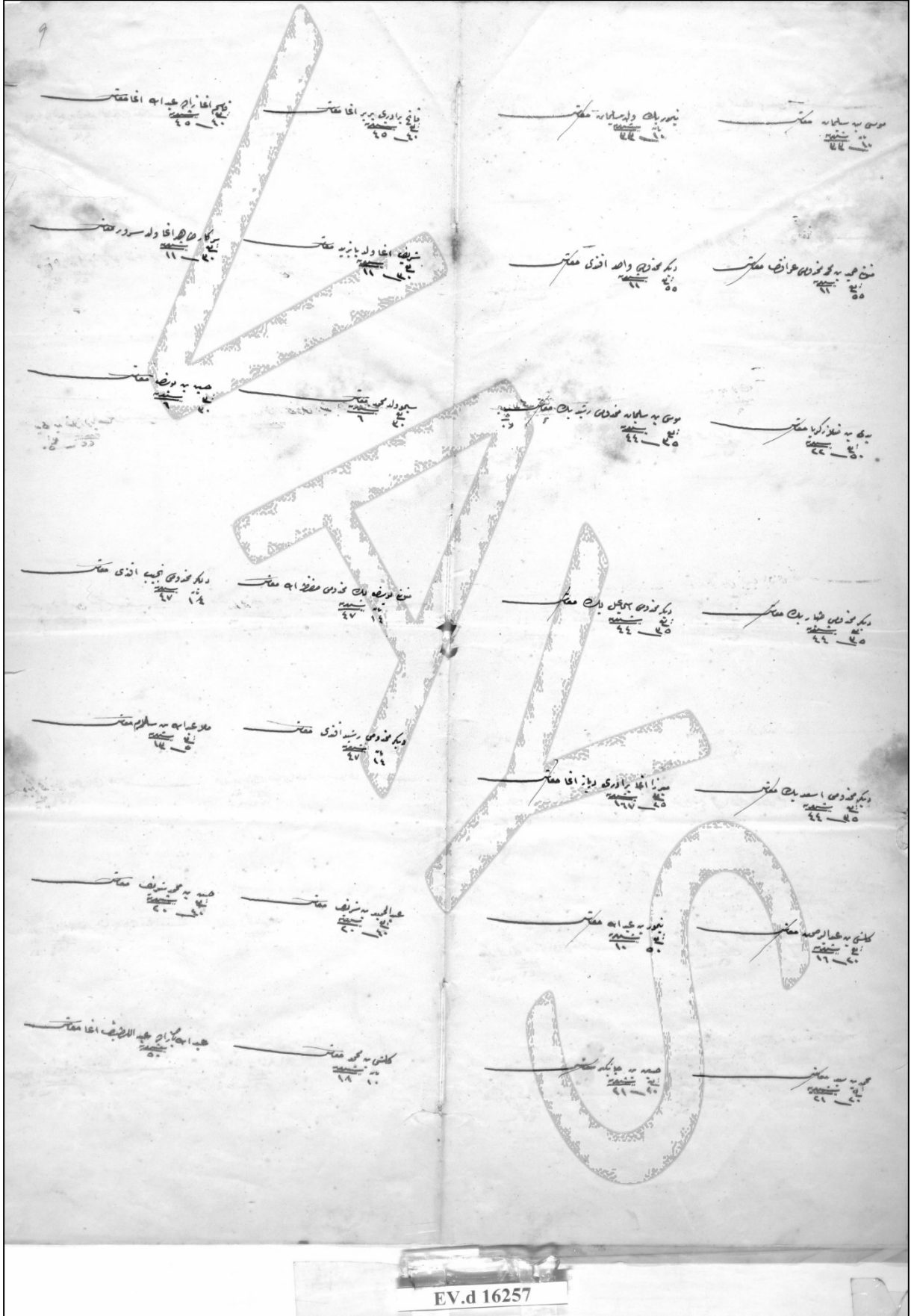
2- BOA. EV.d.16257 Numaralı Defterin 6/b-7/a Varakaları

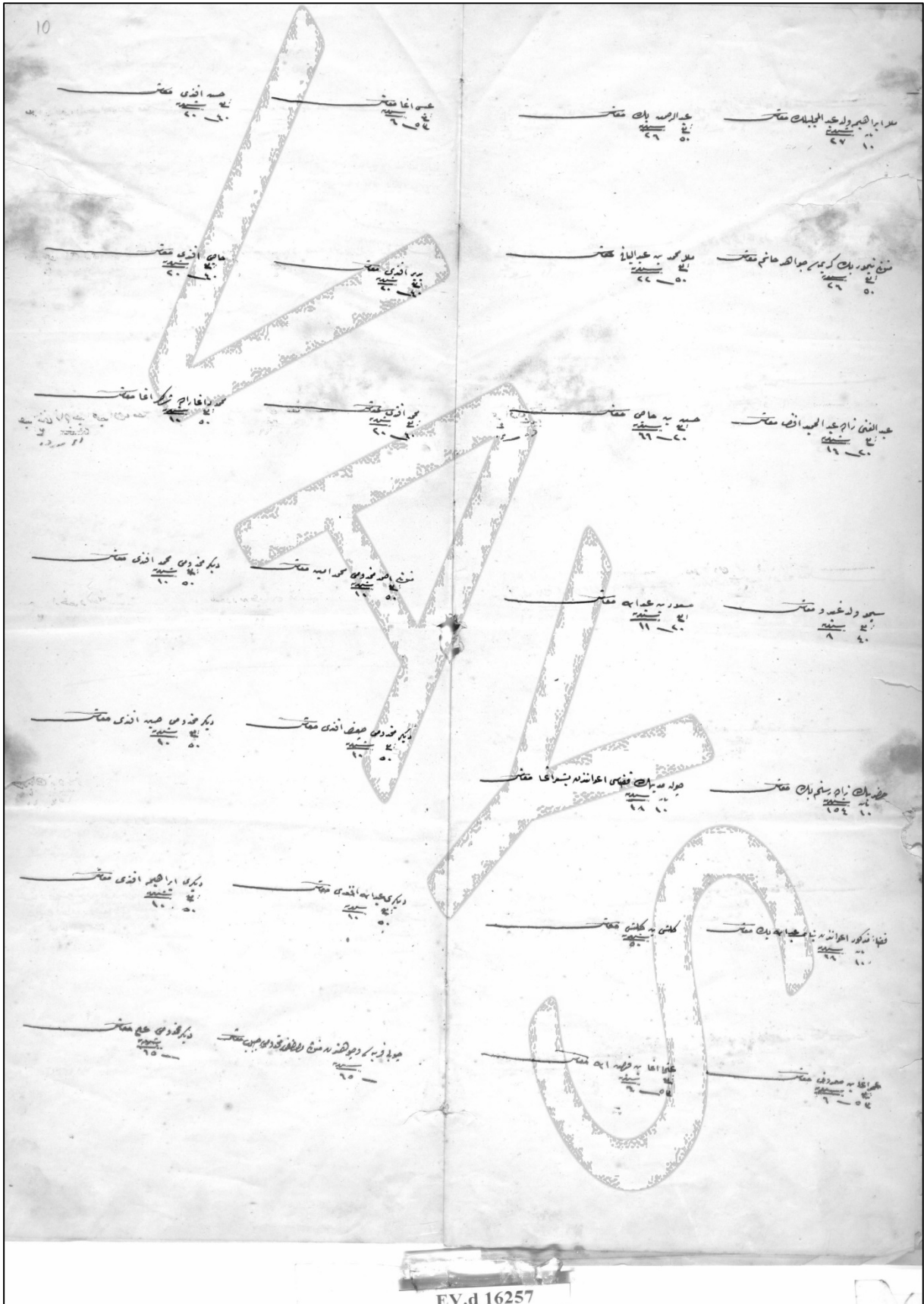
3- BOA. EV.d.16257 Numaralı Defterin 7/b-8/a Varakaları

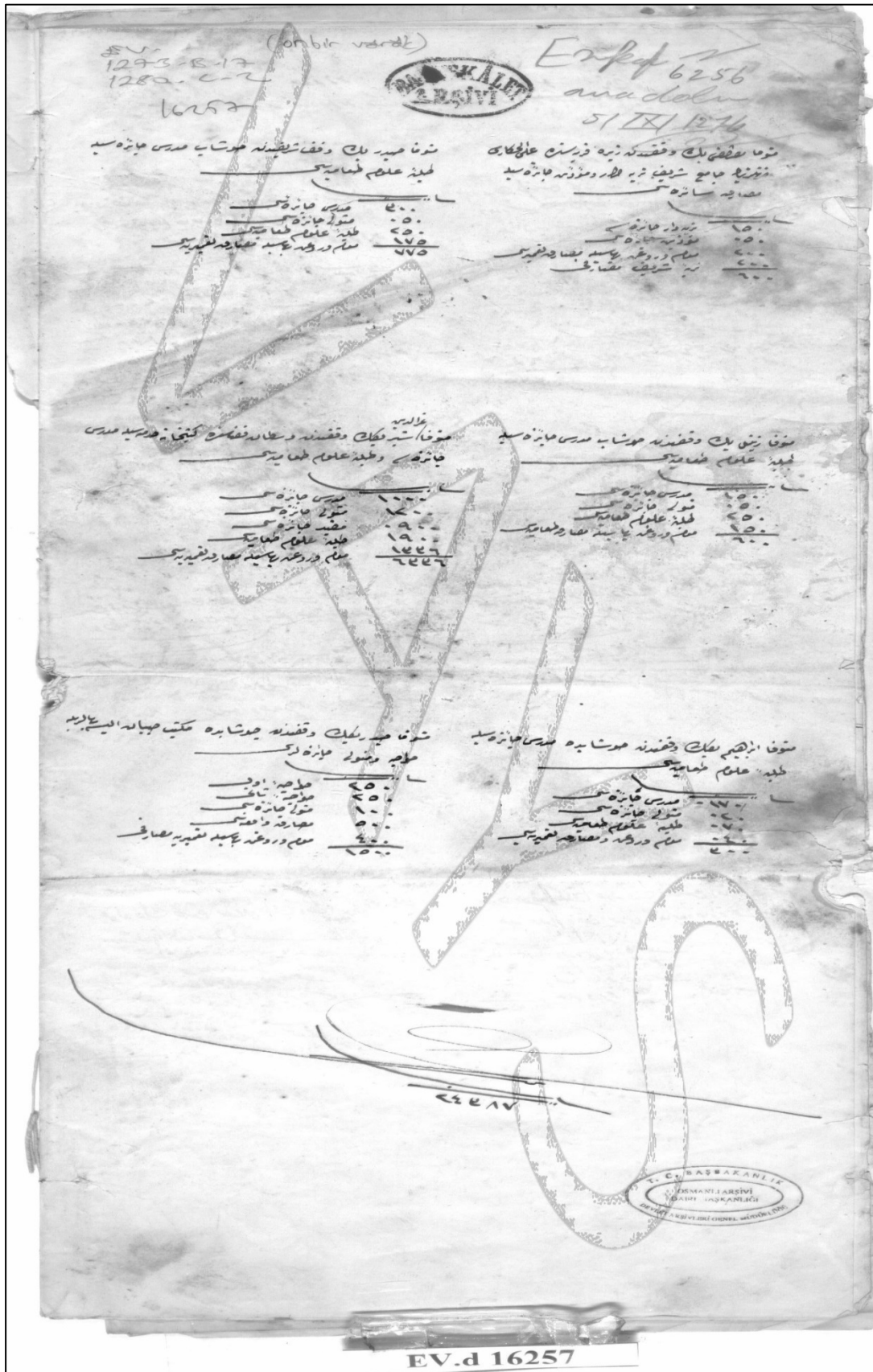
4- BOA. EV.d.16257 Numaralı Defterin 8/b-9/a Varakaları

5- BOA. EV.d.16257 Numaralı Defterin 9/b-10/a Varakaları

6- BOA. EV.d.16257 Numaralı Defterin 10/b-11/a Varakaları

KADIZÂDELİLER HAREKETİ, LOKMAN DOĞMUŞ, EKİN YAYINLARI, İSTANBUL, 2021, 125 S., ISBN 978-625-7105-81-1.

Ali DURMUŞ

Dr., İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Bölümü İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı, alidurmus6116@gmail.com, orcid.org/0000-0002-9279-1983

Kitap Tanıtımı/Book Review

Makale Bilgisi

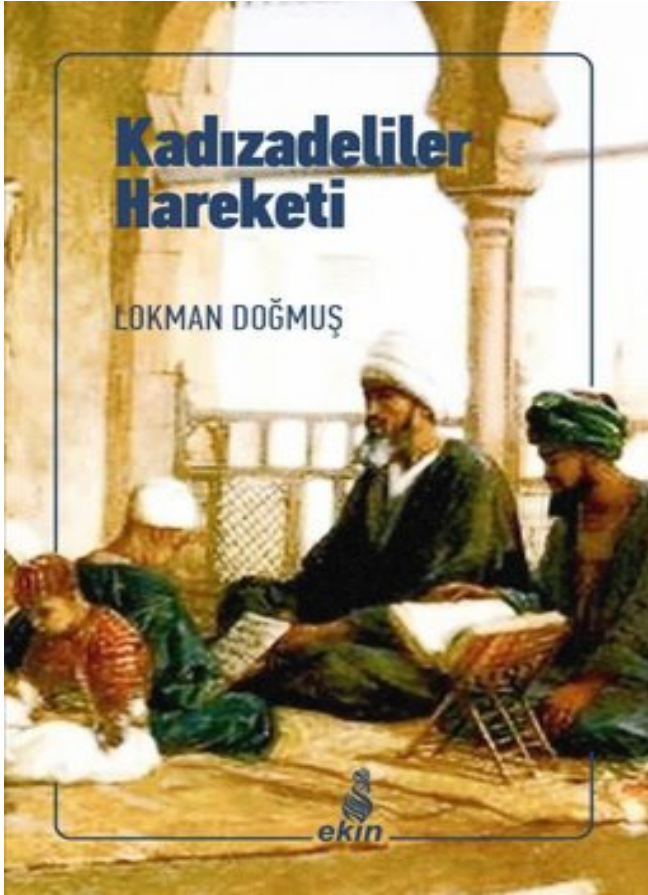
Geliş/Received: 24.10.2021
Kabul/Accepted:22.12.2021

Atıf/Citation: Durmuş, A. (2021), “Kadızâdeliler Hareketi, Lokman Doğmuş, Ekin Yayınları, İstanbul, 2021, 125 s., ISBN 978-625-7105-81-1”, *Külliyyat, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 15(Aralık), 89-95.

DOI:

10.51592/kulliyyat.1014086

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ali DURMUŞ, alidurmus6116@gmail.com

Kadızâdeliler, 17. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin dâru'l-hilâfesi olan İstanbul'da ortaya çıkan ve ülkenin gündemini yaklaşık seksen küsur yıl boyunca meşgul eden dinî-siyasî bir yapılanmadan ibarettir. Söz konusu hareket üzerine yapılan çalışmalardan biri de Lokman Doğmuş tarafından kaleme alınan “Kadızâdeliler Hareketi” adlı küçük çaplı eserdir.

Doğmuş, dönemin sosyal, siyasî ve ilmî yapısı açısından Kadızâdelilerin ortaya çıkış nedenlerini ortaya koymak, hareketin tarihi süreç içerisindeki gelişimini ele almak ve muhalifleriyle aralarında tartıştıkları mevzuları kısaca açıklamak için kaleme almıştır. Konuya salt bir tarih çalışması olarak yaklaşmak istemediğini belirten yazar, tafeyn arasında tartışılan konuların bazılarının günümüzde de hala tartışıldığını belirterek, eserinin aynı zamanda günümüz ilim ve fikir

dünyasına ışık tutacak mahiyette olduğunu vurgulamıştır.¹

Eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kadıızâdeliler öncesi, Anadolu'daki dinî, ilmî ve siyasî durumu özetlenmekte;² ikinci bölümde Kadıızâdeliler ve şiddetli muhâlifleri Sivasîler ele alınmakta;³ üçüncü bölümde ise iki taraf arasında tartışılan meseleler aktarılmaktadır.⁴

Girişte ülkemizde geçmişte Kadıızâdeliler üzerine yapılan çalışmalara değinen müellif, bu çalışmaların büyük bir çoğunluğunun Osmanlı tarihçilerinin Kadıızâdeliler hakkında naklettiklerine dayandığını, söz konusu nakillerin bir kısmının doğru bilgileri içermesine rağmen önemli bir kısmının nesnellikten ve tarafsızlıktan uzak olup malul olduğunu belirtmektedir. Naîmâ'yı örnek gösteren Doğmuş, onun Mevlevî çevrelere yakınlığının altını çizerek, Kadıızâdeliler hakkında bir takım acımasız eleştirilerde ve ithamlarda bulunduğunu, tasavvufî aidiyetinden sıyrılmayıp Sivasîlerin ve Mevlevîlerin etkisinde kalarak konuya yaklaştığını vurgulamaktadır. Uzunçarşılı, Abdülbaki Gölpınarlı, Necati Öztürk, Halil İnalçık ve Bernard Shaw gibi müelliflerin de Naîmâ'nın etkisinde kaldığını belirtmektedir.⁵ Yazarın bu tutumu, eserini kaleme alırken kişisel duygularını bir kenara koyarak hareket ettiğini, tarafeyn arasında cereyan eden hususları ele alırken bilimsel çalışmaların vazgeçilmez prensibi olan nesnellik ilkesine riayet ettiğini göstermesi bakımından takdire şayandır.

Yazar birinci bölümde 17. yüzyıl öncesinde Türkiye'nin durumunu Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren değil de Anadolu Selçuklularından itibaren ele almaktadır.⁶ Geniş bir zaman diliminde Türkiye'deki dinî çatışmalara; Osmanlı'da din devlet ilişkisi açısından tekke ve medreselerin durumuna; tekke ehlinin ve ilmiyelilerin devletle olan ilişkilerine kısa ve özet bir şekilde değinmektedir. Osmanlı'da tarikatların çeşitlenmesi ve yayılmasına paralel olarak tekkelerin sayısının da hızla arttığını, Osmanlı yönetiminin Tasavvufî ekollere oldukça sıcak baktığını, ancak onları sıkı bir denetim altında tuttuğunu; zaman zaman halkın Sünnî akidesini bozabilecek veyahut isyana sebep olabilecek tasavvufî ekollerin veya şeyhlerinin üzerlerine gidildiğini örnekleriyle anlatmaktadır. 16. yüzyılın sonlarından itibaren medreselerin çeşitli nedenlerle bozulduğunu çeşitli misallerle ifade etmektedir.⁷

"İslâmlaşma Çabaları ve Buna Muhalefet" adlı ikinci bölümde ise müellif Kadıızâdeliler ile Sivasîleri ele almaktadır. Bölüme Naîmâ, Paul Ricaut, Kâtip Çelebi, Madeline C. Zilfi, Uzunçarşılı, Ahmet Yaşar Ocak ve Necati Öztürk gibi müelliflerin Kadıızâdeliler hakkındaki görüşlerini kronolojiye dikkat etmeksizin oldukça kısa bir şekilde nakletmekte ve onların bazı görüşlerin de eleştirmektedir. Ardından Kadıızâdeli olarak saydığı iki isme sadece değinmekle yetinmektedir. Bunlardan ilki Ahmed Rûmî Akhisârî diğeri ise Üstüvânî'yi destekleyen vaizlerden biri olan Osman Bosnevî'dir.⁸ Aslında Ahmed Rûmî Akhisârî, Kadıızâdelilerin lideri olan Kadıızâde Mehmed Efendi zamanında yaşamış olan ve onun en büyük destekçilerinden biri olan aynı zamanda harekete ilmî bakımdan önemli bir yön tayin eden dönemin ilim adamlarından biridir.⁹ Müellifin, Kadıızâdeliler hareketinin

¹ Lokman Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi* (İstanbul: Ekin Yayınları, 2021), 11-14.

² Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 19-42.

³ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 45-81.

⁴ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 85-113.

⁵ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 11-15.

⁶ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 19-22.

⁷ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 23-42.

⁸ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 45-49.

⁹ Akhisârî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Durmuş, *Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi Kadıızâdeliler Hareketi* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 141-150.

doğuşu ve gelişmesi, fikrî ve ilmî temellerinin yerleşmesi açısından ciddi bir öneme sahip olan Akhisârî'nin sadece ismini zikretmekle yetinmesi ve hatta eserinin bir başka yerinde onun Kadızâdelilerden olmadığını belirtmesi¹⁰ eser için büyük bir eksiklik. Öte taraftan, geçmişte konuyla ilgili kaleme alınmış birçok çalışmayla kıyaslandığında da müellifin Akhisârî'ye değinmesi bile önemli bir başarıdır. Zira bir iki çalışmanın haricinde, söz konusu hareket üzerine kaleme alınan eserlerin hiçbirinde Akhisârî'nin adı bile geçmemektedir.¹¹

Müellif Kadızâdeli liderlere geçmeden önce, aralarındaki bir takım fikrî benzerlikler sebebiyle Mehmed Molla (öl. 1531) ile Birgivi Mehmed Efendi'nin hayatlarına kısaca değinmiştir. Müellifin bu tutumu konuyla ilgili kaleme alınan birçok eserin göz ardı ettiği bir husus olup takdire şayandır. Zira Kadızâdelilerin fikrî temellerinin Buhara Hanefilerinin Osmanlı'daki takipçileri durumunda olan Muhyiddin Mehmed b. Ömer (öl. 938/1531), Kemalpaşazâde (öl. 940/1534), Sa'dî Çelebi (öl. 945/1539), Çivizâde (öl. 954/1547), Halebî (öl. 956/1549), Kadızâde Ahmed Şemseddin (öl. 988/1580) gibi ulemanın önemli bir tesirinin olduğu muhakkaktır.¹²

Yazarın Birgivi'den bahsettiği kısımda, kaynağına inmeksizin bir makaleden alıntılama suretiyle Birgivi'nin İbn Teymiyye ve ekolünden etkilendiğini belirtmesi dikkat çekmektedir.¹³ Zira bunun yanlış bir bilgidir ibaret olduğu; çünkü Birgivi'nin kendi eserlerinde İbn Teymiyye'ye veya Hanbelî-Selefi ulemaya herhangi bir atıfta bulunmadığı son dönemlerde konuyla ilgili yapılan çalışmalarda¹⁴ açıkça ortaya konulmuştur. Ancak, yazarın bu çalışmalara henüz ulaşamadığı veyahut bunları göremediği muhakkaktır.

Ardından Kadızâde Mehmed Efendi'nin hayatını kısa ve özlü bir şekilde ele alan yazar, bu kısımda doğruluğu henüz ispatlanmamış olan bir takım bilgileri de eserine dâhil ettiği görülmektedir. Örneğin Evliya Çelebi'nin bir nakline dayanarak Kadızâde'nin Bağdat seferi sırasında Mevlânâ'nın türbesini ziyaret etmediğini ve sema ayinine de katılmadığını belirtmektedir.¹⁵ Oysa bu bilginin alıntılandığı yerde Çelebi'nin kimden bahsettiği belli değildir. Zira Kadızâde olarak bahsettiği kişinin Sofyalı olduğunu ve Draman şeyhi Ömer Efendi yerine şeyh olduğunu ve Sofyalı Kadızâde adıyla meşhur olduğunu belirtmektedir. Oysa Kadızâdelilerin lideri olan Kadızâde Balıkesirli olup meşâyıhtan değildir.¹⁶ İkinci bir örnek ise yazarın Kadızâde'nin "hilmî" mahlasıyla şiirler yazdığını belirtmesidir¹⁷ ki bu da hatalı bir bilgidir. Zira Kadızâde'nin mahlası "İlmî"dir.¹⁸ Üçüncü bir husus ise müellifin Kadızâde'nin eserlerinin önemli bir kısmını, özellikle de kendi otobiyografisi olan *Risâle-i Müdâfaa* adlı eserini¹⁹

¹⁰ Doğmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 104.

¹¹ Akhisârî'nin Kadızâdeli liderler arasında yer aldığı değerlendirilen araştırmacılar yalnızca, konuyla ilgili çeşitli çalışmaları bulunan Mustapha Sheikh ile Kadızâdeliler üzerine kapsamlı bir doktora tezi hazırlayan Ali Durmuş'tur. Geniş bilgi için bk. Mustapha Sheikh, *Ottoman Puritanism and its Discontents: Ahmad al-Akhisari and the Qadizadelis*, (Oxford: Oxford University, 2016); Ali Durmuş, *Osmanlı'da Dini Siyasi Bir Yapılanma Olarak Kadızâdeliler Hareketi* (İstanbul: Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020).

¹² Geniş bilgi için bk: Durmuş, *Osmanlı'da Dini Siyasi Bir Yapılanma Olarak Kadızâdeliler Hareketi*, 323-339.

¹³ Doğmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 51.

¹⁴ Örneğin bk: Durmuş, *Osmanlı Hanefilerinin Hanefiliğe Eleştirisi Kadızâdeliler Hareketi*, 85-89; Mehmet Dalkılıç, "İslam Mezhepleri Bağlamında Balıkesirli İslam Âlimi İmam Birgivi'nin Ehl-i Sünnet Algısı ve Vehhâbilik/Selefilikle Suçlanmasının Günümüze Yansımaları", *Balıkesirli Bir İslâm Âlimi İmam Birgivi*, ed. Mehmet Bayyığıt v.d. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, 2019), 2/46-73.

¹⁵ Doğmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 53.

¹⁶ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi İstanbul*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 1/1, 350.

¹⁷ Doğmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 55.

¹⁸ Durmuş, *Osmanlı Hanefilerinin Hanefiliğe Eleştirisi Kadızâdeliler Hareketi*, 85-89.

¹⁹ Kadızâde Mehmed Efendi, *Risâle-i Müdâfaa*, (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2688/3).

ve bu eser üzerine yapılan çalışmayı göz ardı etmesidir.²⁰ Dolayısıyla Kadıızâde'nin hayatına dair nakledilen bilgiler eksik kalmıştır. Örneğin, Kadıızâde'nin tasavvuf düşmanı olmayıp aksine tarikat ehli olduğu ve Nakşibendî tarikatına mensup olduğu eserde zikredilmemiştir.

Ardından Üstüvânî'den bahseden yazar, yine kaynağına inmeden modern dönemde yapılan çalışmalara dayanarak onun yüzünden bazı tarikatların yasaklandığını ve kapatıldığını belirtmektedir.²¹ Oysa gerçekte Üstüvânî zamanında kapatılan herhangi bir tarikat bulunmamakta olup sadece Vâni Mehmed Efendi zamanında belli bir dönem semâ törenlerine yasak getirilmiştir.²² Ayrıca yazar Üstüvânî'nin eserlerine değinmediği gibi son dönem yapılan bir çalışmaya dayanarak onun Şam'da da faaliyetlerine devam ettiğini öne sürmüştür.²³ Oysa dönemin tarihçilerinden Muhibbi Üstüvânî'nin Dımaşk'taki durumuna değinmiş ve kendisini tarikat ehlinin dahi çok sevdiğini, İbnü'l-Arabî'ye muhabbet duyduğunu ve soyunun Dımaşk'ta bulunan Hasan el-Kaymerî adında bir şeyhe dayandığını belirtmektedir.²⁴ Birincil kaynak olarak kabul edebileceğimiz Muhibbi'nin bu eserindeki ifadeler ile yazarın Dawud Currie'nin eserinden naklettiği ifadeler çelişmektedir. Öte yandan yazar Üstüvânî'nin hayatını anlatırken Muhibbi'nin söz konusu nakillerini göz ardı etmiştir. Dolayısıyla Üstüvânî hakkında naklettiği bilgiler arasında onun tasavvufa sıcak baktığına değinmemiştir.

Yazar eserinde Kadıızâdelilerin son lideri olan Vâni'nin biyografisini ele almaktadır. Ancak burada da sonradan yayınlanan çalışmaların bazılarını dayanarak sadece bir iddiadan ibaret olan bazı bilgileri de bir hakikat olarak sunmaktadır. Örneğin Vâni'nin ölümü hakkında anlattığı bilgiler bu kabildendir. Necati Öztürk, Muzaffer Ozak'ta (öl. 1985) bulunduğunu ve Gazzî'nin torunu Abdüllatif Muhammed Esad'a ait olduğunu iddia edip ismini zikretmediği bir eserine dayanarak Vâni'nin Halvetî Şeyhi el-Gazzî'nin müntesipleri tarafından tutuklanarak Edirne'ye getirilmek istendiğini fakat yolda onun müridleri tarafından öldürüldüğünü nakletmektedir.²⁵ Öztürk'ün bu iddiasının, yazar tarafından eserde birinci ağızla nakledilmesi söz konusu iddianın hakikat olduğu hissini vermektedir.²⁶ Öncelikle belirtmek gerekir ki, dönemin kaynakları başta olmak üzere Vâni'nin hayatını ele alan hiçbir biyografi eserinde bu bilgi yer almamakla birlikte Vâni'nin Kestel'de öldüğü ve kendi adına yaptırdığı caminin haziresine defnedildiği vurgulanmaktadır.²⁷ Öte yandan Öztürk'ün dayandığı kaynağın hangi eser olduğu, nerede bulunduğu ve ihtiva ettiği bilgilerin doğru olup olmadığı tam bir muammadır. Ayrıca yazar bu kısımda Vâni'nin bazı eserlerini göz ardı etmekte, bazılarını da dipnot ve kaynak belirtmeksizin isimlerini sıralamakla yetinmektedir.²⁸

²⁰ Ali Durmuş, "Kadıızâde Mehmed Efendi'nin Bilinmeyen Risâlesi Risâle-i Müdâfaa Işığında Hayatı ve İlmî Kişiliği Tercüme Tahkik ve Değerlendirme", *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/1 (2020), s. 321-350.

²¹ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 57.

²² Durmuş, *Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi Kadıızâdeliler Hareketi*, 245-247.

²³ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 63.

²⁴ Muhammed Emin b. Fazlullah Muhibbi, *Hulasatü'l-Eser ft A'yânî'l-Karnî'l-Hâdi Aşer* (Beyrut: Dârü's-Sadr, t.y.), 3/386-388.

²⁵ Necati Öztürk, *Islamic Orthodoxy Among the Ottoman in the Seventeenth Century with Special Reference to the Qadi-Zade Movement* (Edinburgh: University of Edinburgh, 1981), 292.

²⁶ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 59.

²⁷ Örneğin bk: İsmail Belig, *Târih-i Bursa: Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân*, (Bursa: Hüdavendigâr Vilayet Matbaası, 1287), 211; Hafız Hüseyin Ayvansarâyî v.d., *Hadikatü'l-Cevâmî': İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar*, Haz. Ahmet Nezih Galitekin, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2001), 576; Raşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, Haz. Abdülkadir Özcan v.d., (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), 1/288; J.F. Hammer Purgstal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Haz. Erol Kılıç ve Mümine Çelik, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1992), 12/115. Vâni'nin ölümü hakkında geniş bilgi için ayrıca bk: Durmuş, *Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi Kadıızâdeliler Hareketi*, 212-213.

²⁸ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 59.

Kadıızâdeli liderlerin ardından eserde, Kadıızâdelilerin Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri kısa ve mücmel bir şekilde ele alınmakta,²⁹ akabinde “İstanbul Dışında Kadıızâdeliler” başlığı altında hareketin İstanbul dışındaki etkileri hakkında öne sürülen bir takım iddialar yine hakikat olarak sunulmaktadır.³⁰ Örneğin, Evliya Çelebi’nin Bitlis’te Kadıızâdeli olduğunu iddia ettiği Tireli Hacı Mustafa adlı bir kişinin bir müzayededen *Şehnâme* adında bir eser satın aldığı ve günah olduğu gerekçesiyle eserde yer alan resimleri kazıyarak bozduğu rivayetinin söz konusu eserde hakikatmış gibi gösterilmesi bunlardan biridir. Ki Evliya Çelebi’nin mevzubahis kişinin herhangi bir beyanı olmadığı halde onu Kadıızâdeli olarak itham etmesi ve ona ağza alınmayacak derecede galiz küfürlerle saldırması da ilginçtir. Oysa olayda geçen bu zatın kendi şeyhinin Tire’de bulunduğunu belirtmesi dikkate değerdir.³¹ Zira Kadıızâdeli liderlerden hiçbiri Tireli olmadığı gibi Tire’de de bulunmamıştır. Öte yandan Çelebi’nin galiz küfürlerle bu kişiye yüklenmesi onun Kadıızâdeliler hareketi hususunda nesnel olmayan bir tavır sergilediğini de göstermektedir. Bu şartlar altında söz konusu rivayetin bilgi değeri ancak bir iddiadan ibaret olmasına rağmen müellif tarafından bu rivayete ihtiyatla yaklaşılması da dikkate değerdir.

Müellif ardından Kadıızâdelilere yönelik eleştirileri ve Kadıızâdelilerin etki sürecini etraflıca ele almakta, akabinde “Kadıızâdeliler ve İslâmlaşma” başlığı altında Kadıızâdelilerin bid’atlara karşı duruşunu kısaca değerlendirmektedir.³² Eserin bu kısmındaki yorumlar, alanda çalışmalar yapan birçok araştırmacının dikkate almadığı önemli hususlar olması bakımından önem arz etmektedir. Öte yandan bu kısımda olumsuz olarak nitelenebilecek tek husus müellifin Bedrürreşid Muhammed b. İsmâil adlı müellifin *Risâle-i Elfâz-ı Küfür* adlı eserini Kadıızâde’nin *Fikrînâme* adlı eseri zannederek, Kadıızâde’ye atıfla bu eserden bazı alıntılarda bulunmasıdır. Söz konusu nakillerden yola çıkan müellif, Kadıızâde’nin çok basit nedenlerle dahi halkı tekfir ettiğini öne sürmektedir.³³ Oysa Kadıızâde’nin *Fikrînâme* adlı eseri, namazın hûşuyla kılınmasını konu edinen küçük bir risâleden ibarettir.³⁴ Lokman Doğmuş’un nakillerde bulunduğu kısımlar bu esere ait olmayıp adı geçen müellifin elfâz-ı küfür risâlesine aittir.³⁵

Kadıızâdelilerden sonra Sivasîlere yer veren müellif, sırasıyla Şemseddin Ahmed Sivasî (öl. 1006/1597), Abdülmecid Sivasî (öl. 1049/1639), Abdülehad Nûrî Efendi (öl. 1061/1651) ve Niyâzî-i Mısrî’nin (öl. 1105/1694) hayatlarını kısaca ele almaktadır.³⁶ Burada dikkat çeken durum Sivasîlerden olmamasına rağmen Şemseddin Ahmed Sivasî ile Mısrî’nin Sivasîye başlığı altında ele alınmasıdır. Zira bu iki şeyh, Halvetiyye tarikatına mensup olsalar da, Şemsiyye kolunun Sivasîyye şubesine mensup değillerdir.

Eserin üçüncü bölümü Kâtip Çelebi ve Naîmâ’nın nakillerinden hareketle tarafeyn arasında cereyan eden itikadî ve fikhî meseleleri ihtiva etmektedir. Müellif bu kısmın girişinde Kadıızâdeliler ile Halvetîler arasında söz konusu meselelerin niçin tartışıldığı üzerinde durmakta ve Osmanlı’nın hem siyasî hem de dinî sahada bazı temel problemlerinin bulunduğunu belirterek Kadıızâdelilerin bu problemlerden önemli bir kısmına dikkat çekmek

²⁹ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 60-62.

³⁰ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 63.

³¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 1/4 341-343.

³² Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 63-72.

³³ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 70-71.

³⁴ *Fikrînâme*’nin yazma nüshası için bk: Kadıızâde Mehmed Efendi, *Fikrînâme* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 8210/5), 70a-72b

³⁵ Geniş bilgi için bkz: Bedrürreşid Muhammed b. İsmâil, *Risâle-i Elfâz-ı Küfür* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 8210/2), 29b-57b.

³⁶ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 71-79.

istediklerini vurgulamaktadır.³⁷ Ayrıca müellif, Kadıızâdelilerin iddiaları ve talepleri arasında bulunmamasına rağmen sonraki eserlerin ve makalelerin birçoğunda onlara atılan birkaç iftirayı da dile getirmekte ve Kadıızâdelilerin bu anlamda adeta bir saldırı çemberinde kaldığının altını çizmektedir.³⁸

Eserde Kadıızâdeliler ile Halvetiler arasında cereyan eden tartışma konuları Hızır'ın Hayatta olup olmadığı; ezan, mevlid ve naatın teganni ile okunup okunamayacağı; semâ, raks ve deverânın câiz olup olmadığı; Hz. Peygamber'e salavat getirmek; kahve ve tütünün haramlığı; Hz. Peygamber'in ebeveyninin imanı; Firavun'un imanı; Muhyiddin İbn Arabî'nin imanı; bid'atlar, kabir ziyaretleri; regaib, berat ve kadir namazları; el, etek öpüp selam almak ve eğilmek; Hz. İbrâhim'in milletindenim demenin caizliği; emir bi'l-ma'rûf ve nehiy 'ani'l-münker; olmak üzere on dört başlık altında ele alınmaktadır.³⁹ Bu meseleler ele alınırken daha çok ikincil kaynakların tercih edilmesi ve asıl kaynaklara inilmemesi dikkat çeken bir husustur. Ayrıca eserde, söz konusu ihtilafların İslâm tarihindeki seyrine, yani Kadıızâdelilerden önce ulema arasında tartışılıp tartışılmadığına da değinilmemektedir. Yine bu kısımda dikkat çeken bir başka husus, Ahmed Rûmî Akhisârî'nin Kadıızâdeliler arasında zikredilmediği için bu meselelerde Akhisârî'nin görüşlerine yer verilmemesidir. Dolayısıyla, özellikle Akhisârî'nin eserlerinde genişçe yer bulup, diğer Kadıızâdelilerin eserlerinde bahsedilmeyen Hızır'ın hayatı, ebeveyn-i Resûl'ün imanı ve Kabir ziyaretleri gibi bazı hususlarda Kadıızâdelilerin hangi görüşe meylettiğini ortaya konulamamıştır. Netice itibariyle bazı başlıkların altında zikredilen bilgiler Kâtip Çelebi ve Naîmâ gibi dönemin müelliflerinin nakillerinden ibaret olmuştur.

Söz konusu ihtilafların ardından "Bitmeyen Mücadele" başlığı altında Vâni'nin ölümünden sonra Kadıızâdelilerin toplumdaki tesirlerine ve onlarla ilgili birtakım iddialara yer verilmiştir.⁴⁰ Ayrıca bu kısımda bir takım zorlama yöntemlerle ve iddialarla Kadıızâdeliler ile Vehhâbîlik arasında organik bir bağ kurma çabası içerisinde olan Currie'nin fikirlerine yer verilmiş ancak Currie'nin iddialarının doğruluğu müellif tarafından araştırılmamış ve ortaya konmamıştır.⁴¹

"Çatışmanın Sebeplerine Dair" adlı başlık altında ise, tarafeyn arasında cereyan eden anlaşmazlıkların sebepleri üzerinde durulmuş, bu kısımda bir takım önemli tespit ve tahlillerde bulunulmuştur. Özellikle Halvetilere veyahut Mevlevîlere yakın durdukları için Kadıızâdelilere karşı acımasız eleştirilerde bulunan bir takım müverrihlerin ve araştırmacıların iddialarının yersizliği ispata çalışılmıştır.⁴²

Sonuç kısmında ise, Kadıızâdeliler Hareketi'nin İslâm'ın sade haliyle yaşanması anlayışıyla ibadetlere ek olarak bir takım ibadet benzeri faaliyetlerin meşru görülmesi anlayışı arasındaki karşıtlık temelinde ortaya çıkan bir hareket olduğu vurgulanmıştır. İki tarafın da benzer amaç, yöntem ve üslupla birbirlerine karşı mücadeleye girdiği; Halvetilerin ise daha çok manevî bilgilerle ve tecrübelerle Kadıızâdelilere cevap verdiği vurgulanmıştır. Tarafeynin birbirlerine ilmî ve siyâsî bir üstünlük kurma çabası içerisinde oldukları ve dolayısıyla Kadıızâdelilerin de bu anlamda sarayın gücünü kullanmaktan geri durmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Kadıızâdeliler hareketinin cehalet

³⁷ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 85-89.

³⁸ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 89.

³⁹ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 90-99.

⁴⁰ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 99-103.

⁴¹ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 104-105.

⁴² Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 105-109.

ve bağınazlık temelinde ele alınmaması gerektiği ve tasavvufi ekollerden Kadızâdelilere düşmanlık güdenlerin onlara karşı hoşgörülü olmak yerine saldırganca bir tavır sergilediklerini vurgulanmıştır.⁴³

Genel olarak kaynakların yeterliliği açısından değerlendirildiğinde eserde kaynakların oldukça az kullanıldığı ve hata çoğunun göz ardı edildiği, buna karşın daha çok ikincil kaynaklara ve son dönem yapılan çalışmalara ağırlık verildiği görülmektedir. Yazarın bu tutumu, olayların ve olaylarda zikredilen şahısların fikirlerinin ele alınışı ve aktarılışında bir takım eksiklikleri de beraberinde götürmüştür. Bununla birlikte müellifin eserini kaleme alırken yurt içinde ve dışında Kadızâdelilerle ilgili yayınlanmış çalışmaların önemli bir kısmından faydalanması; Kadızâdelilerle ilgili nakledilen bilgilere ve tarafeyn arasında cereyan eden olaylara yaklaşımındaki tarafsızlığı ve nesnel tutumu takdire şayandır. Ayrıca yazarın eserinde okurlarını sıkmayacak şekilde yalın ve anlaşılabilir bir dil tercih etmesi de dikkat çekmektedir.

Genel itibariyle içerik bakımından değerlendirildiğinde Kadızâdeliler Hareketi'nin tarihî ve fikrî arka planının tam olarak ortaya koyulması; Kadızâdeli liderlerin biyografilerinin, eserlerinin ve fikirlerinin etraflıca ele alınması; Kadızâdelilerin mezhebi aidiyetlerinin araştırılması bakımından birtakım bilgiler ortaya koysa da, bu bilgilerin gerekli yeterliliğe sahip olmadığı açıktır. Ancak buna rağmen üslup ve içerik bakımın genel itibariyle değerlendirildiğinde, alanda araştırmalarda bulunan araştırmacıların kayıtsız kalamayacağı bir eser olduğu muhakkaktır.

KAYNAKÇA

- Ayvansarayî, Hafız Hüseyin, v.d.. *Hadikatü'l-Cevâmî'*: İstanbul Camileri ve Diğer Dinî-Sivil Mimari Yapılar. Haz. Ahmet Neziha Galitekin. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.
- Bedrürreşid, Muhammed b. İsmâil. *Risâle-i Elfâz-ı Küfür*, Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 8210/2.
- Beliğ, İsmail. *Târih-i Bursa: Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân*. Bursa: Hüdavendigâr Vilayet Matbaası, 1287.
- Çelebi, Evliya. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi İstanbul*. Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. 6 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Dalkılıç, Mehmet. "İslam Mezhepleri Bağlamında Balıkesirli İslam Âlimi İmam Birgivi'nin Ehl-i Sünnet Algısı ve Vehhâbilik/Selefilikle Suçlanması Günümüze Yansımaları". *Balıkesirli Bir İslâm Âlimi İmam Birgivi*. ed. Mehmet Bayyigit v.d., 2/46-73. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, 2019.
- Doğmuş, Lokman. *Kadızâdeliler Hareketi*. İstanbul: Ekin Yayınları, 2021.
- Durmuş, Ali. "Kadızâde Mehmed Efendi'nin Bilinmeyen Risâlesi Risâle-i Müdâfaa Işığında Hayatı ve İlmî Kişiliği Tercüme Tahkik ve Değerlendirme". *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/1 (2020), 321-350.
- Durmuş, Ali. *Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi Kadızâdeliler Hareketi*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.

⁴³ Doğmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 111-113.

- Durmuş, Ali. *Osmanlı'da Dinî Siyasi Bir Yapılanma Olarak Kadıızâdeliler Hareketi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Hammer, J.F. Purgstal. *Büyük Osmanlı Tarihi*. Haz. Erol Kılıç, Mümine Çelik. 16 cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1992.
- Kadıızâde, Mehmed Efendi. *Fikirnâme*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 8210/5.
- Kadıızâde, Mehmed Efendi. *Risâle-i Müdâfaa*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2688/3.
- Muhibbi, Muhammed Emin b. Fazlullah. *Hulasatü'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdi Aşer*. 4 cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, t.y..
- Öztürk, Necati. *Islamic Orthodoxy Among the Ottoman in the Seventeenth Century with Special Reference to the Qadi-Zade Movement*. Edinburgh: University of Edinburgh, 1981.
- Raşid, Mehmed Efendi. *Târih-i Râşid ve Zeyli*. Haz. Abdülkadir Özcan v.d.. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- Sheikh, Mustapha. *Ottoman Puritanism and its Discontents: Ahmad al-Akhisari and the Qadizadelis*. Oxford: Oxford University, 2016.